

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- CSORBA GYÖZŐ: Anti-Orpheusz (vers) 609
KÁLNOKY LÁSZLÓ: Hivatlan látogatók (vers) 611
MÁNDY IVÁN: Nemeskürty mozija (elbeszélés) 612
RÁBA GYÖRGY versei: A föld alatti folyó, Küldetés 617
WEÖRES SÁNDOR: Az unalmas világ (vers) 618

*

- „A népe sorsáról írjon”
(*Cseres Tiborral beszélget Bertha Bulcsu*) 619
CSIKI LÁSZLÓ versei 626
BISZTRAY ÁDÁM verse 628
HALLAMA ERZSÉBET: Fáklyák (elbeszélés) 629
ALBERT GÁBOR: Mivel foglalkozik a doktor (elbeszélés) 640
KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, XX.) 650
SZIKRA JÁNOS verse 656
FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel I.
– *Koós Olga* 657
PÁLYI ANDRÁS: Színházi előadások Budapesten 664
P. MÜLLER PÉTER: Pécsi színházi esték 670
BÓNA LÁSZLÓ: Tökéletes félvilág 676
TARJÁN TAMÁS: „S végigszerethetjük végre szerelmünk mi is?”
(filmlevél) 684
BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 690
LABANCZ GYULA versei 695
SZÁNTÓ PIROSKA: Adósság (*Nagy Lászlóról*) 696
VITÁNYI IVÁN: A hűség jegyében
(*Nagy Lászlóról, születésének 60. évfordulóján*) 701
VEKERDI LÁSZLÓ: Művelődés – eszme és közösség
(*Beszélgetés Vitányi Ivánnal*) 707

1985

JULIUS-AUGUSZTUS

- LATOR LÁSZLÓ: A modern líra lehetőségei 715
KABDEBŐ LÓRÁNT: A tanítványok sorsa
(*Sötér István: A templomrabló – Júdas*) 719
NEMES ISTVÁN: „A szívekben megőrzött haza”
(*Keresztury Dezső: Helyünk a világban*) 725
BÁLINT B. ANDRÁS: A megértés módozatai
(*Tordai Zádor tanulmányai*) 727
POMOGÁTS BÉLA: Szó és kép
(*Labancz Gyula és Sárospatak Csaba verseiről*) 729
N. HORVÁTH BÉLA: Bisztray Ádám:
Kerítetlen világ madara 731
CS. VARGA ISTVÁN: Pintér Lajos: Didergő ünnep 733
BEZZEG JÁNOS: Döbrentei Kornél: Naplövő 735

KÉPEK

- MARTYN FERENC: Rajzok Weöres Sándor „A holdbéli csónakos”
c. színművéhez (*Nádor Katalin fotói*) 616, 649, 675, 689
KÁLDI JUDIT rajzai 706, 714, 736

+ JELENKOR

XXVIII. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 192,— Ft.

85-1930 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MARTYN FERENC Ulysses-rajzai. Alumban jelent meg Martyn Ferencnek a Joyce-regény ihletésére 1964–1976 között készült 35 rajza. A kötet a Baranya megyei Könyvtár és a Somogy megyei Könyvtár közös kiadványa, bevezetőjét *Tüskés Tibor* írta.

*

AUGUST ŠENOVA horvát író mellszobrát, – Farkas Pál alkotását – június 5-én avatták fel Pécsen, a Délszláv Klub udvarán.

*

PÉCSI KÉPESKÖNYV. Pécs Város Tanácsa kiadásában megjelent *Panyik István* és *Sellei Sarolta* Pécsen bemutató fotóalbuma *Bernics Ferenc* bevezető tanulmányával, valamint Pécs testvérvárosai íróinak, költőinek – *Mikola Petrenko* (Lvov), *Pavle Blažek* (Eszék), *Esa Juuola* (Lah-ti), *Radoj Ralin* (Szliven) – a városról szóló műveivel. A műfordításokat *Csorba Győző* készítette.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában június 23-ig *Hat országrész fotókiállítása* (Ausztria, Jugoszlávia és Magyarország 2–2 tájegysége). – A pécsi Ifjúsági Ház galériájában június 2–23. *Hegedűs László* grafikái. – Szigetváron, a vár dzsámijában június 7-től *Hanczik János* grafikái. Mohácson, a Kossuth filmszínház galériájában júniustól *Kertész Sándor* és *Tibor László* festményei.

*

A MAGYAR MŰHELY kiadásában megjelent Párizsban *Bujdosó Alpár: Irreverzibilia Zeneon* és *Nagy Pál: Journal in-time 1974–1984* c. kötete.

*

DECEMBERI SZÁMUNK anyagát – felkérésünkre – vendégszerkesztőként *Huszár Tibor* tervezi és állítja össze.

*

AZ ÚJ AURÓRA c. békéscsabai folyóirat sorozatában Filadelfi Mihály szerkesztésében megjelent *Tomka Mihály: Magányunk leltára és Újházy László: A béka* jegyében című verseskötete. – Szombathelyen Ikerlámpás címmel közös kötetben adták ki *Balogh József* és *Devecsery László* verseit, Láng Gusztáv szerkesztésében.

*

BERZE NAGY JÁNOS: *Égigérő fa* (Magyar mitológiai tanulmányok) c. munkáját új, harmadik kiadásban jelentette meg a Baranya megyei Tanács.

*

JÚLIUS–AUGUSZTUSI összevont számunk – miként az áprilisi s majd a decemberi szám – 8 ív (128 oldal) terjedelemben jelenik meg. A példányok eladási ára – a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának rendelkezésére – áprilisban és decemberben 16,- Ft, a július–augusztusi összevont számé pedig 32,- Ft.

CSORBA GYÖZÖ

Anti-Orpheusz

*A Felvilágból le az Alvilágba
vezeti Eurüdikét,
vagyishát inkább szeretné vezetni.
Ő maga nem önként indult oda:
az istenek parancsa volt,
s lám egyre mélyebb útgűrűkbe süllyed.
Önzésből hívta Eurüdikét,
hogy ameddig lehet, ihlesse dalra,
s Eurüdiké tétován követte.
Az istenek ezt a visszás viszonyt
nem éppen lelkesedve
de némi engedékenységgel engedik.
Eszerint Orpheusz
többször is visszanezhet,
(hogy hányszor, azt csak
az istenek tudják maguk,
ám hogy Eurüdiké
mikor szakad le, tűnik el
Orpheusz nem sejtheti).
Megy hát a dalnok, megy az Alvilágba,
de körülötte még a Felvilág:
fák, bokrok, a szokott díszlet: a kert,
kép, zene, gondolat,
ház, város, emberek.
Orpheusz nem lát semmit, és nem is hall:
Eurüdiké költözött Szemébe
s tülébe a finom léptek nesze.*

Meg-megszólal a lelke, figyelmezteti:

*„Eurüdiké arca még piros,
lábai szökdelők, szeme töretlen,
szájában több a méz, mint az epe,
miért hinnéd, hogy mindvégig követ?”*

*Orpheusz hallja, és nem hallja meg:
fülében a finom léptek nesze,
elég neki, vissza se néz, nyugodt . . .*

*De ha tízszer szólal a lelke, százszor!?
Akkor nyilván kétkedni kezd,
s előbb csak olykor-olykor,
aztán mind többször hátrales,
és Eurüdiké hiába inti,
hogy baj lehet belőle:
a kétkedésből félelem,
majd kétségbeesés lesz,
már háttal megy előre,
s tartaná Eurüdikét erővel,
de látva-látja:*

*Eurüdiké arca még piros,
lábai szökdelők, szeme töretlen,
szájában több a méz, mint az epe.*

Aztán magára néz:

*látja, hogy arcán megsűrült a ránc,
látja, hogy szárad combjáról a hús,
érzi, hogy nyelve helyén epe nő,
és megérti, hogy nincs tovább.*

*Nem várja hát meg,
hogy Eurüdiké magamagától
vagy az istenek parancsa szerint
álljon meg, s térjen vissza, hagyja ott,
ő, Orpheusz bocsátja el,
ő fogja, tudván tudja, elbocsátani.*

*S akkor ezer mázsa esik szívére,
sodorja, rántja le a föld alá.*

*Eurüdiké meg tovább él
a Felvilágban, boldogan, derűsen,
s lassacskán minden nyom kivész belőle,
mi Orpheusztól még maradt.
Legföljebb egy-egy dallamára emlékszik,
aztán csak dallam-töredékire,
dallam-morzsjára csupán,
majd egy-egy mintha-dallamára
és végül erre sem . . .*

Hívatlan látogatók

*Aradnak a napok és feldagadnak
hullámaik a szűk folyómederben.
Sárszinű karjuk bárkit elragadhat,
sodruknak ellenállni lehetetlen.
Csillogó fémvödörben
fel-felvöröslik a horogra csalt nap
tanyar képe, mint torzító tükörben.*

*Barátkoznék az este a beteggel,
ki emlékezve lomokat lapátol,
s ha maga hivogatta nem is egyszer,
mégis visszariad az éjszakától.
Alma hajdani utcákkal, terekkel
s régi járókelőkkel népesül be.
Csak a lányok arcát takarja fátyol,
ha megjönnek s eltűnnek a szelekkel,
a szoba négy falára rávetülve.*

*Későn jön meglepő felismerése
a látszatnak, mit elföd a valóság,
a teljes egésznek ezrednyi része,
vagy annyi sem, a rothadás a rózsák
illatán túl, a bőr alatt enyészve
az élő szervezet, önmaga foglya.
A farakás tellobbanó kanócat
szemlélheti, de el sosem tapossa
az öntudatlan részecskék egésze.*

*És látja sorát szárnyas alakoknak,
formájuk nem is ember, nem is állat.
Föl-alá mozgó szájukkal makognak,
turcsállják külsejét, bámészan állnak.
A szemük ténytelen, mint a vakoknak.
Feltárulnak ablakok s kapuszárnyak,
míg az ismeretlen közegnek
lakosai lassan felbátorodnak,
s hamiskásan, egy ujjal integetnek.*

Nemeskürty mozija

(Előszó Nemeskürty István „A filmművészet új útjai” c. könyvéhez.)

- Az a nadrágtartó! Az a szakadozott, ócska nadrágtartó!
- Mi az? Mit beszélsz?

Megálltam a sétányon. Rámeredtem arra a nyurga, enyhén pattanásos-képű fiúra. Ő is megállt, de olyan türelmetlenül. Mint akinek nincs vesztegetnivaló ideje. Már legalább húsz kört tettünk meg a Károlyi kert sétányán. Dehát tovább, tovább! Közben egy pillanatra se fordult felém. Talán észre se vett. Se engem, se a nevelőnőket, se a körülöttünk szaladgáló gyerekeket, se a padon üldögélő öregeket. És mégis! Valahogy mindnyájunkhoz beszélt. Magához a Károlyi kerthez.

- Roscoe Ates nadrágtartója.
- Aha, Roscoe Ates! Az a kopaszos, örökké borotvátlan . . .
- Öregem! Abban benne volt az egész film!
- Soha nem kapott főszerepet.
- Soha! Éppen csak egy pillanatra tűnt fel.

Felcsillant a szeme ahogy elmosolyodott. Mintha ez lenne a legtöbb, amit ember elérhet. Hogy éppen csak egy pillanatra tűnik fel a film vásznán.

– Mindig egy összeverődött csoport szélén álldogált. Koszos ing, félig lecsúszott nadrág. Előre bámult. És akkor már lehetett tudni, hogy ami most következik, az maga a pusztulás. A banditák lezúdulnak a hegyekből. Szétlövik a kisvárost.

- A seriff megadja magát.
- Haha! A seriff! Az a gyáva, tehetetlen fráter már régen meglógott.
- És Roscoe Ates?
- Meg se mozdul. Csak áll és nézi, hogy pusztul el minden.
- Maga a szerencsétlenség.

Nemeskürty megrázta a fejét. – Azért tudja, hogy majd jön valaki. Egy olyan kemény fickó. Leszámol azokkal a rohadt alakokkal.

- De közben Roscoet szitává lövik.
- Ugyan! Észre se veszik.

Na, persze! Roscoe Atest soha se veszik észre. Ő csak ott áll borotvátlanul, szakadt nadrágtartóban. De mégis ő a film.

– A mellékszereplők! – Nemeskürty váratlanul felém fordult. – Ők a legfontosabbak a filmben.

- Ez elég szigorúan hangzott.
- Én meg, mint egy riadt diák.
- Azok adják meg a légkörét.

– Ez az! – Megelégedetten bólintott. Még említett néhány mellékszereplőt. Az örökké riadt El Brendelt, a karvalyképű John Carradine-t. Valóságos vetítést rendezett ott a Károlyi kertben. Régi színészeket és színésznőket hívott elő.

Egyszerre csak félbeszakadt a vetítés.
– Öregem! – Be kell ugranom valahova!
És már nem volt sehol.

Én meg ott maradtam a mellékszereplőkkel. Mindenhol őket láttam.

John Carradine benézett egy ajtóreszen. Éppen csak egy pillanatra. El Brendel a konyhában ült egy hokkedlin. Fény tört be az udvarról. Megvilágította El Brendel csontfehér arcát. Konyhai kötényben üldögélt. Talán éppen azon tűnődött, hogy mit főzzön. De aztán valahogy otffelejtette magát azon a hokkedlin. Roscoe Ates az utcán ödöngött. Olykor egy pillanatra megállt. Tüzetesen tanulmányozta a plakátokat. Odacsapódott egy társasághoz. Belecsöppent egy beszélgetésbe. Figyelmesen hallgatott, bólogatott. És ha meghívták egy italra, hát akkor . . .

Nemeskürty a földalatti alagútjából bukkant elő. Már a lépcsőről lobogtatta a kezét.

– Reinhardtot megölték Hollywoodban!

Én meg a lépcső tetejéről.

– Megölték? Reinhardtot?

– Nem kapott filmet – Nemeskürty már ott állt mellettem. Arcán döbbségteljes kétségbeesés ahogyan lenézett a mélybe. Mintha a meggyilkolt Reinhardtot látta. – Minden lehetőségtől megfosztották.

– Dehát a Szentivánéji álom! Az azért mégiscsak . . .

– Na igen! Az az egyetlen . . .

– Micsoda szereposztás! Mickey Rooney, mint Puck!

Pillanatnyi csönd. Majd, mintha duettet énekelnének.

– Mickey Rooney! Mickey Rooney!

Elhallgattunk.

Nemeskürty a tarkóját simogatta. – De aztán semmi! Reinhardt többé nem rendezett filmet. Gondold meg! Berlin és Bécs után! Ahol ő volt a rendező! A professzor! – eltűnődött. – Tenyere rátapadt a tarkójára. – Öregem! Hollywood nem volt az ő talaja.

– Na igen! A film nem színház. De mégis . . . a Szentivánéji álom!

Közel hajolt hozzám. – Tudod ki állt mellette a Szentivánéji álomban?

– Mindenesetre a segédrendező. Az is valami német, vagy osztrák.

– Ne mondd! Német, vagy osztrák! És ha még a nevét is elárulnád . . .

– Várj csak . . . Dieterle! Wilhelm Dieterle!

– Gratulálok!

– Csakhogy ő már régebben kiment Amerikába! Ott egy kicsit másképp ejtették a nevét. William Dieterl . . . tudja a jó ég! Mindenesetre megtalálta a helyét a film városában. – Belelendültem. Hanyag fölénnyel közöltem, hogy Wilhelm Dieterle már több filmet rendezett. Németországban pedig mint színész! Igen! Igen! Láttam is a Cigánybáróban!

Nemeskürty felemelte a kezét. Egy-két lépést tett lefelé a földalatti lépcsőjén. – Dieterle nélkül semmi se lett volna a Szentivánéji álomból!

– Dehát Reinhardt?

– Utasításokat adott. A professzor . . . na igen. Dieterle végtelen türelemmel meghallgatta, és aztán . . .! – Felborzolta a haját. Ingerülten legyintett. Visszajött hozzám a lépcsőről. – De azért mégiscsak ő válogatta ki a színészeket. James Cagney, Joe E. Brown . . .

- Na, persze! Szeme az volt. Tudta, hogy kiben mi van.
- Igazi színházi ember.
- Senki se értett úgy a színészekhez.
- Színházai voltak Berlinben és Bécsben.
- Elvették a színházait. Őt magát pedig . . .

Megint csak lebámultunk a földalatti alagútjába.

Ideges, türelmetlen tömeg nyomult fölfelé, egymást taszigálva. Ki tudja! Talán ő is felmerül onnan a mélyből. Akinek elvették a színházait.

Megérintettem Nemeskürty vállát.

- Azért lehet, hogy még felajánlottak neki valamit. Egy olyan olcsó kis szerelmi históriát . . . limonádét . . . Csakhát neki nem volt kedve hozzá. Viszszadobta.

Nemeskürty megint a tarkóját simogatta.

- Nem dobott ő már vissza semmit.

A villamoson.

Nemeskürthy szótlánul lógott a bőrfülön. Valahogy teljesen megfélemedezett rólam. Szemöldökét összehúzta. Mogorva pofát vágott. Majd ingerülten, szinte dühösen.

- Lionel a háttérbe szorult!

- Lionel? Miféle Lionel?

- Ha azt mondják, hogy Barrymore, akkor csak Johnre gondolnak! Mint-ha Lionelról sose hallottak volna.

- Én még Ethelről is hallottam.

Bosszus pillantás. Ez valahogy megzavarta. Ez az ostoba kérdés. Rándított egyet a vállán.

- Ethel agyonitta magát!

- Akkor is Barrymore!

- Artista család! - Egy kövérkés, aktatáskás férfi a kocsiközönsége felé.

- Nálunk is jártak a Barrymorek. A nő tényleg sokat ivott.

Nemeskürty ránézett, egy olyan gyilkos oldalpillantással. Majd ismét benne a szövegben.

- John Barrymore terem! Igen . . . igen . . . egy szállodában valahol Haitiban!

- Hát Istenem . . .

- Semmi hát istenem! Lionelról mégcsak egy sétányt se neveztek el! És akkor ez a John mindent learat! Ez a pozőr! Örökké a szemét forgatja. Széttárja a karját, hadonászik, a homlokához kap, fel-alá rohangál! (Szünet) Lionel maga az egyszerűség. A visszafogottság. Lionel mint hivatalnok! Emlékszel arra a megalázott kis hivatalnokra? A főnöke a sárga földig lehordta.

Hang a kocsiközönségből. - Megesik az ilyesmi.

- . . . mégpedig a kollégái előtt. Mi több! A szerelme előtt! Aki különben a főnökre bukik. Arra a nagypofájú alakra. (Szünet) Lionel hallgat. Merev, mozdulatlan arc. De az a tekintet! Hogy mennyi minden van abban a tekintetben! Kigombolja a zakóját, majd begombolja. A főnök elhallgat. És csak nézi azokat a fáradt, megalázott mozdulatokat. A többiek is csak bámulják. (Szünet)

Nézzük Lionel Barrymoret, mint védőügyvédet! A vádlottak padján Clark Gable, gyilkosság gyanújával. Az ügyész már elmondta nagyhatású vádbeszédét. Úgy tűnik, porrá zúzta a védelmet. Diadalittasan körülnéz a teremben.

És akkor előlép Lionel Barrymore. A kezében egy kalap. Oly nyugodt, mintha sétára indulna. Kissé felemeli a kalapot. *Úgy tudom, ez ottmaradt a szobában. A gyilkos ottfelejtette. Istenem, megesik az ilyesmi. Különösen ha valaki ideges. Akkor tehát, tisztelt esküdtszék, ez a kalap a koronatanú.* Lionel odalép Clark Gablehez. Egy mozdulattal Gable fejére helyezi a kalapot. Pillanatnyi csönd. Kirobban a nevetés. Az a picinyke kalap Gable fejbübján! Éppencsak-hogy megáll a fejbübján. Lionel Barrymore a fejét csóválja. Na né! *Lehet, hogy rossz a méret? Öregem! Ahogy ezt Lionel megcsinálta azzal a hallatlan egyszerűséggel.*

És Nemeskürty megismételte. – Lehet, hogy rossz a méret?

A kocsiban kitört a nevetés. Kórusban ismételték. – Lehet, hogy rossz a méret?!

Nemeskürty elmosolyodott. Mintha ő tette volna Gable fejére a kalapot.

(Szünet)

– És milyen volt Lionel Barrymore, mint Rasputin?

Rémült suttogás a kocsiban.

– Rasputin!

Én meg valami olyan pofátlansággal –, A Rasputinban mind a hárman benne voltak! Mind a három Barrymore. John, Ethel és hát Lionel.

Hát igen. Lionel a Barrymore család végére került. Éppencsak úgy hagyagul odavetve. Enyhe lenézéssel.

A mosoly eltűnt Nemeskürty arcáról. Úgy nézett valami borús gyanakvással. Mi jön még? Mi várható az ilyen oldalbaszúrás után?

Ostobán dadogtam valamit. Na persze Lionel hallatlan egyszerűsége!

Meg se hallotta. Elfordult. Eltűnt a kocsis utasai között.

– Menjünk moziba – mondta Nemeskürty.

Elindultunk a mozik útján.

Hogy ismertem ezt az utat! És valahogy mégis el akartam felejteni.

Évekig nem jártam moziba. Olykor egy kis mozi élém állt valamelyik utca sarkán. Elosontam mellette. Miféle ostoba sértődöttség miatt? Talán egyszer az oszlop mögé ültettek, és semmit se láttam a filmből. Vagy éppen az orrom előtt akasztották ki a MINDEN JEGY ELKELT! táblát. Közben láttam, ó nagyon is jól láttam, hogy van még jegy a pénztárosnő előtt. Tiltakoztam. Reklamáltam. Hiába! A pénztárosnő rám se hederített. Akárhogyis, megsértődtem a mozikra. Dehát mégiscsak elindultam Nemeskürtyvel. Közben az a furcsa izgatottság. A mozik talán be se engednek. Meg se nyílnak előttem.

Megnyíltak előttem.

Mintha már vártak volna. Mi az, fiú! Merre jártál? Hol mászkáltál?

Az a két testvér a Rákóczi úton. A Phönix az egyik sarkon, a Rialtó a másik sarkon. Valaha Fővárosi. Csakhogy ez a mozi elszállt, elrepült a háború alatt. Riasztóan kopár telek maradt utána. A Phönix magára maradt. Ő azért megnyílt mindenki előtt. Csak éppen érezni lehetett, hogy valaki eltűnt melőle.

Hát igen, néhányan eltűntek.

A Capitol a pályaudvar mellett. Széthajigált kődarabok beleragadva a földbe. Úgy álltunk előtte megnémulva. Váratlanul kibukott belőlem.

– Ez volt a környék előkelő mozija. Itt premiereket tartottak.

– Nem! Nem! Csak másodhetes! Előkelő, de másodhetes.

– Bemutató! – Makacsul megismételtem! – Itt premiereket tartottak!

– Olykor. De azért inkább másodhetes. Bár meg kell mondanom, hogy az előcsarnoka vetekedett egy premier moziéval.

Meglátogattuk a kis mozikat a kis utcákban. A zugmozikat a zugutcákban. Mozikat a terek mellett. Mozikat a bérház udvarában.

És egyszer Nemeskürty azt mondta.

– Holnap nincs mozi.

Ott állt a sétány szélén. Hunyorgott a napfényben. Mosolygott, mint aki valami csinyre készül.

– Dehát a Fortuna! Tudod az a kis mozi!

– Nem, holnap nem érek rá. – Pillanatnyi csönd. – Elutazom.

– Elutazol? Hová?

– Velencébe. – Ismét várt egy pillanatig. – Sica vár. Vittorio de Sica.

Megnémultam. Szétfoslottam a levegőben.

Ő meg alig hallhatóan. – Igen, a rendező. Hiszen tudod, Csoda Milánóban, Biciklitolvajok... Meghát persze játszik is. Olykor egészen vacak, kis szerepeket. Mindent elvállal. Sok az adóssága. Hiába a kártya. Sica a kártya rabja. Én még mindig abban az eszméletlenségben. Hát persze, hogyha a kártya... Megráztam a fejem, mint aki lassan magához tér. – Szóval, Sica vár téged Velencében?

– Nem éppen fesztiválra. Ez inkább olyan megbeszélésféle.

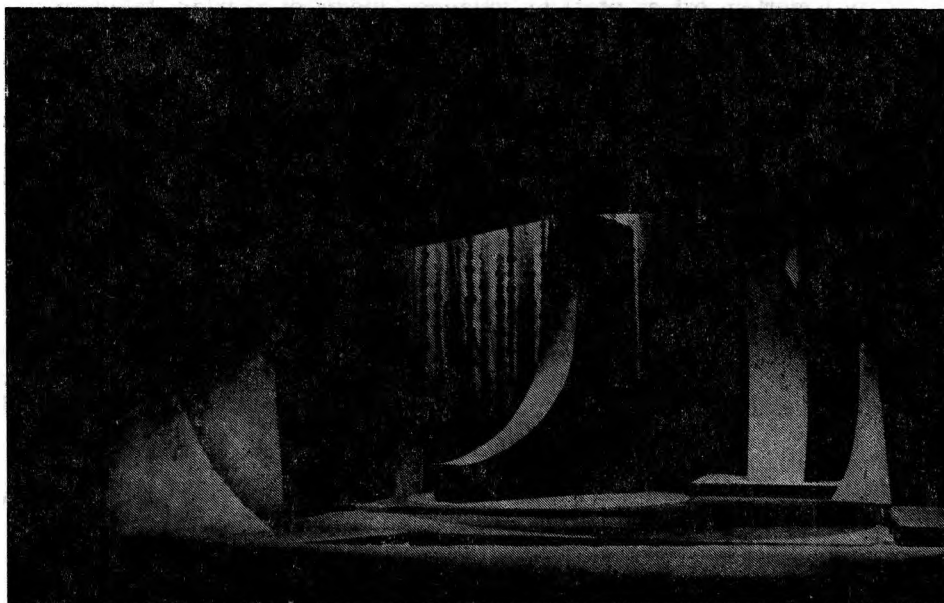
– És mi lesz Sica első kérdése ahogy úgy körül néz. Nemeskürty? Hol van Nemeskürty?

Felnevetett. – Chaplin is ott lesz. Egyébként már nem szívesen utazik.

Nemeskürty arca egyre távolodott a délelőtti napfényben. Valahonnan messziről hallottam.

– Majd jelentkezem! – Búcsút intett. – Öregem!

Azzal eltűnt.

A föld alatti folyó

*A föld alatti bős folyó
sodra tülembé zúg
vetődjem bárhová
fölötte visz az út*

*Cserkésszem nyomot tévelyegjek
nomád talpam alatt
mint kényelmetlen új lakónak
feldörömből az áradat*

*Itt fönt burjánzani
együgyű buzgalom
míg az elfojthatatlan
harsogást hallgatom*

Küldetés

*Lyukat perzseltem az időbe
ez rendelt ide
bujdosásom hajlékában
mutatkozz meg
világunk színe*

*Kik eszmélkedve néztek
a hasitékon át
közületek nem egy de még ma
mindenki*

*Nem is folytatom
lépnék mássá tovább*

*Ez hát a látvány
föltártam s csak ez lehetek
fényt s árnyat rá vegyest dobálnak
ahogy mellette elrohannak
kengyeltutó évtizedek*

WEÖRES SÁNDOR

Az unalmas világ

I.

*Egy napsugár vegyül
millió léggel
Egy göröngy egyesül
a közlegénnyel*

*Lesújtó konferenciák
visszamaradó varázsa
mindenkinek kellenek
az új etikák*

II.

*A végtelen kétlábú
nem tudja hová rakja harmadik lábát
hová metszesse magát
hát
csak tűnődik mindtovább*

III.

*Sötét, sovány, vágyakozó éjszaka
tiltanivalói
lefüggő fűrtök, gerezdek
végül a pont, pont nélkül
aztán az új valóság*

„A népe sorsáról írjon...”

Cseres Tiborral beszélget Bertha Bulcsu

Bertha Bulcsu: Ha kinyitjuk Cseres Tibor valamelyik könyvét, lapjai közül óhatatlanul ránkzúdul a történelem; így talán nekem is megbocsátható, hogy Zsigmond magyar király egyik mondását idézem, aki persze mellékesen cseh király is volt és német-római császár, azt mondta, amit följegyeztek, hogy „egyetlen nap ezer nemest és lovagot nevezhettek ki, de nem vagyok oly hatalmas, hogy ezer év alatt egyetlen tudóst teremtsék.” Én azt hiszem, hogy ez nemcsak a tudósokra vonatkozik, hanem az írókra is. Írókat sem lehet teremteni, kinevezni sem. Volt ugyan nálunk olyan időszak, amikor megpróbálták írókat kinevezni, de hát ez nem sikerült, ez a mozgalom. Diák koromban sok latin memoriter között, többek között megtanultunk egy, egy ilyen furcsa slogent, hogy: „Alexander Petőfi poeta natus est.” Petőfi Sándor költőnek született. Cseres Tibor nem született költőnek, vagy talán nem elsőrendűen költőnek, bár több verseskötete is megjelent, – én úgy érzem, hogy sokkal inkább realista prózaírónak született, egy olyan prózaírónak, aki a magyarság történetét igyekszik áttekinteni, összefoglalni, ábrázolni a legfontosabb történelmi konfliktusok idején, és szinte már nem is csak prózaíró, hanem úgy költő mégis, hogy történész, némely könyvét, pl. a Foksányi szoros-t forgatva, ami még csak a Kortársban került közlésre, de hamarosan, a Könyvhéten megjelenik könyvalakban is, – szinte mint hadtörténész mutatkozik be. Tehát íróvá kell válni, valami titokzatos módon. Ugyan időnként hallani most olyasmit, hogy az irodalom nem fontos, hogy írók nem születnek, de hát írók még mindig vannak, és írók születnek is; és ha Cseres Tibornak az életművét áttekintjük, akkor egy hatalmas történelmi anyagot látunk, ami tulajdonképpen szinte hasonlatos Orbán Balázséhoz, aki Keletről hat kötetet tudott írni, Erdély történetéről... újabb hat kötetet tudott írni, és hát ezek nagyon vaskos kötetek, tele adatokkal. Cseres Tiborral is lassan ott vagyunk, hogy tulajdonképpen fárasztó olvasni, az ember mégis olvassa, mert egy rendkívüli gazdag ismeretanyagot kap és történelmi eligazítást is. Én nem tudom, hogy Cseres Tibornak honnan van, – ez az ereje, én azt hiszem, hogy ezt valahol a születéspontnál kellene megkeresni.

Gyergyóremetén születél, a Gyergyói havasok alatt van, gondolom, ez a falu, amennyire a mai térképen ezt egyáltalán ellenőrizni lehet, – tehát onnan, onnan indult el ez a nagy erő, ez a belső energia, ami téged képessé tett erre a nagy irodalmi vállalkozásra.

Cseres Tibor: A Gyergyai havasok lábánál, havasok oldalában épült, települt Gyergyóremete, az én és a szüleim szülőhelye. Hogy magamról és a székelységről mondjak valamit: az én családom apai ágon közszékely, anyai ágon lófő-székely. De nem tudok róla, hogy a lófő-székely ágból is valaki zöldágra vergődött volna. A zöldág ugyanis a jele annak, hogyha az ág esztendőre főhadnaggyá választ valakit a nagy nemzetségből. S annak zöld ág jelével viszik házához az örömhírt. Nem tudok róla az elmúlt századokra visszatekintve, hogy valaha is lett volna az anyai ágamon zöldágra vergődött hadnagy. Hadnagy én lettem a családból csak, aki katonáskodásom során felvittem addig, a háború alatt. Ez a vidék, Gyergyó vidéke, ez a tengerszíne fölött van 850 méterrel. Itt nem terem meg a búza, kukorica is csak alig. Az apai ágamnak nem volt földbirtoka, az apai ágom tagjai, azok erdőirtással foglalkoztak. Néhány szép monográfia jelent meg a székelyföldi tutajozásról; a Gyergyó fát a Maros áradásakor tutajjal vitték le Szegedre. Ezek közé vannak az én apai felmenőim beírva.

B. B.: Gondolom, itt amúgy is nagyon kevés föld volt, ugye, erdők, hegyek szorították össze a falut, – én így képzelem el.

Cs. T.: Rét volt, legelők voltak, a földből megélni azonban alig-alig lehetett. Az anyai ágnek voltak földjei, nem sok. Anyai örökségem földjei a Maros-parton voltak, az énrám esett örökrészen három borvíz-forrás is. Ezek használatuk nélkül belefolytak a Marosba. Mikor ott jártam gyerekkoromban, és később is, szénacsináláskor, akkor mindig (szénacsinálás közben) saját borvizünket ittuk, amennyit éppen tudtunk, a többit pedig leküldtük Szegedre a Marossal, mindörökké.

Most az apai ág, amelyet tovább akarok követni, az hát föld nélküli had volt, a székely nemességéből nekik már csak annyi jutott, hogy katonáskodhattak gyalogszerrel a császárnak-királynak és a határvédelemnek. Az apám is ennek köszönhetette a pályafutását, mert a családból csak két út volt a felemelkedésre: az anyai ágon pappá lehettek, akik fel akartak kapaszkodni, az apai oldalon pedig katonák lehettek, akik feljebb akartak jutni.

B. B.: Apai ágon nem lehetett pappá lenni?

Cs. T.: Nem, mert a nagyon szegényt nem fogadták be, legfeljebb fráternek fogadták be, a ferencesek közé, de a fraterség az nem adott lehetőséget a nagy pályaválasztásra. Apám húsz éves koráig erdőirtással foglalkozott, e minőségében találkozott, találkozhatott az ifjú Sadoveanuval, Bákó környéken, ahová bejártak, lejártak élelemért a havasok erdői. Húsz éves korában katonának kellett menjen és akkor ott szakaszvezetőségig felvívén, elhatározta, hogy ő az egyenruhát megtartja, mert az biztos kenyért jelent és bizonyos csatlakozásokon felvitte a testőrségig. Ferenc József testőre lett, és ilyen minőségében hát különböző sávokat és csillagokat szerzett, hív őrködése folytán. Ez a testőrség ez tartott egész IV. Károly királyig, nem... Ferenc József halála után IV. Károly néhány hónap múlva már a testőrséget nélkülözni tudta, lévén, hogy már ő sem maradt király. Akkor az apám bizonyos fegyveres testületek oltalma alatt a Székely Hadosztályba keveredett bele. Ezt még nem mondtam el senkinek sem, ez mostan az alkalom arra, hogy erre is kitérjek. A Székely Hadosztály, mint tudjuk, Erdély védelmében harcolt. Egy részüket fogságba ejtették a román királyi csapatok, – apám ezek közé került és mint hadifogoly bekerült a brassai fellegrádba. Itt meg egy másik íróval találkozott, találkozhatott egy magyarral.

B. B.: Veres Péterrel...

Cs. T.: Igen, Veres Péter Cseres Péterrel. Az én tudatomban találkoztak is csak, mert ők ketten egymást aligha ismerhették ott, vagy ha ismerték is, nem tudták, hogy egy jövőző íróval és egy jövőző író apjával társalkodnak egymással, ily módon hát apám onnan megszökött. Megszökött Veres Péter is, de Veres Péter visszament, mert a határon nem mert átjönni. Apám átjött és ittmaradt és némi fegyveres szolgálat után beállt a Fővárosi Kertészethez. Ez az én előtörténetem, amely a könyveimnek a „fülén” úgy szerepel mint egy család, Közép-Európa története.

B. B.: Na most ne haragudj Tibor, de ez, ez az egész, ez egy ilyen nagyvonalú történelmi kép a te múltadról, családdról, de talán az olvasód, a néződ is érdekelné az a ház, amiben laktatok Gyergyóremetén. Az fából volt, vagy ilyen gerendaház volt, vagy hol volt, egy patak partján, vagy völgy? Fák, kert? vagy mi volt ott? És ott volt egy tűzhely, vagy milyen tűzhely, mivel fűtöttetek, mi volt ottan, milyen kémény volt? Szóval ilyen apró, az emberi életnek ezek az apró motívumai, azt hiszem, hogy minket, engem nagyon érdekelne, talán...

Cs. T.: Hát a ház, az boronaház volt, de tapasztott boronaház...

B. B.: Belülről?...

Cs. T.: Belülről tapasztott, kürtős kéménye volt. A ház maga elég fátlan vidéken, mert ott a faluban nem volt fa, az erdő mögöttünk volt, fent a rét fölött, de mi a rét alatt laktunk. A rét fölött volt erdőség, patak folyt nem messze a háztól, s ott eredt

egy csorgó vízmerítéshez és a házból lehetett látni a Marosra. Ez a látvány, hogy az ablakból le lehet látni a Marosra, ez számomra elég fontos, életre szóló élmény a további helyválasztásaim tekintetében.

B. B.: Ezt akartam kérdezni, hogy tulajdonképpen hát ez a kiindulási pont, a szülőföld, a szülőfalu, az a környezet, ami kisgyerek-korodban meghatározott, életrajzodból tudom, hogy sok felé jártál, a családod Bécsben is megfordult, de most Te Budapesten élsz, itt is Budán, egy rezervált utcában, egy... minek is mondják ezt? OTP társasház nem túl nagy lakásában és ezen kívül van neked Visegrádon egy kerted, épületekkel, földszintes épületekkel; nagyon kedves emlékeim között őrzöm azt a napot, amikor oda kimentem és interjút készítettem veled, annak idején a Jelenkor számára, ami aztán egy könyvben is megjelent. Emlékszem, hogy a kert földje, szintje és a szoba padlójának a szintje között nem volt semmi különbség, ki tudtunk lépni és hogy ott porcsfű nőtt a teraszodon stb., szóval egy nagyon emberi környezet és a Dunára lehetett látni, és körülöttem volt a hegy. Most evvel a lakhely, vagy nyaraló, vagy munkahelyválasztásban nem tudom, hogy szerepet játszott ez hogy a gyergyai környezetnek egy ugyan más változata, talán szegényebb, de valami hasonló.

Cs. T.: Hát nagy szerepe volt a házválasztásban a régmúlt milliónek, csak komprimáltabban van itt együtt Visegrádon most nálunk, mindaz, ami, ami Gyergyóremetén szélesebben és természetesebben volt meg, mert ott a havasnak a sűrű erdeje az a házunk fölött mintegy kilométernyire lehetett, és a Maros tőlünk ugyan-csak egy kilométernyire folydogált alatt, tehát a távolságok nagyok voltak. Most itt mögöttem a Mogyoróhegy erdeje, s a telkemtől kőhajításnyira a Maros... Maros? A Duna! Itt komprimáltabb a helyzet, nem mondanám, hogy szegényebb, azt sem, hogy gazdagabb, mert a gyermekkor mindig gazdag, akkor is, ha szegénységben telik és az éltesebb korban pedig, a gyermekkor emléke még meg is szépül, tehát az mondható gazdagnak és ez mondható esetleg szegényebbnek, ahogy te most imént mondtad, de hát ne tegyünk egyenlőségjelet vagy egyenlőtlenség-jelet a két kor és a két milió között.

B. B.: Szeretted ezt a helyet...

Cs. T.: Szeretem, igen.

B. B.: Tudsz dolgozni ott?

Cs. T.: Igen.

B. B.: Akkor megéri. Na most, amikor én ott jártam, azt hiszem 1971-ben, és föl-tettem neked egy kérdést. Nevezetesen azt, amit sok más írónak is, akik másként válaszoltak, hogy milyen a közérzeted. Te akkor azt mondtad: nekem nincs közérzetem. Most ezt a kérdést újra föltenném, szinte hetvenéves korodban, mert hát néhány hónap választ el bennünket ettől, – ma sincs közérzeted? Vagy van valamilyen közérzeted, vagy mi a viszonyod a világhoz? Azt nem kérдем, hogy irodalomhoz, mert azt egy másik kérdésnél majd megközelítjük.

Cs. T.: Akkor nyilván azért tértem ki e kérdés elől, mert a közérzetet akkoriban az írói magánéleti szubjektivitásra vonatkoztatták, és én eleve arra gondoltam, hogy a közérzet az a közéletben való mozgás érzetét, elégtelenségét vagy bosszúságait jelentheti, és akkor én elég visszavonultan éltem. Úgy élek ma is, de egyre inkább látom és érzem, hogy a műveimben, de nemcsak műveimben kell jelentkezzen a köz-érzet. Az író, ha ad valamit magára, akkor feltétlenül, akár jalkiáltással is, hangot színt kell vallania szóval is és meg kell nyilatkoznia a tekintetben, ami a saját társadalma, a saját népe, a saját közössége legfontosabb dolgait illeti. Meg kell nyilatkoznia és az igazságot feltárnia és ha lehet, a teendőket is fel kell tárnia. Most, mivel a fejemet egyre inkább sorsomnak erre a hajlandóságára adtam, ezért, ezért mondhatom, hogy van ma közérzetem, de nem jó vagy rossz közérzet ez, hanem egyre teljesedő köz-érzet.

B. B.: Egy emberi állapot.

Cs. T.: Igen.

B. B.: Azért azt hiszem, hogy jó lenne közelitenünk egy másik lényeghez. Ez a lényeg pedig az, hogy Cseres Tibor nagy magyar író, jelentős műveknek az alkotója...

Cs. T.: Hát így szembe nehéz elviselni az ilyen kijelentéseket.

B. B.: Hát kérlek szépen, valahogy túrd el. És ahogyan ez a pálya alakul, én úgy érzem és sok más íróbarátom, mi több, irodalomtörténész is úgy érzi, hogy ez így egy kiteljesedő életmű. Vannak fokozatai, magaslatai, és talán erről a pályáról, pályaképről, művekről kellene kicsit szót váltanunk. Én, amikor egész fiatal ember voltam, én téged mint novellistát ismertelek meg, aztán az ötvenes években sok más íróval, mondjuk Karinthy Cinivel együtt egy olyan íróként, aki képes, vagy tud riportokat írni, aktuális termelési környezetről, feladatokról, helyzetekről, és hát most, hogy az életmű sorozatod elkezdett megjelenni, és most már nem tudom én, a harmadik vagy negyedik kötetnél tart...

Cs. T.: Negyedik.

B. B.: Negyedik kötetnél tartunk, de ugye, most megjelent egy, egy olyan kötet, amiben ötven Cseres-novella van, ami hát írói pályád első szakaszát foglalja össze. Most én ezeket olvasgatva, visszaemlékezve régi olvasmányélményeimre, szóval ez egy bizonyos rácsodálkozással, meglepődéssel tettem le, majd vettem újra kézbe a könyvet, mert ezek a novellák ma is érvényesek, bár sok olyan írás van köztük, amelyek mondjuk az ötvenes években, vagy egyéb nehéz körülmények között születtek, de érvényesek. Talán, nem is tudom, mikor, pár héttel ezelőtt beszélgettünk erről, vagy váltottunk néhány szót, akkor te is azt mondtad: hogy úgy érzed, ezek érvényesek, és ennek folytatása is lesz. Tehát a pályádnak van egy ilyen szakasza, amikor ezeket a novellákat, riportokat stb. írtad; mai szemmel visszatekintve, amikor már teljesen más jellegű irodalmat művelsz, hogy látod te, ezt az időszakot?

Cs. T.: Ez az ötven novella huszonöt év termése: 1936-tól 1961-ig. A következő kötet, amely majd a kilencedik kötet lesz a sorozatban, az újabb huszonöt évet ölel fel: 1962-től a következő huszonöt év, ha még megérem az ezerkilencszáznolcvanhatet, – az lesz a második huszonötödik év, és akkor nyolcvanhétben fogok még írni két novellát, s akkor ki lesz az ötven novella a második életszakaszra is. Az első szakasz novelláit úgy tekintem, mint egy fiatal embernek a saját környezetében tett észleléseit, ma úgy mondanák, hogy önmegvalósító novellák, de ezek akkor sem voltak önmegvalósítóak, mert a körülöttem levő világot igyekeztem megvalósítani az írásaiban. Ezekről ma már távolabb állok, de azért ha szükségből kezembe veszem őket, azért csakugyan érvényesek még ma is. Azokban az időkben én írtam persze riportokat is, az egy külön kötet lesz majd; a riportok, amelyek maradandónak mutatkoznak, de én magam is csodálkoztam, hogy ötven novella érvényes még; ennyi ugye, „bú és viszály után” is, amit megéltünk közben.

B. B.: Azért valami történt benned emberileg és íróilag, amikor a történelem felé fordultál... Tulajdonképpen nem vagyok pontos, mert végül is az aznapi történelmet írtad ezekben a novellákban is, de a későbbi műveidben, itt gondolok a „Hiddeg napok”-ra, a „Parázna szobrok”-ra, az „Én, Kossuth Lajos”-ra stb., szóval egy, más léptékű, más közelítésű történelmi feldolgozásra került sor, tehát a novellák is történelmi, mert tulajdonképpen azt hiszem, olyan írói mű nincs, aminek ne lenne köze az élethez, a társadalomhoz, a valósághoz, bár manapság vannak olyan irodalmi irányzatok, amelyek nyilvánosan is szociológusok segítségével is kísérletet tesznek ezeknek a tagadására, tehát nem kell narráció, nem kell történet, nem kell realizmus, nem kell ábrázolás, hanem valaminek a fölkenése, és annak a kommentálására van

csak szükség. Hát nálad erről nemhogy nincs szó, hanem nagyon távol állsz tőle, a legtisztességesebb olyan realista írók között érezlek, olvasmányaim alapján, akik nem földhözragadt realisták, mindig tudnak elvonatkoztatni, és formában, szerkezetben egészen új dolgokat tudnak létrehozni és ez az egész új realista világ tulajdonképpen, lehet, hogy nem is illeti meg már pontosan a realizmusnak azt a kifejezési kategóriáját, ahogyan ezt a XIX. századi realizmus kapcsán használni szoktuk. De mégis mi azt mondjuk, hogy ez realizmus. Mert realizmus végül mégis csak az, ami a valóságból indul ki, s a valóságot ábrázolja.

Cs. T.: Amit te narráció nélküli elbeszélésnek mondasz, én az utolsó 20–25 évben, míg ez a... mondjuk úgy, post-avantgard felfejlődött, mindig figyelemmel kísértem ezeknek a jelentkező fiatal íróknak a működését, beleértve a tiedet is, – figyelemmel kísértem és, és minden formai újítást igyekeztem magamévá tenni, minden olyan újítást, ami a számomra értelmesnek bizonyult. Engem csak egy választ el ettől a, ettől a narráció nélküli, tehát elbeszélés nélküli, álomszerű, de ugyanakkor alig követhető mozaik-realizmustól; az választ el, hogy én nem tudok, és nem is akarok lemondani az olvasókról. Ezeknek a fiatal íróknak a nagy része, ez igazából egy XXII. századi olvasóra épít, aki talán már nem is lesz. De azok az olvasók, akik ma divatból kézbe veszik és divatból nem olvassák végig a műveiket, azokra én nem építek, mert én azt várom el az olvasótól, hogy olvasson végig.

B. B.: Hol történt a fordulat? Amikor te a mai realista társadalmat próbáltad ábrázolni és egyszer csak történelmi művet írtál. Itt milyen inspiráció vagy személyes sorsforduló történt, mert erre épült föl aztán egy egész sorozat, a Bezdáni embertől az Én, Kossuth Lajos-ig, a Foksányi szoros-ig minden. Mi ez a fordulat, mi történt itt?

Cs. T.: A fordulatot talán egy művel jelezhetném, egy olyan formai érési folyamatot, amit 1959-ben produkáltam, Az ember fia és farkasa című kisregényemben. Ez közvetlen élmények alapján, nagyon tudatos áttételekkel és az elbeszélésnek egy megszaggatott, de ugyanakkor kerek, érthető és érvényes megoldásával jelentkezett, az én működésemben. A továbbiak azok a művek, amelyek visszatekintő művek, tehát amelyek a háborúra tekintenek vissza, azok bennem mind megvoltak mint csírák, mert én 1939-től 945-ig nem írtam prózát, de a prózai gyűledék, a prózai anyag, amelyet később megvalósítottam, az mind akkor torlódott fel.

B. B.: Na most, szóval megszületett a Hideg napok. A Hideg napok bizonyos averziót váltott ki...

Cs. T.: Én a mondanivalóját már 942-ben leírtam, néhány gépelt oldalon.

B. B.: De nem jelent meg.

Cs. T.: Hát nem jelenhetett meg, szó sem lehetett akkor, hogy megjelenjék, és a teljes megírásra csak nagyon, sokkal később gondolhattam, az ötvenes évek közepe táján, mégpedig akkoriban, mikor az újvidéki rabok kijöttek a börtönből, akkor tudtam én hozzáférni ennek az emberi háttéréhez.

B. B.: Értem. Ez a... ez az egész nagy történelmi regény-építkezés ezért végül mégis csak innen indult el, részint saját élmények alapján, mert te átélted a történelemnek ezt az időszakát és talán inspirált arra, hogy azt az időszakot, amit nem élhettél át, mint pl. a Foksányi szoros című regényednek az időszakát, ami valamikor a kiegészítés után tíz évvel játszódik, akkor azt te átgondolod, megálmodod, fölépíted, létrehozod valahogyan. Itt, itt, szóval én valami nagy írói fordulatot érzek, amit te talán, úgy látom, hogy nem érzed magadban egész pontosan, hogy, hogy ez fordulat lenne. Vagy talán régen készültél arra, hogy szóval, ezt a...

Cs. T.: A Foksányi szoros című regényemre már én tizenöt év óta készülök, mégpedig kisregények formájában próbáltam megközelíteni ezt a két-három évet, de az utolsó lökést ehhez nyelvileg, nekem Petrás Ince levelei adták meg.

B. B.: Ez az a pap, aki... moldvai csángó...

Cs. T.: Klézsei plébános, csángó Klézsén, ferences plébános, igen, áldozár, hitküldér. Na most, nekem majdnemhogy készen volt az egész, egész mű bennem, leiratlanul és a forrásanyagok hemzsegték körülöttem, de most, hogy ezelőtt vagy két évvel Domokos Pál Péter megjelentette a Petrás Ince levelezését egy ezer oldalas kötetben, ez a levelezés adta meg nekem nyelvileg azt a lökést, amely az egész témát mondjuk beburkolta, s ugyanakkor felemelte – kilávázta belőlem.

B. B.: Na most énnekem van egy furcsa problémám veled kapcsolatban, hogy a Honvédségi Szemle 1984. augusztusi számában egy rendkívül reprezentatív nyilatkozatot olvastam tőled, amit a Magyar Néphadsereg egy ezredese készített veled. Ebben a Foksányi szoros-ról is szó van, meg az egész történelmi szemléletedről. Na most, miközben a Foksányi szoros-ról beszélsz és nyilatkozol, úgy tűnik nekem, ebből a Honvédségi Szemle írásanyagából, hogy bizonyos mértékig optimistán ítéled meg a helyzetet, tehát, szóval hiába csökken a népszaporulat, hiába vannak különböző bajok, azért van remény, ez a nép fölemelkedik. Egy ponton még Zrínyi Miklóst is idézed, akit én nem tudok szó szerint idézni, de valami olyasmit mond, hogy, hogy nemcsak akkor, amikor a történelemnek a fényes napjai borítják be az egünket, hanem akkor is, amikor a nehéz napokat éljük, akkor is kell bizni és akkor is teljes életet kell élni stb. – erre hivatkozol. Na most ugyanakkor, amikor én ezt a Foksányi szorost a Kortárs öt számában elolvastam, akkor az volt az érzésem, hogy hát ez egy... végül is arról szól ez az egész, hogy ez meglehetősen szerencsétlen... így... ezek a magyar ügyek ezek szerencsétlenek; itt akartak egy székely beavatkozást felkelést valamit csinálni, hogy elzárni az orosz–török háborúban egy szorost az oroszok háta mögött és mindent megszerveztek: volt hadsereg, volt puska, volt puskapor, minden volt, és akkor, amikor ehhez a paphoz – hitküldér-áldozárhoz eljutottak Moldvába, akkor Ugron Gábor a főszervező mégiscsak azt mondta, hogy ezt ne csináljuk meg!

Cs. T.: Rabonbán volt.

B. B.: Kérlek szépen, én nem tudom, én mint balatoni vitorlázó, én, én ismerem a balatoni vitorlázás történetét és 1934-ben a „Balatoni kék szalagot” Ugron Gábor nyerte...

Cs. T.: Rabonbán nevű hajóján.

B. B.: A Rabonbán II-őn nyerte meg, de én nem tudtam azonosítani, hogy ez a te Ugron Gáborodnak a fia...

Cs. T.: Igen, a fia az 1877-es stratégiának.

B. B.: Ez a fia. Úgy hogy én Ugron Gáborból korábban már, húsz évvel ezelőtt készültem, de nem ebből az Ugron Gáborból, aki kérlek szépen a te Orbán Balázssoddal meg meg Bartha Miklósoddal végigjárja a Székelyföldet és hadsereget gyűjt és puskákat és és főleg...? én a nevet nem bírom megnevezni, hol az istenben van?

Cs. T.: Ákos.

B. B.: Ákos. De milyen Ákos?

Doma... Domahídi Ákos. Megvan. Domahídi Ákos, aki végigcsinálja ezt az egészet, szinte Vámbery Árminnak árnyékában és tapasztalja ezt...? török, keleti ügyeket, rendkívül nagy történelmi tabló, rendkívül élvezetes, de énnekem végül az az érzésem, hogy Te azt akarod mondani, hogy hát ezek a szerencsétlen magyarok, ezekkel a csángókkal elrontanak mindent, még mielőtt a fegyveres fölkelés...

Cs. T.: Nem, nem. Nem azt akartam mondani.

B. B.: Nem ezt akartad?...

Cs. T.: Nem ezt akartam mondani. Azt akartam mondani csak, hogy tekintsünk arra a korra, annak a . . . arra az évtizedre az utolsó négyszáz év történetéből, amikor a Monarchiának magyar külügyminisztere volt, hogy akkor is, a világpolitikai küzdőtéren ez a magyar külügyminiszter lehetőségei keretén belül milyen nagyon nehezen tudta a bölcsességet érvényesíteni.

B. B.: Na most én nem tudom, hogyha azt mondd, hogy ez ez nem egy ilyen pesszimista befejezés, annak én nagyon örülök . . .

Cs. T.: Nem szántam pesszimista befejezésnek, ez a mű, ez egészében ez hozzátartozik az én írói szabadságomhoz, hogy ti. a magára adó írónak kötelessége, hogy a népe sorsáról írjon és törődjék vele, különösen akkor, hogyha a nép maga él, vagy élni kíván. Mit ne mondjak? Magyar . . . a világon a magyarság egyharmadánál nagyobb része határainkon kívül él. Ezekkel valamilyen módon törődnie kell az írónak, mert nincsen, nem lehet olyan nemzetközi egyezmény, amely megtilthatná a magyar írónak, hogy ne törődjék a határainkon kívül élő vagy élni akaró magyarokkal.

B. B.: Én teljesen egyetértek, ezt megtiltani nem lehet.

Cs. T.: Különösen akkor, hogyha több mint öt millió emberről van szó.

B. B.: Tibor, én nem tudom, hogy mennyi időm van még erre a beszélgetésre, de arra gondolok, hogy neked ez a Visegrád, ahol azt hiszem írsz is, ugye, írsz?

Cs. T.: Igen, írok.

B. B.: Szóval az egy, ez egy sziget, egy nyugalom, ezzel a . . . a XX. század legvégén tartunk most már, ha az ember kinyitja az újságot vagy a televíziót, még akkor mindig kiderül, hogy ilyen holdak olyan holdak: kémholdak járnak fönt, éjjel-nappal fényképeznek, öt-tíz centiméteres tárgyakat filmre vesznek, szóval ebben a légkörben a te emberi pszichéd, állapotod, mint írónak, hát milyen? Mit gondolsz, hogy érdemes? Most reggel fölkelni, kimenni a diófa alá, nézni a szarkát, a rigót, amely ottan elszáll, és akkor leülni az asztalhoz és dolgozni, kutatni, mert rengeteg könyvtári munka van a Te munkáid mögött. Milyennek érzel egy ilyen reggelt, egy, egy ilyen XX. századi régi reggelt, s tulajdonképpen teljesen mindegy, hogy Magyarországon, vagy Ausztriában, vagy, – szóval Európában. Európában Te fölkelsz reggel, hogy érzed magad?

Cs. T.: Hát én reggel általában álmosan érzem magamat, amikor felkelek, de, Visegrádon, ott minden reggel elmegyek úszni. Van ott nem messze egy Lepence nevű uszoda, a Lepence-patak torkolatában, ahol bérletet váltunk minden évben, s ahol nyitás előtt, még mielőtt a gyerekek jönnének nyári vakációra, csapatostól, fűrtösen, mi előttük, megelőzve őket, bemegyünk az uszodába és leússzuk a négy-ötszáz méteres távunkat és utána mindig nagyon jól érzem magam. Mostan beszéltél a kémholdakról, erről eszembe jut, hogy, hogy a jövőt illetően nekem kettős jelzésrendszerem van, egyik: minden évben öt-hat fát elültetek. Most múlt évben hat mandulafát ültettem, előbbi évben nyolc diófát ültettem, s hogy a fáim és az út között, az út és a kertem között a fáim egyre sűrűbb fát volt, vagy függőnyt alkoznak, ahogy az éveim nőnek, szaporodnak, úgy szaporodnak, nőnek a fáim is; van már olyan diófám, amit én ültettem és megadja a fél mázsa diót; a másik, amit a jövő számára, jelen számára üzenetként fogalmaznék meg, hát épp a te iménti szavaid szerint, „kémholdak tudod, hogy öt-tíz centiméteres nagyságú tárgyakat már tudnak észlelni.” Hát én minden reggel, amikor új műbe kezdek bele, akkor egy nagy ív papírra ráírom szép szálas-kövért betűkkel a készülő mű címét, a szerző nevét, nevemet és kiteszem az ablak . . . a ház elé, hogy le tudják fényképezni fentről a kémholdak – milyen új műbe kezdtem.

Elhangzott a Magyar Televízióban 1985. április 2-án.

A hangyák

*Apró fekete hangyákként hírek
osonnak árkon, bokron, fű alatt –
ez itt egy bezárt iskolát jelent,
az a négy pedig friss halottakat.*

*Falvak terhe-mérge potrohukban,
a talpalatnyi föld sok lábukon,
természeti törvény szerint szöknek,
akár a csermely, száz rejtekuton.*

*Szertemászó parány, hullt csillagok,
templomfalakból hullt homokszemek,
szájából hullt morzsák kelnek útra így,
nők ráncában és fellegek felett.*

*Vonatkerék élén megtapadva,
vagy mint szerelmes levélben betűk –
senki földjén, örök tolyók hosszán:
kivert fekete hangyák mindenütt.*

*Szemükben kioltott lámpák fénye,
a bolyhaikban csúnya kocsmaszag –
apró fekete hangyákként hírek
bújnak országos fellegek alatt.*

*Kiszámolt csapat: szétharapva bár,
a szóközökből bukkannak elő –
olvasom őket, mint egy olvasón,
és volt szívemmel minden érthető.*

*Fülemben percegnek, a körüti asztalt
szemetén is mind itt siserélnek,
megmásszák ágyam, szinte szertehordnak,
s feleszik az ünnepi ebédet.*

Látogatás

*Süндörög küszöbön egy koszos emlék,
szája befelé reszket, mintha félne –
magashegyi aggmenház vagy a nemlét
üzent vele értem: délután négyre.*

A szívemet letétbe!

*Talán a hüen elhagyott barátok,
kik őseimmé vénültek azóta?
Egy őszám meglógant, akár az átok,
és szárba szökött, azután karóba?*

Megint miféle móka?

*Boroshordó-abroncs rozsdás kardjukat
a legelső ezüst-ész hajszálamra
akasztanák fel ezek az unt urak,
hogymár örökké ott egyem alatta?*

S ingatja csinnadratta.

*Ülnek mind a bakák ültette kertben,
toló- s harckocsin, diadalszekéren,
gyerekvér-színű pólyába tekerten,
a nyelvük fényes vitézségi érem.*

Életem és vérem!

*Összefont karjuk karácsonyi kalács,
vagy elkeltén le, föld-tpsibe folyik –
kifestőkönyvbéli indián-tanács,
az egyik mese, és röt emlék olyik.*

Most mind engem álmodik.

*A betonkerítés szögei mögött
várnak reám egy hosszú-hosszú szóra,
fölöttük ősszel visszatért ég dörög,
vagy hajója, újra, az Auróra.*

Megint miféle móka?

*Ringatja őket történelmi háttér,
fekete lyuk, sirmély katakomba,
mely tudat alatt a jelenbe átér
és hozza őket – buta izgalomba.*

Ó, csak egyszer havonta.

*Közben az ólban egy cuppogó öreg,
ki újságcikken kuncogni sem átall,
leszedi rólam mind a ráncos fölet
egy visszalopott hideg ónkanállal.*

Kakastej és madárdal.

*Aztán már tisztán, mint langy tej a kályhán
– a kisedd Jézuska is megihatna –,
semmit sem tudva, csak felnézve báván
ős barátaimra, a hadtiakra . . .*

Óérte vagy miatta?

B I S Z T R A Y Á D Á M

Biográfia

*Arra vagy büszke, amiről nem tehetsz,
barna szemedre (vaksin),
foltos tükörben sötét hajadra,
satu-erős kezedre,
melytől a szerszámok elbúcsúznak.
És azt írod egyre, ami nem tőled van,
mint aluvó szándék, tejfoggal akarat,
búvó-remegő pincéidben a remény,
kioltott mécs előtt
az ijedséggel egy fölismerés,
ÍME, ÉLÜNK,
benned a történet tört része,
kovát és patkót üt össze,
s hogy melegítsen végre fényesen,
lángra kap a száraz nád.
Mindig titkolod amit születve kapsz,
éghajlatot, nyelvtant, röghatás génjeit,
s kétkedsz, hogy magadban mit érsz,
mintha veszendő porhüvelyed volna
fehér viaszból gyertya, lánghoz kanóc.*

Fáklyák

A rózsáknak olvasztott vajszaguk volt. A szag megszállta az egész hadszínteret, az abroszokat, a fényesre kefélt diplomatafejeket, az étterem márványoszlopaikat. Amikor a pincérek berúgták a csapóajtót, a szag újabb és újabb tartalékseregeket küldött. De a legyőzött, úgy látszott, Piroska volt, egy szem egyedül. Gyomra kitartóan kóválygott.

Smitt azonban egészségesen éhes volt. Helga hangosan fordította neki az étlapot.

– Nagy szelet húsokat! – rendelkezett Smitt nyeldekelve. Adámcsutkája csúszkált kipattogzott vörös nyakbőre alatt. Piroska elfordította a szemét. – Generálszósszal vagy anélkül! Disznót, marhát, akármit! Felőlem teve is lehet.

– Csak meg tudd rágni – mondta Helga.

– Csak meg tudjam rágni – helyeselt Smitt.

Helga elégedetten nevetett, összetorlódott fogai mind kilátszottak, mint egy tűzifa-rakás, vörös kandallónyílásban.

– A libuciknak mit kérjek? – kérdezte és heves nősténypillantást vetett Smittre. – Esetleg fasírtot?

– Ne gatyázz annyit – követelte Smitt.

– Hát neked? – fordult hozzá Helga egy női kormányelnök felelősségteli anyás hangján. Minden alattvalómról gondoskodom, még ha nem is szolgált rá, hirdette a hang.

– Nem kérek húst – mondta Piroska gyorsan.

– Még mindig rossz a gyomrod?

– Még mindig.

– Van itt egy főzeléktál, kérjem azt?

– Légyszíves.

– Gyanús nekem ez a rossz gyomor – vihogott Smitt. Nem volt valami nagy humora. Piroska lesütötte a szemét és nem felelt.

A libucik ott csipogtak a szomszéd asztaloknál. Az egyik lányt többen is körülvették, pulóverét húzogatták, tapogatták.

– Smici, nem veszel egy ilyet anyunak? – csipett oda az egyik libuci. – Isteni anyag!

– Kuss – mondta zavartalanul Smitt. – Nem letyipetyizünk.

A libucik vihogtak, súgtak-búgtak. Piroska lopva Helgára nézett.

Hatalmas sárgarépa színű hajkéve. A szálak mint a vörösréz rugók törnek elő a vékony, kékes fejbőrből. Keskeny vállak, vékony lábak, amelyek nélkülözik a formát adó húst. Spulnimaca, gondolta Piroska gyűlölettel, te nagyokos kurva. És az arc. Szürkésfehér arc, szürkés a sűrűn nőtt szeplőktől. Nagy erőszakos orr, kicsi száj, aminek nincs meghatározott formája, inkább csak nyílás. Vörös kandallónyílás. De a szemek! Két tószínű folt, amíg meg nem villan bennük a zöld fény. Jégnyilakat lő az ember szívére olyankor.

Most is zölden villogott, de a jégnyilak a libucikat érték. Immunisak, kö-

zölte Piroska gondolatban, ezeket lődözheted. Boldog, táncoslábú lányok, nélkülük Smitt nulla, ezt ők is tudják. Buták, de ezt tudják.

Úgyhogy az egyik libuci oda is lépett Smitt mellé és derékig fölcsapta a szoknyáját. Láthatóvá vált ragyogó, formás barna combja.

– Idenézz, Smici, valami megcsipett! Gondolod, hogy vannak itt poloskák?

Smitt odanyúlt, megcsipentette a csípést, rávert a lány combjára és röhögött.

– Kend be ecettel.

Helga arca meg se rezzent. Átnézett a fejük fölött, mint aki más, fontosabb dolgokra figyel. Jött is a pincér, Helga szájából peregni kezdtek az idegen szavak, a libuci rámeredt, leengedte a szoknyáját és mint egy rendreutasított gyerek, bátortalanul megkérdezte:

– Mit kapunk ma enni?

Mindig ő győz, gondolta Piroska, ezt nem lehet megtanulni.

Már ettek a többiek, amikor megkapta a főzeléktálját. Rekeszekben a főtt cékla a lottyadt spenótlevelek, sárgarépakockák, sőt zeller is volt. Smittből kitört a nevetés.

– Nyúleledel! – harsogta, s amúgyis vörös arca céklaszínű lett.

A libucik is odanéztek, nevettek, az egyik oda is szaladt és megvizsgálta a tálat.

– Pirike, a nyúl! – üvöltötte Smitt.

Helga vékony ajkai fölényes, megbocsájtó mosolyra húzódtak. Spulnimaca, könyörgött Piroska, szállj már le rólam. Paradicsompürét, mustárt locsolt a zöldségekre és merev vigyorral eszegetett. A torkában sóssá vált az egész a visszafojtott könnyektől.

•

Piroska későn vette észre – mint mindent! – milyen suta helyzetbe keveredett. Amikor az utolsó héten kiderült, hogy mégsincs keret, és a dalárda nem utazik, de akkora keret azért van, hogy ketten utazhassanak, s az egyik természetesen ő lesz, mint a csoport vezetője, márcsak többéves áldozatos munkájának afféle jutalmaként is, nem tiltakozott. Miért is tette volna? Alig járt még külföldön és vágyott rá. Lesznek még mások is a fesztiválon, tolmács is van, mert Smitt táncsoportja viszont utazik. Piroska mellé Albert bácsit jelölték második jutalmazottnak, mert ő volt a legöregebb kórustag, s ki tudja, utazhat-e még az életben.

Helga lett volna a tolmács, de már az első nap kiderült, hogy nem az. Nem mintha nem beszélte volna jól a nyelvet – hármat is beszélt –, hanem mert esze ágába se volt tolmácsolni. Helga okos nő volt és nagyratörő. Azonnal átvette a hatalmat és egyszerűen mindenütt úgy szerepelt, mint a küldöttség vezetője. Mire észrevették, már lehetetlen lett volna akárcsak megkérdejelezni is. Már az első fogadáson eldőlt: Piroska látta, hogy a vendéglátók mind ránéznek, aztán hallotta, hogy Helga mond valamit, aztán a vendéglátók bölintottak és tekintetüket, amelyben kihunytt az udvarias kíváncsiság, máris másra fordították. Így Piroska nem tudta, kiderült-e egyáltalán, hogy ki ő és hogyan került ide. Aztán már nem adódott alkalom, hogy megtudja.

Az első este bejött a szobájába Smitt. Ledobta magát a nagy kettős ágyra – Piroskának egy szerény, de kétszemélyes szállodai szoba jutott – és kérdezősködni kezdett. Barátián kérdezősködött, hol él, mit csinál, apró szeme kintartóan rászzegeződött, ám a válaszokat mintha nem hallotta volna. Váratlanul letegezte, fölpattant, inas alakja, amely még őrizte valamelyest az egykori aktív táncos fürgeségét, ott magasodott Piroška mellett és azt kérdezte: hát szeretőd van-e? Piroška zavarban volt, nem tudta, mit tegyen, mindenesetre kisiklott Smitt keze közül és az ablakhoz menekült. Közben tisztán hallotta Smitt szuszogását és egyidejűleg a saját fejében a saját hangját, amint azt mondja: milyen népiesch a fiú. De mivel elpirult és zavarban volt, hirtelen semmit se tudott mondani, úgyhogy Smitt vállat vont és kiment a szobából. Már másnap végig lehetett nézni, hogyan alakul Smitt és Helga viszonya: mint egy gyorsított film, a sárgarépa színű hajkéve meg-megérinti Smitt vállát, Smitt mozdulatai feszesek és gálánsak lesznek, mintha most is csizmát viselne és össze-összeütné a bokáját. Este kettesben lent maradtak az étteremben, aztán Piroška hallotta az ajtaja előtt puszogó-kacarázó elvonulásukat. Akkor nagyon megkönnyebbült. Borzadt Smitt hosszú, rücskös libanyakától. De később meglátta Helga szemében a zöld villanást. Jéggé dermedt tőle. Ez a hülye tyúk azt hiszi, kell nekem az ő Smicije, gondolta rémülten.

Albert bácsi, aki többé-kevésbé az ő gondjaira volt bízva, közben fölfedezte a sörözőket. Nem is jött el több fogadásra, a magával hozott kolbászt, szalonnát eszegette, így sokszor az étkezésekről is hiányzott. Egyfelől jó, hogy nem volt vele baj, de így végképp egyedül maradt.

*

Egy termékiállításra terelték be őket. A libucik ásítottak, sodródtak, dűnnyögtek – rengeteg fotó a falakon, grafikonok, kis zacskókban gabona, lécekből mintasor, gépek és alkatrészek. De aztán ruhák és cipők és táskák és hozzá prospektusok: a társaság felélénkült, a vendéglátók hűsítő italokkal kedveskedtek, rögtönöztek egy divatbemutatót is, ígervén, hogy azután egyes kiállított tárgyakat a hölgyek föl is próbálhatnak. Piroška kiosont, akadálytalanul kijutott az épületből, egyenesen a tér túlfelén álló műemlék templom felé tartott.

Odabent éppen az a félhomály, puritán méltóság, amit remélt. Megbámulta a díszesen faragott szószéket, egy finoman hímzett fehér terítőt, aztán leült az egyik hátsó padba. Ha megszólalna az orgona! Ne félj, én megsegítelek, mondá az Úr. Luther híveinek kemény koponyáján megcsillan a gyertyák fénye, nyakuk egyenes, szorosán zárt ajkaik megnyílnak az énekre, perelj uram perlőimmal, követelik, szavukban önértet és sértettség, kikezdehetetlen a meggyőződésük, hogy a világ, amelynek ellene fordultak, amely ellenük fordult, csak megvetésükre érdemes. Én segedelmemre állj elő, szólítják fel az Urat újabb keresztes háborúra, avval a göggel, ami csak az alullévöktől telik. Itt ült valamelyik őszám, gondolta Piroška, magába szívta a dallamokat meg az odaadásnak és az önértetnek ezt a fenséges vegyületét, megerősítette a szívét, és hazament. Poros botját a sarokba állította és prédikálni kezdett, egyre hevesebben és egyre hangosabban, miként a gyermek, aki hangjával akar úrrá lenni a rémisztő sötétségen: szívét marokra fogta a kétség, lompos fejek közt forgolódott, lábikrájába belekaptak a félvad kutyák, talán olykor egy-egy éjszakán térdre is hullott, de a térdelésből zuhanás lett, hason feküdt a

puszta földön, ujjai belekapartak a talajba és várta, csak várta, hogy megszólal a hang: Ne félj, én megsegítelek.

Mire volt jó mindez, gondolta Piroska. A hűvös homályban némán bámultak rá az orgona sípjai, csend volt, csak a nyár szöszmötölt odabent, vagy talán kint, ahol emberek jártak – egyedül volt a templomban. A sötét fapadok mint a csukott szemek. Egyszer – nos, több ilyen estéje is volt, talán tucat-szám, de ez az egy, ez örökre emlékezetes – hirtelen sötétedett rá kint a község határában, ahol magányos tanyaszerű házak álltak, letért az útról és nem talált rögtön vissza, gödörbe lépett, megrántotta a lábát, az égen villám vágott keresztül, arra a pillanatra bevilágítván a környéket. Az alvilág volt ez, fenyegető árnyak, különös formák, rá leső rémalakok birodalma. Fájós lábán sántikálva menekült tovább, kutyaugatás állította meg, még mindig félt a kutyaáttól, de most egyenesen az őrjöngő állat felé indult, élőlény volt, ha élenség is, ebben a holtta vált pokolban. Itt fogok meghalni, gondolta akkor és a felismerés, hogy örült, éppen úgy bevilágította a bensejét, mint ahogyan a villám a külvilágot. Kirekesztettem magam a civilizációból, kiabált benne egy hang, otthagytam a jogaimat, a lehetőségeimet, a védelmet, ami megilletett! Tudathasadásos, de kikezdzhetetlen érzés volt: azt a civilizációt ő teremtette – az anyja bőrében, aki terítőkkal-párnákkal-konyhaszekrényvel-villanyszám-lákkal bélelt ki számukra egy biztos lakhelyet, meg a nagyapja bőrében, akinek parányi borbélyüzlete – sárral tapasztott fecskéfészek – a város egyik fókusza volt, meg a dédanyja bőrében, aki kilenc gyereket úgy rakta le óvatosan, mint hal az ikráit, gondoskodván sorsukról, benépesítvén velük az emberi közösség egy darabját, meg az ükapja bőrében, aki talán idegenből hozott forró eszmékkel vetette be azt a földet, hogy a magok majd újabb és újabb magokat hozzanak. És ő, aki vetett és aratott és épített és hordta a virágport a kaptárakba, végül föladta jogait! Elment a pusztába, lemeztelenített gyöngye ember, fegyvertelenül, odahagyva a biztos várat, ki egyenest a pusztába, ahol kódorgásainak értelme sincsen, hiszen pusztába kiáltott minden szó. Te boldog vagy, mondta az egyik barátnője, hiszen beülhetett volna bárhová, papírok, asztalok, forgószékek, villanykörték, kávéfőzőgépek közé, jó kis falak közé, dilis vagy, hiába, mondta a barátnője. Hát igazza volt. Az újabb villámot közeli, fülsiketítő mennydörgés kísérte, szóval itt csapkod már, szóval most meghalok, gondolta és eleredtek a könnyei. Elsiratta magát, aki íme, fölöslegesen hal meg. A kutya őrjöngve ugatott tovább, ő meg botladozott feléje, az eső hatalmas csöppekben hullani kezdett, a föld azonnal mocsárrá változott, csúszkált a sárban, beleesett, föltápáskodott, ment a kutyaugatás felé, ahonnan már fény is szivárgott, át az esőfüggönyön. A fény nyitott ajtóvá szélesedett, egy gyerek, majd egy férfi tekintgetett ki rajta, aztán egy lámpa világított a szemébe, s a kutya szüntelen vinnyogásán egy éles vékony hang tört át: de papa, ez a tanítónéfi! Örült, hogy azt hiszik, csak az eső az, ami eláztatta az arcát.

Megérintette a simára koptatott fát. Rengeteg érintés kellett, hogy ilyenné váljék. Kezek tízezerszám az időben. Valamiképp mind jelen volt ebben a simaságban. De minek, gondolta Piroska, egy holt fadarabért? Odakint a nyárban is jeges lehellet. Helgák hidegvére, jégnyilak a szemekből, jégnyilak ütötte sebek milliárdjai. És mind vérzékenyek vagyunk, nincs ami a sebeket begyógyítsa. Következmény? Lassú elvérzés, csaknem észrevétlen, mellest: élet, amely végigbotorkál véletlenszerű útján. Sivár síkságon kanyargó kitaposott utacsok, jól látszik, hogy nem vezetnek sehová. Az ember eleinte bátor, de csak mert nem tud semmit. Aztán (a mennyiségbe!) a fel-

ismerések félelemmé sűrűsödnek. Ne félj, én megsegítelek, mondá az Úr. Hol mondta, mikor mondta? Nekem nem mondta senki. Nagyon sajnálom. A sajnálat – a felület minden fehér foltja, amelyen még nem ömlött el a félelem fekete tintája. Ennyi maradt. De az csak egy hasonlat. A tinta alatt ránagatózó izmok, lüktető remény.

Piroska nézte az öreg padokat – megannyi csukott szem – és félt visszalépni a kinti idegen nyárba.

A lengyelek is vendégek voltak, s mint a haláltáborok egykori lakói, aféle díszvendégek. A himlőhelyes sziléziai volt, annak idején mindössze egy nyilatkozatot kellett volna aláírnia, hogy németnek vallja magát. Négy testvére, anyja, apja elpusztult, ő harmincnyolc kilósan életben maradt. Félévi idegszanatórium hozta helyre. Egyízben kiütéses tifusszal be is oltották, kísérletképpen. A német ápolók segítségével élte túl, mondta az ünnepséget követő fogadáson. Közben ivott, úgy itta a konyakot, mintha víz lett volna, himlőhelyei ragyogtak, mint a kifényesített rendjelek. Mauthausen, május ötödike, mondta révülten és bölintott. Mind a két lengyel önfeledten ivott, pajzán vicceket meséltek, hatalmas étvággal tömték magukba az ételt, elpusztíthatatlannak látszottak. Minthogy az ünnepségen méltatták érdemeiket, utána egyesek udvariasan faggatództak a részletekről. Az egész nem tett ki tíz percnél többet. Akkor került szóba a villanyrezsó is, amire a himlőhelyes szemmel láthatólag nagyon büszke volt. Ő lopta vagy barkácsolta a láger lakatosműhelyében, ilymódon amikor aztán egy élelmiszerszállítmányból a rendetlenséget kihasználva tetemes mennyiséget el tudtak emelni, főzni is lehetett. A másik lengyel, az öreg régi ellenálló volt, aki álnéven került a lágerba. Később tudta meg, hogy akkor már két éve halálraítélték egy háromperces tárgyaláson. Piroska dermedten figyelte, de nem látott az arcán semmit. Furcsa szögletes feje egyenesen ült a nyakán és elmélyülten, sőt, bizonyos elérékenyült szeretettel bámulta a kezében tartott karcsú, csiszolt talpas poharat.

A vajszagú rózsák mögött tűntek fel, előbb eltakarta őket egy vastag márványoszlop, aztán újból előbukkantak, észrevették őket, szélesen mosolyogtak, integettek. Piroska visszaintett. Mellettük volt még hely, azt gondolta, a lengyelek odajönnek majd.

– Ki az? – kérdezte Helga. De nem várta meg a választ, odafordult. A lengyelek neki is intettek, de Helga nem reagált, visszahajolt a tányérja fölé

Ez el is döntötte a továbbiakat. A két férfi leült a terem túlsó végében, a pincérek már kezükbe is adták az étlapot.

Piroska sóhajtott. Vonzották a lengyelek, a napok fogytak, s a lehetőség, hogy valamit még megtud róluk, íme, újra csökkent. Sóhaja önkéntelen volt, de amint megszületett, ő is észrevette. Utólag úgy hangzott a sóhaj, mint egy szemrehányás. Ha meggondoljuk, futott át az agyán, az is volt.

Helga is meghallotta, de csak szemhéjának rebbenése árulta el. Piroska már azt hitte, szó nélkül hagyja a dolgot.

– Kérsz még valamit? – fordult Helga Smitthez. Smitt a fejét rázta és engedelmesen megfogta a feléje tolt palackot. Míg töltött, Helga simán, hangszélytelenül azt mondta: – Nagyon unom már a hadfiakat.

Piroska hallgatott. De hiába, Helga jól tudta, mit csinál. Számítása pontosan bevált, Smitt bambán ránézett:

– Kiket?

Helga a lengyelek távoli asztala felé billentette a fejét. Smitt arrafelé fordult, felfogta, amit hallott, és persze megkérdezte:

– Miért?

– Körülhordozzák itt a sebeiket, mint holmi érdemrendeket.

– Mit akarsz ezzel mondani?

– A világnak meg az a dolga – folytatta Helga –, hogy a lábuk elé boruljon és csodálja őket. Ők addig élvezkednek.

– Egen? – mondta Smitt tanácstalanul.

– Jönnek-mennek, élvezkednek – Helga elfogulatlanul Piroskára nézett.

– Nem így van?

Hogyhogy nem vettem eddig észre, milyen hullőszeme van, gondolta Piroska rémülten. Egyáltalán nem is pislog.

Ő bezzeg pislogott, szemhéjai valóságos táncba kezdtek.

– Nem hinném, hogy élvezkednek – motyogta ügyetlenül.

Smitt a nyakát nyújtogatta.

– Mi van az élvezkedéssel?

– Ízléstelen az egész – folytatta Helga Piroskának. – Mutogatják itt őket, mint a törpéket a vursliban.

Piroska a tányérjába menekült a zöld szemek elől. Micsoda gyáva szarvagok, gondolta.

– A protokoll az más kérdés – motyogta. – De ettől még...

– Tudniillik ez az egész már senkit se érdekel – jelentette ki Helga. – Majdnem huszonöt éve, ki kíváncsi rá.

– Ha kíváncsi, ha nem – nyögte Piroska –, mégiscsak volt.

– Ugyan! Nekem is meghalt Auschwitzban egy nagynénem meg két unokatestvérem, mégse tűzök a fejemre mártirkoszorút.

– Minek is tűznél, nem te haltál meg – csattant föl Piroska, de nyomban meg is bánta. – Bocsánat, nem akartalak...

– A jelen számít – mondta Helga szánakozva –, nem a múlt. Naftalinzag és préselt virágok!

– A tények számítanak – mondta Piroska. – Nem a magyarázat.

– Hát én is ezt mondom. De mi köze a tényeknek ehhez a két lábonyjárom lelkifurdaláshoz?

– A tényeket olyan könnyű kiforgatni, ha csak a szöveg és a szöveg...

– Annak van igaza, aki el tudja hitetni.

– Ez nem igaz!

Farkasszemet néztek a vajszagú rózsák fölött.

– Micsoda érzelmes lélek! – kiáltott fel Helga.

Órület, gondolta Piroska, teljesen olyan, mintha igaza lenne.

– Mi van? – követelődözött Smitt. – Mi bajotok?

Helga hátradőlt, megrázta nagy vörös hajtömegét és Smittre mosolygott. Mintha fürdés után lenne, friss és laza volt.

– A lengyel hadfiakról tárgyaltunk, Smicikém. Én nem szeretem őket, ő meg szereti őket. Világos?

- Ja? - nevetett föl Smitt - És melyik tetszik neki, a ragyás? Vagy mind a kettő?

- Talán mind a kettő - mondta Helga.

- Ilyenből kettő se olyan sok - vihogott Smitt. - Sőt! Ha aztán úgy gondolod, majd szólsz nekem, jó? - Kitartóan és félreérthetetlenül Piroska arcába bámult. Piroska nem akart elpirulni, de hiába erőlködött. Smitt győztesen nevetett.

- Nem bontunk asztalt? - kérdezte társalgási hangon Helga.

- Hát hogyne, csibém - jelentette ki Smitt, és egyszerűen kinyúlt, megfogta Helga combját. Közben kitartóan fixírozta Piroskát.

Helga hívta a pincért. Miközben beszélgettek, a pincér tekintete megrebent, ahogy Smitt kezének céltudatos haladását fölfogta. Helga szoknyája erőteljesen mogott, de az arcán diplomáciai fogadásra sereglettek a szeplők. Ezenközben Smitt, már egészen oldalra dőlve, még mindig Piroskát ostromolta ajánlatokat tevő tekintetével.

Tulajdonképpen röhögnöm kéne, gondolta Piroska, ha nem volnék olyan istentelenül elkeseredve.

Aznap este vacsora nélkül ment a szobájába. Mint egy menekülő tolvaj osont végig a folyosó szürke futószőnyegén. Nem találkozott senkivel. Besurrant a szobájába, föllélegzett. Kinyitotta az ablakot. Egy mértani formájú térre és a túloldalán egy nyolcemeletes bérházra lehetett látni. Ráhúzta a függönyt a nyitott ablakra, még csak sötétedett, nem kellett lámpát gyújtani.

A szoba kicsi volt, középen a nagy duplaágy, körös-körül csak afféle járófolyosó, szemben egy óriási tükör. Piroska lehúzta az ágyterítőt és ráborította a tükörrre.

Éjszakánként félálomban néha átnyúlt a másik ágyra, hozzáért az üres párnához és fölébredt. Kicsire kuporodott és sokáig forgolódott olyankor. Térviszonya volt a szűk, de két személyre szolgáló szobában.

A szekrényből - ahol fehérneműit a bőröndben hagyta, nem rakodott ki, így valahogy nagyobb biztonságban érezte magát - kiszedett egy zacskó kekszet. Nem kívánt enni, bár éhes volt. Leült az ágy szélére és eddegélni kezdett, közben bámulta a meg-meglebbenő függöny ábráit, mintha egy U betű lenne, aztán két hurok, alattuk-fölöttük sűrű rombuszsorok. Még mindig jobb volt, mint a poros pásztoridill a falon. A tükör így, ágytakaróba burkolózva, úgy festett, mint egy ártalmatlanná tett részeg.

Ült az ágyon összegörnyedve és rágicsálta a kekszet. Egyiket a másik után. Mindjárt, mindjárt föláll és iszik rá egy pohár vizet. Ott egy kancsó a tükör előtti asztalkán, poshadt víz áll benne, már gyöngyözik a melegtől. Nem baj. Aztán majd lefekszik, nem, most nem zarándokol el a fürdőszobába, majd inkább holnap reggel. Korán fog ébredni úgyis.

Kopogtak. Piroska szájában gipsszé vált a keksz. Úristen, ha mégis Smitt. Elfelejtette bezárni az ajtót. A kulcs a nagy fagömbbel ott hever a vizeskancsó mellett. És ő itt ül az ágyon bugyiban, észre se vette, hogy félig levetkőzött. Pattant volna fel, nyúlt volna a szoknyája után, de a kopogás és az ajtónyitás közt szempillantásnyi idő telt csak el. Ugrott volna, de már be is lépett valaki, ő meg úgy maradt, egy félbesikerült mozdulat közepén.

Szájában a félig megrágott keksz.

Egy szobapincér volt, a szálloda bordó egyenruháját viselte, de fölül nyitott mellényt és csak alig begombolt fehér inget. Vizeskancsót hozott, sebesen magyarázott valamit, föltehetőleg elnézést kért. Sovány, vörösseszőke hajú, vörösmellű fickó volt, amúgy is hosszú arcát még megnyújtotta a kétoldalt lelógó barkó, az orra is hosszú, a fogai is, félig ráültek besüppedő alsó ajkára. Odavitte a kancsót az asztalkához, azzal a parkettáncos sietséggel, amivel a pincérek a jobb vendégek előtt hajbókolnak, elvette a poshadtvizes régít, és akkor meglátta az ágytakarót a tükrön. Fölegyenesedett, még mindig háttal Piroskának, de az a hát, abban a vörös mellényben, az izzadt, már meggyürődött ingben, ahogy a lapockák befordultak, hogy helyet adjanak a kiegyenesedő vállaknak – az a hát minden szónál többet mondott. A személytelen személyzet egyénné vált, valakivé, aki akar valamit. Piroska megbabonázva követte a hát beszédes mozgását és összeszorította torkát a rémület.

A fickó megfordult, olyan lassúsággal, ami egy gondolat megszületéséhez és kiérlelődéséhez éppen elegendő, egész testével fordult meg, nemcsak a fejével, vizeskancsót tartó keze közben leereszkedett. Bádoggék szemét Piroska megbénult szemébe mélyesztette. Mintha korbáccsal vágta volna végig rajta. Szentséges isten, moccan meg a tudata mélyén, én ezt már átéltem egyszer. Tudom, mi következik.

Mintha egy lángoló szalmakazalból célozta volna meg valami . . . valami ellenállhatatlan, valami lövedék, valami irtózat, képtelen lett volna nevet adni neki, de tudta, mi az. Az ágyterítő ferdén, ziláltan, mondhatni erotikus pózban csüngött a tükrön. A bádoggék puskacső lassan elfordult a szeméről, éppen csak egy-két másodpercig tartotta fogva, és Piroska azt is tudta, merrefelé fordul.

A fickó ott állt ugrásra készen és őt nézte. Alsótestét, amelyet csak egy apró nadrágocska takart, jobblába fölhúzva, félig azon ül, a bal nyújtva, fönne az ágyon, a combjai kissé szétnyilva. És mintha megbénult volna, nem tudott mozdulni.

Nem éltem át, hanem olvastam, gondolta ebben a béna várakozásban. Valahol kell itt lenni egy ostornak.

Látta, hogy a fickó ajkai kissé megnyílnak, mintha megnyálná a szája szélét. Végigcsördített rajta az iszonyat. Alsóteste még mindig szoborrá volt dermedve, de a kezét meg tudta mozdítani. Azt, amiben a fél kekszet szorongatta. A keze fölemelkedett és odavágta a kekszdarabot.

A fickó csúnyán elvigyorodott, de vállalai visszahullottak az előbbi pózba, és kiment. Vitte a poshadtvíz. Vitte a veres barkóját, lófogait, puskacső-szemét, a láthatatlan ostort.

Piroska végre megmozdult, rohant a kulcsért, hogy bezárja az ajtót. Egész testében remegett. Arról vette észre, hogy a kulcs csörömpölt, ahogy a zárhoz ért, alig talált a helyébe, csikorgott, ahogy megfordította. Az ablakhoz ment, nagyokat lélegzett, de nem használt, érezte, hogy árad szét a testében a tűz. Hát persze, hogy átéltem, gondolta, ki nem élte át.

De ez sem nyugtatta meg. Talán ha most levelet tudna írni. De föllángolt volna a papír. Most minden bizonytalan volt.

Becsukta az ablakot, egészen levetkőzött. Megivott két pohár vizet. Az agya lüktetett, de a testéből lassan kipárolgott a forróság. Még várok egy ki-

csit, mondta magában és meztelenül járkált az ágy mellett. Megint a levélre gondolt, ki is vette a levélpapírt, forgatta, visszatette. A fiú, aki szerelmes volt belé, most csillagtávolba került, nem volt arca.

Ha az ember egyedül van, gondolta, fölbillen a világ, minden ugyanarra az oldalra csúszik, jó is, rossz is. Nem lehet szétválogatni. Kérdés azonban, van-e egyáltalán jó és rossz. Vagy csak kellemes van és kellemetlen.

Aztán fölgyújtotta a villanyt, lehúzta az ágytakarót a tükörről és odaállt eléje. Nézte a meztelen fiatal nőt, aki merev, idegen arccal bámult vissza rá.

Ennyire nem tudni, ki vagyok, siránkozott benne egy hang, ennyire nem tudni, ennyire.

Kitöltött egy pohár vizet, a poharat két melle közé szorította és lassan megdöntötte. A hideg víz éppen olyan volt, mint egy korbácsütés. Halkan föl-sikoltott, ahogy végigfolyt a hasán, az ágyékán, aztán több ágra szakadt s az egyik ág, a győztes a ballábán futott végig és megült a padlón.

•

A város felett nyugodni készült a nap, bársonyos füstkéek és higuló bi-borvörös uralta az eget. Piroska volt az egyetlen, aki fölnezett, és látta, hogyan terül e fölé a nyüzsgő világ fölé egy másik világ, párhuzamosan és emettől teljesen függetlenül. Az emberek csak mint a fogyó fény forrását érzékelték a másik világ jelenlétét, kiabáltak és lökdösődve futkostak a tömegben; piros nyakkendők a világoskék ingek izzadt gallérja alatt, gyerekek színes nyalókával, egy forgolódo öregember fehér gyapjú térdharisnyában, éles idegen beszéd. A tömeg dűlni kezdett, mint a krumplihalom, valami ott helyet fészkelt magának a közepén. Fáklyákat osztogattak. Piroska is kapott, úgy nyúlt hozzá, mint egy kézigránáthoz, de nem robbant, lassacskán bátrabban markolta, végül a fáklya nyele elhelyezkedett a tenyerében, nem volt kellemetlen az érintése. Alig vette észre, kik és hogyan, de sorokba rendezték a tömeget, elől dobszó hallatszót és elindultak. Piroska mellett ismeretlen fehér toka és domboródó has vonult, a toka mögül valami dallam zümmögött, de lehet, hogy csak torokköszörülés. A másik oldalán egy nő haladt, egy pillanatra látta a tövig kitépett szemöldököt, a ráncok között megcsillanó fekete szemfestéket, nehéz dezodor- és kölniszag csapta meg, a nő rámosolygott és mondott valamit, Piroska nem értette, de gyáván visszamosolygott.

Az előző sorban, nem előtte, hanem egészen a hosszú sor szélén, a lengyelek haladtak. A himlőhelyes az öreghez hajolt éppen, mondott neki valamit, jobbra-balra nézettek, lábuk egyenletesen és összehangoltan lépegetett. Az öregnek felül kopasz, szögletes feje van, kétoldalt sűrű szürke csimbókban nő a haja, ettől a fej még szögletesebbé válik. Piroska nem tudta volna megmagyarázni, hogy-hogynem, de az öreg lengyel feje őt valamiképpen arra a régi esővíztartályra emlékeztette, ami a nagyanyja kis téglaháza mellett állt. Mindig ott állt, amióta az eszét tudja, és mindig volt benne víz. Öreg, horpadásokkal teli bádogtartály volt, forró nyári napokon hűtötte a hátát, ha nekidőlt, miközben az oroszlánszaj szirmát tátogatta a két ujjával, bámulva azt a furcsa és félelmetes hasonlóságot, ami a tátogó néma virág és a dühösen káráló ember között van, – csak hozzá kellett képzelni a hangokat. Az esővíztartályban volt valami örök, igaz, akkor még a nagyanyjában is a boldog maradandóságot látta Piroska, a nyárról-nyárra áthúzódó állandóságot:

az oroszlánszáj rózsaszínjeinek változatlan pompáját, a káposztafejek üldögélését az ágyásokban, a csirkék szakadatlan káricálását, mintha mindig ugyanazok a virágok és ugyanazok a káposzták lettek volna és a vén tartályban öröktől fogva szunnyadozna ugyanaz az esővíz.

A menet megtorpant, karszalagos fiatalok szaladgáltak kívül, a sorokat rendezték. Tulajdonképpen most fejlődtek fel végleges rendbe, látható volt, ahogy az egyforma inget viselő fiatalok a menet elején csoportosulnak, hogy vezetésükkel az csinos alakzatban vonuljon majd a célba – a fellobogózott stadionba, ahol a műsor fényét a libucik színpompás tánca is emelni fogja. Elöl megszólaltak a dobok.

Újra megindultak, a dobok nyomán ének is harsant, de az ének mindvégig onnan előlről szólt. A menet beért a város keskeny utcáiba, az emberfolyam a falak-engedte teljes térben hömpölygött előre. A nap alábukott, az égről eltűnt a bíorszín maradványa is, és átvette helyét a sötétkék. De ezt senki nem figyelte, elég volt tapasztalni, hogy bealkonyodott, hogy a fáklyák lángjai élénkebben lobognak, tűzük láthatóbb. Lent, a keskeny utcákon sok-sok lángocska és sok-sok ember libegett-nyomakodott előre, a hosszú, fényes kígyó kúszott a feje után, a fej tömör volt, megadta a tempót, húzta maga után a még meg-megszakadozó, hullámozó testet.

Piroska az átrendeződéskor elkeveredett a tokás ember mellől, talán szándékosan, a szélre húzódott, a lengyelek mögé. Közvetlenül előtte két közömbös idegen tarkót látott, azoktól jobbra a himlőhelyes vastag vállait és az öreg kockafejét.

A dobok ritmusa mind erőteljesebb lett, átjárta az ezer-meg-ezer-lábú lény szívét, dübörgött és visszhangot vert benne, a lény magára talált és engedelmesszívdobogással kúszott előre. Piroska elfelejtette az ódon falakat kétoldalt, nem nézett a lába elé, hogy újból és újból észrevegye a járdaszél esőmaradványait és a csatornalefolyók prózai jelenlétét, nem nézte már, mint az előbb, a házak muskátlis ablakait, a régi gerendavázak nyomát, a kapualjból kikukucskáló báméskodó gyerekeket, azt a terebélyes asszonyt, aki egy csipkefüggönyt hajtott félre vaskos karjaival, az egyik ablakpárkányon könyöklő öreg öregasszonyt, aki egy darab megkövesedett Grimm-mese volt: a langyos estében megszűnt a kicsi élet megannyi moccanása, csak a folyam maradt, a fáklyás folyam. Érezte a részegséghez hasonló szédülést, ami mindig elfogta, ha sok ember között volt és a sok embert valami összefűzte. A közös cselekvés, aminek a kezébe nyomott fáklyával része lett, magával ragadta. A személy, aki nemrég még ő maga volt, minden nyomorúságával, számkivettségével, kételyével egyetemben megszűnt és feloldódott a tömegben, amely ment valahová, ennél fogva céljait meghatározták és nem kellett mást tenni, mint elfogadni ezeket a célokat. A falak lágyan körülfogták és óvták őket. Az ezer meg ezer kis láng úgy lobogott felettük, mintha a lelkek kiléptek volna kényszerű börtönükből és a testek fölött szabadon repkedtek volna, miként azt hajdanán, az egykori hittanórákon Piroska mindig is képzelte. Hallotta a dalt, ismerős volt, énekelte volna szívesen, de mégiscsak idegennek bizonyult, olyannak, amit ő nem tudott. Úttörő korában szeretett menetelni és énekelni. A karénekesek a felvonulásokon rendszerint az élen haladtak. Fátyolossá vált a szeme az emlékektől, gyönyörű kis nyomorult gyerekkorom, gondolta, maholnap huszonhat éves leszek és talán meghalok. Petőfi sem élt ennél tovább. Vele jött a költő és vele jöttek az úttörőkorában énekelt dalok és

vele jöttek a falak, amelyek oly otthonosan kísérték, pedig nem tudtak magyarul és mindaz, ami beléjük ivódott, eredetileg idegen volt.

Fátyolos, meghatott szeme a lengyelek hátára tévedt. Nyilallást érzett, amiben minden benne volt, amit róluk tudott, a villanyrezsó, a halálos ítélet, a markolóval gödörbe söpört csontváztestek zuhataga, amit egy filmben látott, a zsidógyerekek óriásira nyitott fekete szeme ugyanabból a filmből. Két öreg barátjának látványa – mert azok voltak, ha a közzönésen kívül egy szót sem tudtak is beszélni egymással, és föltehetőleg soha nem is fognak – azonban nem erősítette, inkább megzavarta előbbi feloldódását, meghatott közérzetét. A himlőhelyes vastag válla, de kiváltképp az öreg meghitt kockafeje furcsán merev volt. Az a fényes lény, az a kigyószerű élő konglomerátum, amelynek részei voltak mindnyájan, megkívánta volna az azonosulásnak valamiféle külső jelét. A mozgás harmóniáját. A belesimulást. De az a két tarkó merev volt, a nagy kollektív hullámozás megtört rajtuk, csöpp, alig látható örvényeket kavarva.

És akkor elfogytak kétfelől a falak. Egynemű sötét égbolt borult rájuk, a kontrasztok kiéleződtek. Testek és tűz-lelkek fenséges egyensúlya megbomlott, a fáklyák lángja kihűlt, az emberek mintha eltűntek volna, csak a hideg fények maradtak, amelyek türelmetlenül reszkettek a szürkületben, a fergegetes dobszó és a heves torokhangok ritmusára. Falak védőkordona nélkül elvesztek az emberi méretek. A kigyó feje szakadatlanul mozgott előre, de már nem lehetett tudni, hová és miért. Széles úton haladt előre a fénykigyó, mohón remegett, szájából ömlött a vad, szivettépő dobpergés.

Piroska magára ébredt, fájni és félni kezdett, lábába belehasított a fáradtság és a teste, ahogy hirtelen ismét érzékelte, mintha bábu lenne: szeretett volna változtatni a lépés ütemén, de a lábai tőle függetlenül mozogtak, átvette volna a fáklyát a másik kezébe, de az mintha a tenyeréhez nőtt volna. A magány és a félelem úgy rohant rá a tömegben, hogy hideg érintése összekocantotta a fogát.

Ösztönösen a lengyelekhez menekült. Ólomnehéz testét alig tudta mozditani, mégis, akkorát szökkent, hogy máris benne volt az előző sorban. Az idegen akit csaknem félrelökött, odébb húzódott, de szinte észre sem véve őt. A lengyelek mereven néztek előre, arcuk tökéletesen kifejezéstelen volt, a templomok homályában álló érzéketlen szentekre emlékeztettek, akiknek festett szemét körüllobogják a gyertyák.

Még egy örökkévalóságig tartott, mire ránéztek és észrevették. Szemek, életteli szemek – Piroska úgy kapaszkodott beléjük, mint a fuldokló a csónak szélébe. Nem taszították le. A himlőhelyes odanyúlt, kivette a kezéből a fáklyát, leeresztette, egy darabig úgy tartotta, mint egy gyerek, aki orvul szemetelni készül, aztán simán, könnyedén beleeresztette egy tócsába. A fáklya kimúlt, halálos szisszenése átütött a zajokon. Az öreg lengyel szája széthúzódott, csúnya öreg arcán százszámra támadtak a ráncok.

Később már csak az öreg nehézkes bütykös lábainak kitartó, egyenletes mozgását figyelte. Takarékos, bölcs járása volt az öregnek. Önmagáért való járás volt, járás azért, hogy elfogyjon a távolság, amit rámértek. Szomorú járás volt, de mindenén fölülemelkedett járás. Piroska úgy érezte, megértett valamit az életből, a győzelmek és győzelmek, a napsütéses nyarak és az esővizek természetéből.

Mivel foglalkozik a doktor

...ha nem ül pipettái között a véradóban?

Talán

a gyermekszobában tarkává dolgozott plasztilinnal babrálnak ujjai. Először csak a körmök lenyomatát vizsgálja, majd a testmelegtől fokozatosan megpuhuló anyag engedelmesen formálódik gömbbé, emberi fejjé, copfos lányka arca néz vissza rá, majd gúnyos ördögpofo, megnyúlt orr, csúfondáros száj. A vonásokban önmagára ismer, és bosszankodva szoritja két tenyere közé, hogy a gyurmában pontos lenyomat marad az életvonalról. A kezdetén hatalmas árok szeli át, később folyamatosnak látszik ugyan, de a vége felé újra kiszálik, több ágra bomlik, ijesztően cifrázza pályáját, viszont egyetlenegyszer sem szakad meg. Ezt nézi a Doktor, aztán mintha megelégnél a kiromantia ostoba fenyegetőzéseit, kagylóvá préseli az engedelmes anyagot és eszébe jut egy isten tudja honnan visszacsengő versfoszlány: „a kagyló teljesen üres, mint két kéz, mely ima után kinyílt, nem tartja össze hit és akarat, csak az idő gyöngyfénye tapad falára”. Vajon mikor nyílik ki ez a *kagyló*, gondolja a Doktor, és az élével összelapított forma finom redőket vet, a domb alatti két egymás felé tartó hajlat *valamit* rejt, s a plasztilin hiába tarkázza, a Doktor keze alatt az anyag átforrósodik, majdhogynem megolvad, csúszóssá válik, és ujjá úgy siklik fel a mons pubisra, mint hófehér tógás római főpap a legszentebb nyolcadik dombra, hogy áldozatot mutasson be az isteneknek. Majd leereszkedik a duplahajlatú völgybe, a kettős falánk ajkak magukba habzsolják, s eltűnik a sötét és nedves, égető és elemésztő titokzatos barlang mélyén. Vajon mikor tárulnak szét az ajkak, s nyílik meg önként a kagyló? Erőszakoskodni nem lehet, mert akkor (ahogy most is) a két hüvelykujj alatt a finom redőzetű ajkak közt alattomos repedés keletkezik, s az alakítást újra kell kezdeni;

talán

a gyerekkorból átmentett hatalmas újságkötegeket lapozgatja, és próbálja visszaidézni azokat a füledt nyári délutánokat, mikor a felnőttek a kánikulától ernyedten nyújtóznak el a filagóriára is árnyat vető körtefa hűvösében, Ripp elnyúlva hever a vaslábtörlő melletti betonlapon, szemét behunyja, és csupán a legyek szemtelenkedésére mozditja meg füle környékén a laza bőrt. Mezítláb és klottgatyában ilyenkor lopózik fel a padlásra, ahol olyan száraz a levegő, hogy a cserepek parázsló melegében sem futja be izzadság. A szarufaállások tövében minden lapozásra megvastagodnak az ezüstös porrudak, hogy gyakran azt képzeli, ezek a nyílegyenes fénynyalábok tartják és merevítik ki a tetőszerkezetet, és ha ezek nem volnának (ezt határozottan érzi) az egész padlás hangtalanul összeomlanék. A papír enyhén dohos illata most ezt a gyerekkori varázslatot idézi vissza, és most azt is elhiszi, hogy a dorozsmai ház padlásán az ő kezébe akad az a régesrég irt latin

nyelvű levél, amelyben a jász-kunok kapitánya (aki a levél keltezésének napján – 1828. szeptember 27-én – nem más, mint József nádor) megbízza Balajthy Vendel esküdtet, hogy keresse fel és pirongassa meg Bende Gábor ifjú embert, aki, miután elcsábította Terbe Erzsébet majsi hajadont, azt hűtlenül elhagyta, és egy gazdagabb lányt akar feleségül venni. Amennyiben az ifjú hajlandó hibáját jóvá tenni, azaz eljegyezni a teherbe ejtett lányt, a mellékelt húsz arany átadásával biztosítsa az ifjút a nádor (illetve a kapitány) kegyéről. A húsz arany vagy a „pirongatás” nem is téveszti el hatását, s a levél hátára jegyzett sorok szerint Bende Gábor az esküdt jelenlétében eljegyzi a lányt. A kényszerházasság gyümölcse lesz majd a Doktor egyik ösapja, és a leszármazottak több mint száz év múltán is érzik olykor a házastársi szeretkezések rossz ízét;

talán

a kasza élet vizsgálja, nedves kaszakövel feni szakértelem nélkül, minden eredmény híján, mégis élvezettel, hogy néhány lendületes csapás után újra megálljon, újra elővegye a fenőkövet, újra megzengesse a kasza acélját, míg az egyik könyörületes szomszéd ki nem veszi a kezéből, hogy aztán a csipkésre kalapált kasza alatt harsogjon a fű és a gaz. Mert a tarack minduntalan ellepi a kertet, nem győzi erővel és főleg nem idővel, de a permanens időzavar nemigen fészélyezi, ellenkezőleg, ez jelenti az állandóságot, a folyamatoságot, és ha megérkezik a Bíró, vagy kilátogat a Fegyvermester, ismét más arcot kap a kert. Poronddá változik, attól függ, hányan ásnak, kapálnak, öntöznek, sarabolnak rajta, hányan festik a házat, permeteznek vagy gyomlálnak, telepítenek futót az engedély nélkül épített budi köré, szedik a ribizlit, vagy a kis cseresznyefa első termését osztják el igazságosan (bár 31 szem nehezen osztható), gyűjtik a szénát, hogy állatok hiányában mindebből komposzt legyen... slamos asszonyok, idilli meztelenségben rohangáló gyerekek, korhadt (éjjel talán foszforeszkáló) fatöncök az ártérben, a fűzfákon lián kúszik, és este a tücsök óvatosan kibújik a fütakarta lyuk szélére, és rezgetetni kezdi szárnyát;

talán

beül magaépítette kenujába (erre ritkán van alkalma, vagy talán kedve sincs mindig, hisz gyerek, feleség, néhány év múlva unoka vagy a fenyegető reuma, érszűkület, meszesedés, infarktus és legvégül a mindent megkoronázó hamvasztás... egyaránt, de különböző mértékben akadályozzák) egyetlen nehéz követ visz magával, az a hajó orrában ül, a Doktor pedig „indian evezéssel” tartja egyenesben a kenut, minden húzás végén kifelé kanyarintja a lapátot, s míg az áradás sodorta fatöncöket kerülgeti, a nehezeknek berakott kőhöz is szól néhány szót: „Így van rendjén, te lenyomod a kenu orrát, én meg hajtom előre”. Vagy ilyeneket mond: „Teher vagy, súlyos teher az életemen. Ballaszt, de nélküled még ennyire se mennék. Egymásra vagyunk utalva. Egy hajóban ülünk”;

talán

olykor térdre is ereszkedik, de csak ritkán, mert nincs nála párna, a műanyag bordázat pedig kemény és törli a térdét. Jobbára ülve evez és kissé ostobának látja egykori magát (vagy nem is ő volt az az ő?), aki a templom kórusában a cipőkről leolvadó pocsolya közepén áll és úrfelmutatáskor, a csengő szavára sem hajlandó térdre ereszkedni hiába dorgálja és pirongatja (nem az esküdt vagy a jász-kunok kapitánya, hanem) a tisztelendő úr, nem

adja be a derekát a „csuhásoknak”, pedig hetekkel vagy hónapokkal korábban még azzal is kacérkodik, hogy papként áldozza fel életét;

talán

bátyjával hadakozik, aki soha semmiből sem tud kimaradni, elsőnek lép be a pártba, elsőnek lesz párttitkár, és elsőnek lépi majd át a határt 1956-ban, és a Doktor hiába mond akármit, az idősebb testvér lekezelően mosolyog, míg egyszer – talán képzeletben, talán valóságosan is – azzal nem állít be, hogy az ember legértékesebb képessége... és a Doktor látja, hogy meglehetősen sokat ivott, szeme a szokottnál fényesebb, elkapkodott mondatait nem fejezi be, de a szeretetre vagy inkább a szerelemre való készség dicséretéből ki nem fogy, két üveg nehéz bort hoz magával, amiből a Doktor is alaposan kiveszi a részét, ha másért nem, pusztán jóakarattal, hogy eligya bátyja elől, és már ő is kapatosan és elérzékenyülten rakja ki az asztalra lapjait, a szerelemre való készség és képesség mellé tragikusabb színű lapokat az országos méreteket öltő csalásról, lopásról, a pusztító negatív kiválasztódásról, hogy nálunk csak az érvényesülhet, aki a szájába adott szövegeket szajkózza vagy egy szűk klikk érdekeit képviseli, aki mindig tudja, kit kell tömjéneznie, merre kell elhajolnia, mert ha az igazság felé hajlik, abba könnyen bele lehet rokkanni, ha viszont az éppen hivatalos álláspont felé, akkor előbb vagy utóbb megkapja a maga kitüntetését, plecsnijét, pénzt, paripát, fegyvert, hogy itt éveken, évtizedeken keresztül kútmérgezés folyt, hogy a fiatalokból, egy egész nemzedékből hiányzik valami, ami nélkül nehéz vagy nem is lehet élni, csak tengődni, hogy elsorvasztották bennük a bizalmat, a nemzetet, és most hiába próbálják élesztgetni, de most is hogyan? A nyers igazságtól féltik, holott az igazság gyógyít, a hazugság pedig mindent megöl, a hazugság a leghatásosabb patkányméreg, amitől a lényeg hal ki az emberből, és testünkben ezzel a méreggel élünk, és hányan és hányan vannak, akik silány karrierjük, beidegzett kényelmességük szellemében (még csak nem is a kényelem védelmében) mindezt természetesnek tartják, védik és létükkel mellette szavaznak, ezt erősítik, azt a látszatot keltik, mintha ez volna az igazság, pedig a legsúlyosabb társadalmi vétek, a legantiszociálisabb bűn az olyan kijelentés, tett vagy egyszerű magatartás, amelyik azt a látszatot keltheti és kelti is, hogy a fehér fekete, hogy az igazság hamis... és az embertől, az átlagembertől, ez az egy, ami elvárható: hogy a rosszra ne mondja azt, hogy jó, csupán ennyi, a fordítottjához már hős kell vagy majdnem hős, sokszor hihetetlen nagy bátorság, hogy a jóról, a helyesről, az igazságról mindig megmondja, hogy ez a jó, ez a helyes és ez az igazság. Csak a jóról ne mondja, hogy rossz, a helyesről, hogy helytelen, és az igazságról ne mondja semmi körülmények között, hogy hazugság, mert ez az, amit a vallás megbocsáthatatlan, halálos véteknek nevez, isten ellen való véteknek, a lélek megoltásának... és te (a Doktor egzaltáltan bök az újabb pohárt felhajtó bátyja felé), te mit teszel ellene, a lélek alszik ki, nem az élet, hisz jól élünk, van telkünk, tévénk, autónk, de enélkül mi értelme van az egésznek, mi értelme van, ha még a múltunkat se vállaljuk, a jelenünkbe is belepiskítunk, langyos iszapban dagonyázunk, és azt mondjuk rá, hogy *fenséges!* És te ezt nem látod? Nem látod, hogy mindennap becsapod magad, hazugságokat hajtogatsz, hogy te is belül légy, hogy beleszólhass, vagy egyszerűen szólhass, elismételhesd azt, amit a szádba adnak, és elhited magaddal, hogy valamit is teszel, pedig csak tétetnek veled, azt, amit ők akarnak, amire nekik van szükségük, mert a hatalom tételezi önmagát, tovább akar létezni, újra-

termeli magát, és ebben az újratermelésben te vagy a trágya, a szar, a ganéj, ami eltűnik, elfelejtkeznek róla. – Hát nem emlékszel arra, amikor ott álltunk a dunalábodi paplak előtt és a markomat hólyagosra marta a dögnehez vödör, de azért hordtuk a vizet a lovaknak, erre talán már nem is emlékszel? És a saroglyára kötött mákdarálóra! – Így kiált fel már félig részegen, de könnybe borult szemekkel a Doktor, és eszébe sem jut, hogy azokat a vödöröket bátyja sosem látta, nem is láthatta, hisz mindezt ő is csak elképzelte, s kétségbeesett jóhiszeműséggel ugyan, de „jogtalanul” bitorolja. – Miért hagyod, hogy veled minden csak úgy megtörténjék, miért nem te magad nyúlsz utána, miért nem markolod meg a vödör fogantyúját! Nem veszed észre, hogy ebben az ultiban te csak az asztalon szánkázó lap vagy, és még csak nem is a Kuoni Pásztor, hanem a tök filkó! Mit akarsz elérni ezzel az ostoba sürgölődéssel? (A Doktor bátyját nem hatják meg a könnyek, a kiáltásra meg sem rezdül, kézbe veszi a szívárványos plaszttilint, és annak örül, hogy az ő kezének melegére a kagyló megnyílik, és ennek emléke, a jövő bizonytalan ígérete sebezhetetlenül ostobává teszi. Majd néhány év vagy évtized múlva, onnan kintről meg sem akarja érteni a Doktort, a boros beszélgetésre már nem is emlékszik, de az ENSZ tanácsadója, a sugárfertőzött élelmiszerek elismert szakértője, az *establishment* megint fölényben érzi magát két hétvégi házával, amelyik közül az egyik Skóciában van, nem is számítva az angóramacska-tenyésztő élettárs nevére írottat. Az „ostoba, élhetetlen” öcs mégsem akar kinn maradni, érthetetlen módon hallgat, ragaszkodik pipettáihoz, befulladt barátaihoz, az adósságok alatt roskadozó országhoz, a „kommunista kísérletben összeroppanó falatnyi földterülethez”, ahhoz a perspektívátlan „vegetálásához” – így jellemzi a helyzetet a Londonba szakadt báty –, ahol újra bevezették a feudális röghözkötöttséget, ahol az állami tisztviselők mint hűbérurak rendelkeznek a rájuk bízott közösségi vagyonnal, osztogatják a hivatalokat, a pénzt, a címeiket, ahol... de minek is folytatni! – a Doktor összeszorított fogakkal hallgat, a báty nekikeseredve legyint, megtölti a poharakat Pushkin vodkával, tálcára teszi, és a *living room*-ból áttessékeli a vendégeket – a belülről merő seb és tiltakozás Doktort és feleségét – a *TV-room*-ba, mert a képernyő nyújtotta minden esti szolid mámorról még a vendégek kedvéért sem szívesen mondana le);

talán

azon gondolkozik, hol könnyebb élni: itt Magyarországon vagy kinn Londonban, itt a sok látható baj közepette, hol egy darálót is érdemes felkötni a saroglyára vagy odakinn, ahol a skóciai nyaraló is semmiség, ahol könnyű okosnak hinnie magát az embernek, de ez a *könnyűség* micsoda halhatlan árat kíván, s az így szerzett okosság is gyakran milyen közeli rokonságot mutat a legnevetségesebb naivitással... vagy szánalmas önbecsapással...

Mert a Doktor mégiscsak dilettáns, hogy úgy mondjam, az élet amatőre, sok minden fontosat és lényegtelent nem tud. Például fogalma sincs arról, hogy

abban az önkéntes munkában, melyet a Nagykörút és a Majakovszkij utca sarkán maradt romok eltakarítására a magyar hadseregpáncsnokság beosztottjai rendeznek 1956 decemberének első vasárnapján, délelőtt 9 órától délután 14 óráig, a 200 fős brigádban vajon hány tábornok, főtiszt, tiszt, tiszthelyettes, harcos és polgári alkalmazott vesz részt;

azt sem tudja a Doktor, hogy

az ítélet végrehajtása során a Filozófus vajon abban a brigádban dolgozik-e, amely egy kőfaragó vállalat munkásainak szállítja a százötvenkilós kőhasábokat Miskolc egyetemének építéséhez, és vajon ismeri-e azt a csuklószorító „munkást”, akinek tizennyolchavi kényszerű közreműködése után kitűnő munkája elismerésül felajánlják, hogy azonnal szerződtek brigádvezetőnek, minek menne vissza Budapestre, a bizonytalanba zongorázni, itt megbecsülik, karácsonyra kerékpárt kap és havonta negyvennyolc órára hazalátogathat;

fogalma sincs arról (miért is volna), hogy

a római katolikus egyház feje a negyvennap böjt negyedik vasárnapján, a Laetare Jerusalem napján rózsaszín ruhába öltözködik és kardinálisoktól kísérve jelenik meg a szent misén, kezében Arany Rózsát tart, a szent mise áldozata alatt megszenteli, majd hazatérvén azt valamelyik fejedelemnek vagy fejedelemasszonynak elajándékozza. Az Arany Rózsa készítéséhez szükséges aranyat pedig adó fejében a bázeli püspökség területén fekvő Szent Kereszt Monostor szállítja. Egyébként az Arany Rózsa „illatos, vagyis különféle szagokkal bíró és pirosságot is mutató. Mind a két tulajdonságról nyilvános említést teszen III-ik Sándor pápa, midőn a *Pirosság* által Krisztus kinszenvedését, az *Illatosság* által pedig Krisztusnak dicső feltámadást jelenti”. Mindezekről semmit sem tud a Doktor, és azt sem tudja, hogy XIV. Gergely pápa, a római keresztény anyaszentegyháznak tündöklő szentséges fő kormányzója az 1831. évben az *Arany Rózsát* fölséges Mária Anna Karolina Pia ifjabb magyar királynénak, „Nemzetünk Gyönyörűségéségének s Reményének méltóztatott ajándékba küldeni”;

nem tudja, hogy

olyan ostobaságokat is le fognak majd írni, nem is akármilyen és nem is akármelyik újságban, hogy „az értelmiségi lételeme, hogy okoskodik”;

és azt sem tudja, hogy

mások szintén ugyanilyen tudatlanok.

Mindezt nem tudja a Doktor, pedig időnként nem találja helyét pipettái között, valami határozatlan (hosszú ideig keresi a kifejezést, míg végre rátalál) *metafizikai nyugalanság* szállja meg, és végzetes, már-már anakronisztikus kíváncsiság lesz úrrá rajta, ami a lényegestől a lényegtelenig mindent magába foglal, mindenre kiterjed. A Doktor ezekben a periódusokban mindent tudni szeretne, mindennek utána járna, ha... ha... ha volna ideje, ereje, kitartása, ha volna az egésznek értelme, s ilyenkor

tudni szeretné,

hogy Parlagy Vilmát – akit később Lwow orosz herceg vesz feleségül – első férjével, a német császári tábornokkal, valóban Vilmos császár házasította-e össze;

tudni szeretné,

hogy Ica kivándorlása után megrendezi-e hatalmas erotoorgiáit, Tel-Avivban, él-e egyáltalán és ha véletlenül találkozának, hogyan villanna a puhán könnyes, barna szem, amelyre most úgy emlékezik, mint a Nagy Öncsalás és a Kolosszális Prüdéria vagy az Ostoba Hazugság emlékművére, amellyel becsapta magát és elhitette, hogy Ica csak barát, hogy ami ket-

tejüket összekötötte, az tisztaselyem vagy tiszta-szellemi megbecsülés, még csak nem is vonzalom, pedig szintiszta, vagy inkább vegytiszta szexualitás volt, és ezt csak most érti és látja, csak most jut el oda, hogy egyáltalán fölfedezi ennek létezését. A szerelem és a szeretet nélküli szexualitás létét, ami nem akar többet és kevesebbet, mint a másikat, még ha az olyanokat is mondogat, hogy „a felhő reszketve fonja körül a napot”, vagy hogy „a víz mossa tisztára mielőtt örökre elporlad”, de hogy miért porladna el és hogy mi, az a Doktort már nemigen érdekli, de annál inkább a száj, a nyak, a rakoncátlan mellek, a ruhába préselt combok, a dombok, a hófehér tógás római főpapok legszentebb nyolcadik dombja és a nagy sötét erdő, a bozót, a rejtkehely, a redők közt megbújó barlang, a kitárulkozás és befogadás mi ritrovai per una selva oscura, che nel pensier rinnova la paura, s a szíve körül is szorongás támad;

és tudni szeretné, hogy

a nadráglyukmutogató Beleznay ugyanolyan törölmetszett arisztokratának mutatkozik-e gazdag és címükhöz-nevükhöz illően arisztokrataként élő rokonai közt, mint a dantei pokol bugarában, mikor frissen exhumált hullákat cipel bekötött orral is szédelegve az oszló vagy már fel is oszlott testek szinte ujjal tapintható szörnyű büzfelhőjében, és a temetői rongygubancok konfidens szellemességével hintáztatja meg hordágyán a csontrafoszlott öreglányokat vagy egykori playboyokat;

tudni szeretné, hogy

szépapja, a foktői református lelkész, az irodalomkedvelő, több nyelvből fordító, angyali szelidségű Feleki József (akihez a parókiára hetenkint egyszer felballag a helybeli asztalos, hogy néhány órát elbeszélgessenek *franciául*, ami nemcsak a Párizsban tanult mesterember megbecsülése, de ugyanakkor jó nyelvgyakorlás is a nagytiszteletű úrnak) a múlt század hetvenes éveiben milyen meggondolásból szállítja kertjének büszkeségeit, francia nemesítésű földieprét a nagyhatalmú kalocsai érsek asztalára, s nem jut-e olykor eszébe az a másik szenvedelmes „kertész”, az egykori honvéd tábornok, az „áruló”, aki tizenyolcéves klágenfurti internálásából hazatérve sosem felejtkezik el arról, hogy visegrádi kertjének első gyümölcszeivel kedveskedjék a hatvanhétben megkoronázott, s azóta is Bécsben székelő császárnak és apostoli királynak;

tudni szeretné, hogy

az ösöktől örökölt szelíd vér békíti-e össze Menyussal minduntalan, vagy Beleznayért és Icaéért bocsát meg neki újra meg újra, nézi el azt, ami másoktól bántaná és Menyustól is sérti, de túlteszi rajta magát, túl kell tennie. Mert Menyus nemcsak ő maga, hanem belőle is egy darab, múltjának nemcsak tanúja és társa, hanem birtokosa is, hiszen olykor szinte az ő szemével lát, az ő ujjával tapint, nézi saját magát, furcsa viszonyát feleségéhez, amit ugyan az a másik, az igazi Menyus talán nem is igen ért, de lát és véleménye van róla, mégpedig alaposan elmarasztaló, és a Doktort őríási balfasznak tartja, vagy finomabban baleknek, aki sportot űz a jóságból, hogy legyen mit eltékozolnia, de hogy mire és miért, éppúgy nem lehet tudni, mint amilyen kaotikus zürzavarban kavarog a Doktorban (ugyancsak Menyus szerint) a nagyvonalúság a szarrágással, amihez hasonlókat a zákányos tekintetű Menyus nagy előszeretettel vagdos a Doktor fejéhez, amikért sosem neheztel meg, amiket szinte elismerésnek, önigazolásnak tekint, hisz maga is ilyennek

vagy hasonlóknak szeretne látszani, s olykor elfogja a kétség, mert ugyan mi az ő jósága, ha nem megfutas, tehetetlenség, egyszerűen gyávaság, a becsukott szem, a betapasztott fül, a zsebredugott kéz és a lehajtott fej „erénye”, amely nem hajlandó tudomásul venni, hogy a cédrusfát nem elég elültetni, ahhoz lovat is kell kötni, mert sajnos a Doktornak nincs gyerekszobája, mégkevésbé „hamvas, nagyszemű” nevelőnöje, akitől nyelvet tanulna és bátorításul tizenhétéves korában a fülébe suttogná, hogy „vous aurez beaucoup de succès auprès de femmes”, mindig saját magát kell bátorítania és meggyőznie is, hogy a „bűn” és a „hiba” sosem független tőlünk, hogy a „barátjától” teherbe esett „cédrus-lányt” nem hagyhatja cserben, ha ezt az anakronisztikus gavallériát (mi mást láthatnának benne!) maga a „kedvezményezett” sem érti, s később házastársi cudarsággal „hálálja meg”. És ez szinte jólesik a Doktornak, őt igazolja, ha közben sajog is, mint a gyógyuló seb, amelyről ideges körmök lekaparják a viszkető vart. A rúgás, az egészen más, azt a Doktor nem tudja egykönnyen elkönyvelni, a béka megakad a torkán és látja magukat, ahogy a karfáján már szétrepedt műbőrben megakad pulóverének ujja, a forgószek időnként nyöszörgő hangot ad, Menyus előre hajlik, mintha az alacsony asztal alól akarna előhalászni egy újabb üveg kövidinkát, a legsavanyúbb fajtából, amelyről a soványhátú vasútállomás közelében a kocsmáros rimánkodva bizonygatta a pult előtt ácsorgó Bírónak és Menyusnak, hogy *uraim, higgyenek nekem, ezt tisztán nem lehet meginni*, s az akkor még dúshajú Menyus hajlik a csapos szavára, és míg a vonat beér és a Doktor megérkezik, két fröccsöt isznak, majd újra betérnek három fröccsökre. Még bírja a lépést a Doktor, kitart a Bíró és nem tolja el a poharat, mint most, amikor Menyus már kizárólag tisztán issza, haja megkevesbedett, kopasz fejbőre csillog a villanykörte fényében, és a gyertyák viasza helyett két évtizede csak gipsszel dolgozik. Az asztal széléről pislant fel a Doktorra, a perspektíva összenyomja az arcát, az orra belelóg szájába, az ajkak magukba szívják az állát, az áll egybefolyik a nyakkal, csak a szeme kancsalít felfelé, mikor a kövidinka híg gőzén át, onnan, szinte az asztal alól a Doktor arcába mormolja, hogy *unlak benneteket, kimondhatatlanul unlak, érted Doktor-kám, u-n-l-a-k*, és közben figyel, hogy a Doktor mit szól hozzá, *rühellem az egész bagázt, téged is beleértve, unom és rühellem*. Hátraveti magát a székben, az arca hihetetlenül megnyúlik, az előbbi gnóm helyén egy rosszindulatú Donquijote terpeszkedik a fotelben, várja a hatást. Krisztina színésznősen vonaglik át a színen, enyhe gótikus S hullámszik végig a nyakától kiindulva a mellén, a törzsén, a plüss háziruha takarta tomporán, s még a térde és a bokája is belejátszik a ritmusba; Menyus arca mozdulatlan, mégis kiüt rajta a megvetés és az undor, a düh és a tehetetlenség, durván böffent egy *nobozdmeg*-et, harákol, köpne is talán, de csak a nyakát feszíti még hátrább, miközben újabb lórúgásra készül, hogy *ti ehhez is értetek*, meg hogy, *jól tudom, mi lappang bokrodnak megette, hogy miért jössz olyan gyakran hozzám, vagy talán moziba is együtt jártok, telefonalgattok vagy rádióztogattok a sötétben, de miért nem szóltok, hogy tűnjek el, és egyeztessétek ne csak az időtöket, hanem hogy mi illik mibe, dugdossatok csak egész nyugadtan, szurkálgasd a szentemet, ha annyira kívánod, de én nem leszek te, rajtam ne add vissza a kölcsönt, Doktorkám, én isten uccse! nem leszek balfácán, mondhatnám balfasz, és ha az én kukoricaföldemre tévedsz, bizony megharagszom a tőködre, úgy ám, a t ö k ö d r e, vagy kérdezzük meg a nagysámat, mit szól hozzá mielőtt nekiesel, vagy talán a szegény József szerepét játszod el, nekem meg*

a vén, kiherélt Putifárt osztod ki? Mit mereszted a szemed Putifárnécskám, jó, hogy belibegtél, van színpadi érzéked, vagy nem tetszik talán, hogy néven nevezem a dolgokat? És akkor a több nyelvből fordító, angyali szelidségű Feleki József nagytiszteletű úr dédunokája, a Doktor újra hallgat, a kövidinkás üveget szorongató Menyus úgyszintén, és csak Krisztina szíszeg gyűlölködve, mint egy shakespeare-i hősnő a színpadon, mert te azt hiszed, hogy napon-ta mással fekszem le, hogy minden barátoddal összeszűröm a levelet, hogy sosem próbára megyek, hanem o d a, hogy ha fáradt vagyok, a t t ó l, ha jókedvem van, a t t ó l, ha valamin elmosolyodom, a t t ó l, ha elkomorodom, a t t ó l lesz rossz kedvem, mert mindig a z o n jár az eszem, hogy kinek feküdjek alá, kit rántsak magamra, és aki ide csak beteszi a lábát, azt te elmarod, nehogy kivesssem rá a hálómát, mert nem egyszerűen Putifárné, hanem büdös kurva vagyok, az voltam neked mindig, mert így könnyebb a nagyságos úrnak naphosszat a gipszlenyomatai közt babrálni . . . – de ezt már a Doktor is unja, és inkább

azt szeretné tudni,

mi csapja úgy mellbe, mikor egyik délután a Fegyvermester azzal fordul hozzá, hogy *csupán azért élek mert még nem haltam meg*, holott hétfőn délelőtt a Margitszigeten fiatal lánnyal (cigánylánnyal?) látja sétálni, otthon meg arról olvas, hogy „az Anya Szent Egyház liliomai a szüzek”, a vértanúk napjára pedig még soká kell várni;

de ha már így van, a Doktor mégiscsak tudni szeretné, hogy a hosszan égő tábortüzek lángja mért szomorú, s miért gondol egyre többet meg nem született gyermekeire;

és miért

zuhan rá szegény Karcsi az izzó vaslapra, mi emeli onnan fel, hogy kábultan támoljogjon néhány évet, míg végleg el nem veszi szerelmét, a barátokat, az izmok erejét és végül marad a sajátmagafonta gyöngé háló, mely az első érintésre szétporlik;

és miért

fut Ica Tel Avivig, Beleznaynak miért kell Kaliforniában gyakorolnia a halkés használatát;

és miért

marad Joli egyedül, holott sosem szűnik meg reménykedni, hogy végre megtalálja az igazit, aki mellett ki lehet tartani, aki mindent megbo csát, azt is, hogy három arab diák eltöri a lábát és sánta marad, hogy világszép szemét négydioptriás üveggel kell eltakarnia, hogy metszőfogait kihúzzatja és sosincs elég pénze protézisre, mert ha egyedül érzi magát, muszáj leugrania a Kis Pipába, vagy a Karavánba, vagy akárhova, ahol ismerőst talál: Karcsit vagy az öngyilkos és mérgezéssel vádolt, óriási férfiszerszámára büszke, gúnyos mosolyú Lórit, vagy éppen Menyust, aki a kiskocsmák és a találkozások színhelyeit még versbe is szedi, és a Doktornak el is skandálják egyszer, talán a versből hiányzó vagy abba bele sem illő Kispostában, és minél többet isznak, annál jobban tetszik az alkoholba áztatott disztichon – Kis Pipa, Hörpintő, Karaván és Borkatakomba // Emke, Darázs-fészek / Két Kupa, Rampa, Sirály – jól el lehet ringatózni a verslábakon, s Menyus még vezényel is hozzá, s ilyenkor mit számít, hogy Joli nyakán kezd pötyögőssé válni a bőr, hogy a sok cigarettától állandóan rekedt a hangja, hogy

felső ajka a hiányzó fogak miatt beesett, hogy bal lábát húzza, hogy majd pár év múlva, isten tudja, milyen betegséggel kórházba kerül, a mája vagy az epéje, a tüdeje vagy a szíve, a veséje vagy a gyomra mondja fel a szolgálatot, és az még hagyján, hogy a haja kihullik, de miért kell csúnya pattanásoknak, a pattanásoknál is csúnyább sebeknek ellepnie a hátát, „hibátlan fenekét”, melynél szebbet Modigliani sem tudott festeni;

miért

kell az egykori kugli- királynak kerek tolókoszin az ajtóhoz görgöztetnie magát, fanyarul mosolyogva beszélni arról, hogy délelőttként kézimunkázással tölti idejét, sapkákat köt vagy női kardigánokat, és csak akkor simul ki az arca és a lelke, mikor a „vasalt-tarajú”, tojózni mindig serény tsz-könyvelő megjelenik sajáttermésű borával, és nevetve túri a lábatlan barát fullánkcsipkelődéseit, míg a kiskocsival ki nem gördül a szomszéd szobába – a bortól azonnal „kacsázni” kell – és a két pohárka bor visszaröpíti a falusi kocsmáig a hűvös udvarába, ahol a sűrű lombú fák alatt sosem szárad ki a föld, a kuglipálya agyaga nem repedezik meg, és ha más vendég nem akad, a szomszédos Hangya udvarából egy-egy várakozó kocsis mindig átugrik egy fröccsre vagy a frissen csapolt sör hírére;

miért

kell heteken keresztül ételhordóban vinni az ebédet az intenzív osztályra, ahol már engedélyt sem kell kérni, készséggel nyújtják a fehér köpenyt, szótlanul engedik be a látogatókat, és bármilyen szerény is a tyúkhúsleves-adag, bármilyen kicsi is a rántott comb vagy apró halmocskó a krumplipüré, a fele mindig ott marad az edény alján, a tartármártást már nem bírja megenni, a tatárbifsztekre csak mosolyog, de a szeme keresi az ajtót, várja a soha meg nem érkező látogatót, mert vagy a Fegyvermester vagy Jócó, vagy a Doktor vagy Menyus, vagy talán a Bíró sosem tudja elhatározni, hogy beteg barátnéjukat meglátogassák, pedig a haját úgy rendezi el, a fejét úgy köti be, a takarót úgy igazítja, hogy a teljes pusztulás láthatatlan maradjon, harsány hangja megcsendesedik, szemében a fény, mint a film kezdete előtt a nézőtér lámpái lassan veszítenek erejükből, és néhány hét múlva már visszakerül a szekrény hátsó polcára az ételhordó, nem kell beosztást készíteni, nem kell külön főzni, külön bevásárolni, elkérezkedni délidőben a munkahelyről, és a Bíró éppúgy lelkiismeretfurdalás gyöttri, mint Menyust vagy a Doktort, a Fegyvermester nem tudja megbocsátani magának az elmulasztott alkalmakat, a sóvárgó, beteg tekintetet, a hiábavaló várakozást, és megremegnek a háznak őrizői, megrogynak az erős férfiak, megállnak az örlő lányok, mert megkevesbedtek és meghomályosodnak az ablakon kinézők;

miért történik mindez,

miért

adja el minden holmiját a Könyvüzér, miért költözik ki véletlenül örökölt hétvégi szerszámoskamrájába, és miután rég elfelejtett angolul a magyar könyveket is összetépi, máglyát rak belőlük, és miközben a lángok egyetlen vagyont ropogva, szikrázva fálják föl, emésztik meg, észvesztő táncba kezd, talán kurjongat is hozzá örömeiben vagy kétségbeesésében szent énekkel folytatja, hálaadással, hogy ettől is megszabadult, hogy most már semmije sincsen, csak ő saját maga, hálósákja, amibe a parázs melegében majd belebújik és nylonzacskónyi apró dobozkák, amelyeket egyenkint bont ki, bosszankodik, hogy a pohár is benn égett a kamrában, a szomszéd

kútjából vizet húz, és a markába öntött fehér tablettákkal teletömi a száját. A hálósákokat közel húzza a parázshoz, az izzó zsarátnok hunyorogni kezd, a sötét égbolt egyre súlyosabban nehezedik rá, a csillagokat már nem is látja, már arra sincs ereje, s főként kedve, hogy a fejét fölemelje, csak a vastag gerendák pikkelyes parazsa néz farkasszemet vele, de fel kell adnia a vereséget (miért? miért? miért?), és az elkövetkező hétvégén egy ijedt kisfiú talál rá az összegubancolódott hálósákra és a hálósákban az egykori Könyvüzérre;

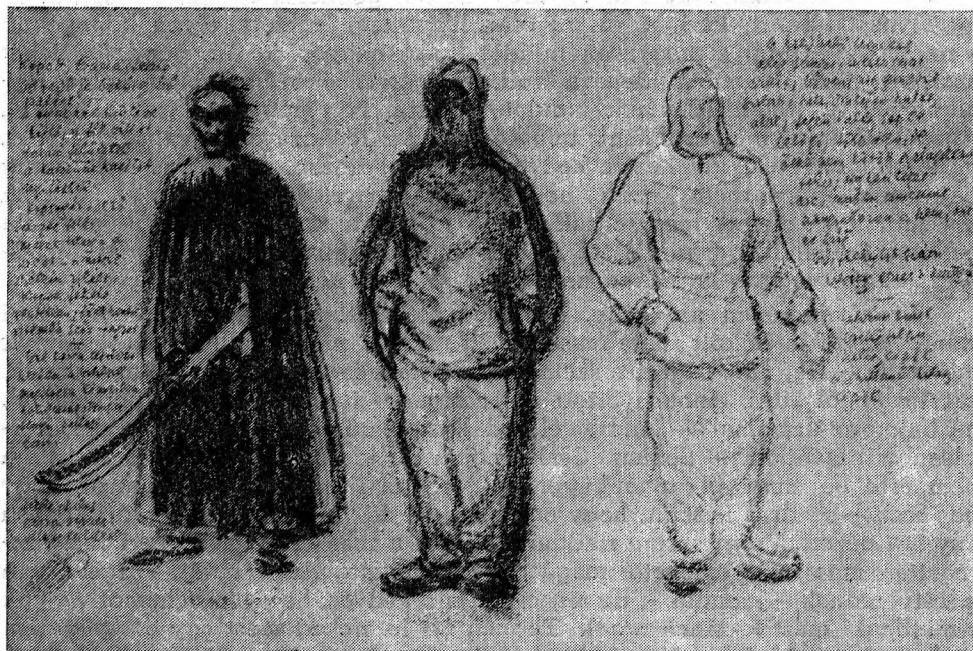
miért a vaslap, és miért Tel Aviv? A vértanúk napja csakugyan messze van? Joli miért téved a borkatakombákba? Modigliani szemét ki takarja el négy- vagy huszonnegydioptriás szemüveggel? A kuglikirályt ki ülteti tolokocsiba? És a Mester miért nem mer belenézni az elhalványuló lámpák beteg fényébe?

Szegény Karcsi és szegény Könyvüzér! Miért kell elpusztulniok, és miért épp nekik? A többit mi tartja életben? A *valami* vagy a *semmi*? Vagy mégis a Fegyvermesternek volna igaza: csupán *azért* élünk, mert még nem haltunk meg.

„Én mindenesetre megvagyok”, gondolja magában a Doktor, és ujjai között az egyre puhábbá váló tarka plasztilint sodorgatja.

De mi végre?!

Ezt végképp szeretné tudni a Doktor.

Téli bárány

14

Vroni még reggel föltette főni a tyúkot, vasalt a konyhaasztalon s kikinézett az időre. Nem kívánta, bár nekifogna esni, tudta, Andrást az se tartaná vissza a menéstől. Hideg nap volt, vékony fuvallattal, nem is alkalmas esőre. Inkább lehetett várni, hogy kiderül. Vroni tíz óra tájt kihozta András bőrendjét a szobából, az ágy alól, megtörölgette vizes ronggyal s a vasaltat bepakolta. András még a szomszédban járt, vagy valahol máshol. Örökké a rádiót hallgatták. Idehaza is bújhatta volna. Vroni persze nem szerette a füttyörésző hangot, amint a gombot percenként ide-oda csavarták, a távoli beszédet, aminek ő a felét nem értette. A rádiótól mindjárt fájni kezdett a feje, attól is, ha Feri, a vő, vasárnap a leves mellé a nótákat kereste. Most teljesen maga volt, csöndesség volt. Feri munkában járt, Annának át kellett menni a nagyobb faluba, az orvoshoz. Végre teherben maradt, de az orvos állandóan látni akarta. Vroni féltette a lányát, ezek az idők sem csitultak meg még annyira, hogy egy fiatalasszonyt ilyen állapotban csak úgy el lehessen engedni keresztül az üres mezőn, gondolta ő. Anna leintette az aggályoskodásáért, Feri, a vő, rá csak legyinteni lehetett, olyan könnyelmű s nagyhangú, mint a magyarok mindig. Igaz, nagyon jó fiú, gondolta, lehet szeretni. András, mióta idehaza volt, hallgatott. Beszélgethetett volna legalább Ferivel, felejtethné már indulatát iránta. Feri négy éve volt a háznál, Andrással inkább nyaranként találkoztak, ha idehaza volt vakáción. Feri, mint mindenkihez, igyekezett kedvesnek lenni hozzá. S nem is volt addig baj, amíg András nem kezdte, hogy rászólt Ferire, ne kissőgorozza. Ő nem kissőgor. Feri eleinte meg se hallotta. – Jó, hát akkor nagysőgor – próbálta egyszer átölelni András vállát. András csúnyán kirántotta magát az ölelésből. – Nem vagyok én neked nagysőgor se. Van nekem rendes nevem.

Vroni ijedtében azt hitte, ebből jóvátehetetlen harag lehet csak. Feri szinte vissza is hőkölt, hatalmasat nyelt. Aztán mégiscsak kedvesen annyit mondott: – Na, na! – Igaz, a szeme villant közben ennek a nagydarab vőnek, ezt Vroni jól látta. Anna üvöltött rá öccsére: – Egyszer már megmondanád, mi bajod az urammal? – András elcsodálkozott nővére hangján, nyersen, durcásan visszavágott. – Semmi. Csak engem ne kissőgorozzon senki. – Anna nem érte be ennyivel, továbbüvöltött. – S az ilyen mondja magáról, hogy pap lesz. – András készült, hogy megfeleljen, de visszafojtotta a szót, közben anyjára nézett. Vroni szeme riadtan egyikről a másikra ugrott. Feri kényszeredetten most már elnevette magát. Megsimogatta Anna hátát. – Igaza van a testvérednek – mondta –, de mit csináljak, kedves, ha ilyen behemót vagyok s mindenki mást kicsinek nézek. Te meg ülj le, neked most egy darabig nem szabad mérgelednod. – Vroni ebből tudta meg, hogy Anna úgy van, s örömeiben megrázkódott. Mindez idén nyáron volt. András, aki szép fekete reverendájában a konyha közepén állt, s a nagyobb faluba igyekezett litániára, aztán

a paplakba, elrohant. A reverendát Vroni tette előtte szépen kisimítva, szó nélkül a székre. Úgy vette észre, András már ettől kedvetlen lett. – Biciklivel akartam menni – mondta, amikor meglátta a reverendát. – Eredj te csak úgy, ahogyan hozzád illik – válaszolt Vroni. Tudta, András megint átlát csöndes erőszakosságán. Vroni nem szerette Andrásból megkérdezni, hol-merre járt. Félt, a fia rákényszerül, hogy ne mondjon igazat. Időnként arra gondolt, talán mégis fölösleges a gyanúja, de ha András este hazaérkezett, valahogy mindig úgy eszmélt, megérzi a viselkedésén, nem a nagyobb faluban járt, ha ott volt is, nem mostanáig. Nyár elején, mihelyt megjött vakációra Győrből, civilben biciklire ült s elment. Vroni már első nap összerendezte. De András kedves válasza, mért nem kell neki a reverenda, mégiscsak szebb volna benne, mint így ingben, kiült pantallóban – anyám, ilyen melegben –, valamiképp csak megnyugtatta Vronit. – Még nem szenteltek föl, még nem vagyok pap – cirógatta meg András az anyja arcát, majd mosolyogva elrugaszkodott az árnyékból s lejtett le a faluvég, a réti út felé. Este tíz után érkezett meg, Vroni észrevette, már valamiért más a kedve. S ahogyan elsúrlódtak egymást kerülve, orrát megcsapta az az illat.

– Te nem ott voltál, ahova indultál – szólt rá Andrásra hirtelen indulattal a sötét konyhában. – Nem ott voltál. – András minden szót szinte széjjelharapva kérdezte: – Na és hát hol? – Vroni a fia arcába nézett. – Ha ott, akkor se csak ott. Még máshova is elmentél. – Nem merte kimondani, mit gondol, hova ment András. – Szerencséd, hogy kettesben vagyunk s Anna nincsen itthon – mondta inkább, s kiment a fia után a tornáczra. András hátrahajolt a kerékpárt, szinte úgy hajította a kamraszínbe. Vroni várta a tornáczra, hogy visszajöjjön, de András rágyújtott, állt a holdfényen, a falat támasztotta. Vroni ezt a cigarettázást se szerette, minek papnak a cigaretta is. Most azonban annyira megsajnálta a fiát, halkán sirt, nem tudta, hogyan mondaná el neki, ha mégis eljönne onnan a kamrafal mellől.

Vroni egyre inkább bánta, hogy akkor olyan hajthatatlan kívánt lenni, s ráerőszakolta akarátát a fiára. Anna megmondta, nem helyesli, s nem kellene. Csakis ha András akarja. András nem akarta. Amikor Uray esperes úr átszalasztott egy gyereket a levéllel, s ők ketten szombaton ebéd után siettek a nagyobb faluba, itthon előtte már összevesztek. Előbb András olvasta a levelet, majd körülményesen Vroni, s ő hirtelen örvendezni kezdett. Meg akarta csókolni a fiát, amit ritkán szokott, de András ingerülten félrehajolt. – Nem megyek. – Vroni előbb meg se értette, mit beszél András, ámuló arccal nézett rá. – Nem mész? – kérdezte értetlenül. – Nem – mondta András. – Nem megyek. – Vroni sírásban tört ki. – Nem mész? Ezt a szégyent te rám hoznád? – Az összeszólalkozásra odabent föleszmélt Anna s kijött a konyhába. – Nem mész? – ismételtette Vroni. – Amikor ilyen szépen hívnak? S érettségi se kell? – András egyre hajtogatta, hogy nem, mert nem. – Nem megyek. – Vroni ott tartott, hogy végigvág az első kézbelivel ezen a nagyfiún. Közben öltözködött. – Kapd magadra a ruhád, megyünk át az esperes úrhoz. – Az úton iparkodott, András alig tartott lépést vele. Nem szólt. Csak a nagyobb falu fölött, a temetőszögeleten, mielőtt a papkertbe benyitottak, fordult hátra. – Ha itt is azt mered mondani, hogy nem, én hozok rád szégyent. Fölakasztom magamat. De előtte mindenkinek elmondom, a fiam miatt te szem.

Uray esperes a ház sarkánál napoztatta arcát, amikor a hátsóudvaron át odaérkeztek elé. – Menjünk be – mondta s támlájánál megragadva székét

előresietett. András, már nem olyan bátran, mint anyjának, Uraynak is azt mondta, nem. – Hogyhogy – döbbsent meg Uray. András lehajtotta fejét, csak sokára merete mondani: – Úgy érzem, nincs hivatásom. – Vroni ült, hallgattott. Az utóbbi szóra nekifogott csöndesen sírni. Uray megkerülte az asztalt, megmarkolta András karját. Előbb halkán, majd türelmetlenül magyarázott neki. – Ilyen nincs, fiam – mondta. – Vagyis ezzel most nem kellene annyira törődnöd. Túlságosan soká voltál idehaza, kívül az intézmény védelmező falán. Ha megint ott leszel, együtt a többiekkel, meglátod, a hivatás is megjön. Nekem elhiheted. – Uray azzal győzködte Andrást, lehet-e ennél előnyösebb invitálást várni bárhonnán is. Pláne ebben a helyzetben. – Ne felejtse – mondta –, neked nincs érettséged. Nem a te hibád. De itt eltekintenek. Sehol máshol. S az nem üt szíven, hogy azt írja a főtisztelendő rektor úr, legjobb fiainkat hívjuk? Hogy ennyire becsülnék, számontartanak? – Vroni megkönynyebbült, hogy András legalább hallgat, nem ront el semmit Uray esperes úr előtt. Amiről az esperes szólt, abból ő nem sokat, semmit nem értett. Kicsit megkönnyezte, hogy Uray mindezt Andrásnak mondja, s András nyilvánvalóan érti is. Hát akkor miért nem akar mégse odamenni? Uraynak friss fehér gallér feszült a nyaka körül, körgalléros ünnepi reverenda volt rajta. Vroni óvatosan körülnézett a szobában. Majd kifelé menet, már megbékélve, a töméntelen rózsától illatozó kerten. A mostani papi szegénységből itt nem sok látszik, gondolta, látszik a paraszthoz kényelmes élet nyoma.

András augusztus végén elutazott Győrbe. Vroni előtte nyáron boldogan újságolta, híre is ment hamar, dolog közben az asszonyok kérdezzgették. Csakhát olyan messze lesz, sóhajtotta szemérmesen mosolyogva, ő aztán tudja, milyen messze; ő a háború végén azon is túl járt, Sopronban. Anna többé nem avatkozott bele, menjen-e öccse a papi főiskolára vagy se. Amikor András útnak indult, kora reggel elbúcsúzott tőle, ment munkába a szőlőhegyre. Vroni már napokkal előtte idehaza maradt. – Megint papozunk – jegyezte meg a brigádvezető, amikor szólt neki, hogy másnaptól nem jönne –, kezdődik minden előlről, Probstné? – Vroni nem mondott rá semmit, megkönnyebbülve futott hazafelé. Anna a hajnali tornácon megölelte öccsét, aki álmosan mosolyogva jött ki a házból, még azt is hagyta, hogy Vroni kisimítsa a haját a szeméből. – Na, rád virradt a jeles nap – mondta Anna. – Ha még a malomban laknánk, megvolna a Sándor, a Rege, én is idehaza maradnék s elfuvaroználak az állomásra. – Anna a beköltözésük óta most emlegette először a lovaikat. Akkor nagyon megsiratta őket. Nem azt, hogy nekik is muszáj beállniuk a közös istállóba, hanem hogy Molnár elnök se szó, se beszéd még azon a nyáron bevagonírozta őket. Anna ült, sirt, Vroni se ment idehaza szívesen az istálló tájékára. Rossz volt érezni a lóillatot. Megpróbálta vigasztalni Annát, de a lány zokogott, dohogott, szidta Molnárt, mindenféle jöttment népségnek elmondta. Legalább szólt volna, hogy lássa őket. – Most halt meg még egyszer szegény édesapám – sikoltott szinte egyik vasárnap este –, most halt meg igazán. – Vroni együtt sirt vele. Anna aztán csak vigasztalódott. Anyjával egy munkába menni azonban nem volt hajlandó. Molnár nem is kérte tagnak. Járt a többi lánnyal a városi szőlőhegyre, a kertészetbe, a gazdaság komlójába, ami ugyancsak a szőlőhegy alatt volt a kövesút mellett.

Feri, a vő, szeptemberben állított be először, András alighogy elutazott. Már az Anna-napi búcsú bálján megpróbált Anna közelébe férközni. Vroni nem látta, ő nem ment el a bálba, ráeső héten kezdték faggatni munkában az asszonyok. Faggatta ő is a lányát, Anna csak a vállát rándította. Nem komoly,

mondta, s legyintett. Ne törődjön vele. András, mivel már készült a nagy utazásra, megtartotta szavát s még nézelődni se ment a bál tájékára. Őt Vroni nem kérdezhetette. Anna még annyit mondott, jaj, ez a Feri, ez olyan nagy melák, ő a hónaljáig se érne. Vroni most, hogy megállt a küszöbön, még ösztövérebbnek látta. Az egész ajtókeretet megtöltötte, világosság se fért be mellette a szobába. Anna szerencsére idehaza volt, Vroninak nem kellett társalognia. Fogta a saraboló kikapát, a vasgereblyét, virágot tépett, kannába vizet mert, s elment a temetőbe az urához. Feri mindjárt öszre szerette volna a lakodalmat, de Anna csak a fejét rázta, nem, nem. – Én téli lakodalmat akarok, fehérét. Mint apámé, anyámé volt. – Vroni ámul, milyen szép kislánya lett egyszerre megint. Andrásnak is megírta az újságot. András karácsonykor találkozott Ferivel. Feri tudta, hol van András, de a reverenda láttán úgy megilletődött, jóformán tegezni se merte leendő sógorát. Látszott, örül neki, csak sehogy se lelte módját, hogy ezt kinyilvánítsa. A két ünnep közt Feri szülei is átjöttek a szomszéd faluból. Ők tették szóvá, egyáltalán megfelel-e Vroninak, hogy ők magyarok, ráadásul fölvidékiek. Vagyis betelepültek, nem jószántukból, ők is német vagyomba. S ez lehet sérelem úgy, hogy neki is az, akinek ugyan sikerült visszaszereznie a maga házat. Vroni csak ingatta a fejét. – Nem mondom, hogy nem fordult meg a fejemben – válaszolta. – De inkább azt röstellem, hogy beszélni se tudok majd rendesen az én vömmel. Mert ugyan Kovács a lánykori nevem, de csak ilyen felemásan tudok magyarul. – Vroni megmutogatta a házat, az istállót, az ólakat, elmagyarázta, fölfelé meddig ér a kert – lássák Filepék, hova kerül majd a fiúk. A házaspár mindenre bólogatott. – Nem mondom, szinte különb, mint a mienk, nászasszony – mondta Filep. – Vagy hát leendő nászasszony – javította ki magát.

Vroni nem tudta, mitől boldogságosabb ez a nap, attól-e, hogy Anna ott áll Ferivel az oltár előtt, abból a házból vezették föl idáig, amelyben született, vagy attól, hogy Uray esperes jobbán ott jön-megy reverendában, fehér karíngben András s segédkezik a szertartáson. Nem tudta, egyiktől nagyobb a sírhatnékja vagy a másiktól. Ott ült a nászékkal az első padban, mellettük Anna keresztapja meg Ferié, hátrafelé a lakodalmas nép meg akik kíváncsiskodók még valamiképp befértek. A misét meg a szertartást Uray esperes találta jónak így, hogy a ministránsok ne gyerekek, hanem András meg a káplán legyenek. Az egész templom ettől úgy meghatódott, a mise felénél már mindenki főnnhangon szipogott, sírt, orrát fújta. Anna összeszorította a száját, de a templomból kijövet hangosan zokogva anyja nyakába borult. Kivánsága teljesült, hideg volt, sikosság, a templom környékén a bokrokat, fákat vastag hópúpok lepték. – Ha ezt szegény Probst Pauli megérheti. Két ilyen szép gyerekek – hallotta Vroni a háta mögül. – Csak szerencsés a te lányod. – Idős asszony tipegett óvatosan Vroni anyjával. A zenekar még a „Schön ist die Jugend” végét fújta, a lakodalmas menet átfordult a túloldalra, le a házhoz. Vroni megállt s megvárta az anyját. Elhaladtak Mess komáék, a komaasszony még egyre a szemét törölgette, Fuiszék, Fuisz Antal Ferenc komor arccal bólintott Vroninak. A zenekar a „Lakodalom van a mi utcánkban” nevű magyar dalra váltott, a menet a ház elé ért. – Nem esik el, édesanyám – kérdezte Vroni. – Nem akarja, hogy magába karoljak? – Meg kellett azonban várni a papokat is meg a kántort, még egyszer szólni nekik, szívesen látott vendégek az ebéden meg a lakodalmon. Uray esperest nem volt nehéz marasztalni. Hangos nevetése ki-kihallatszott a különszobából, ahova Vroni terítettett, s a káplánt, a kántort meg Andrást is leültette. Vroni a nászékat szintén besürgette

hozzájuk, addig legalább, amíg esznek. – Maga mégis tud velük beszélgetni, nász. Ugye maga legyen itt a házigazda. – Vroni fülét a lakodalomról mindenünnen jó vélemények ütötték meg, boldog lehetett. Szeme, ha ráért, hol Annáékon, hol András fián pihent. Félelme, a magyar vendégség meg az ő hangos rokonsága hogyan fog majd vegyülni, együtt mulatni, sértettség ne legyen, lassan megszűnt. A zenészeknek ebédnél még egyszer meghagyta, rendesen játsszanak magyarul is, s meg is tartották. Enni volt, a legények, a fehér kötényes fölhordók a borral gazdálkodtak, de nem sajnálták. A hátsó udvaron párálltak, zsarátoltak a katlanok, hogy minden rotyogjon, de túl ne főjön. Szállingózni kezdett a szürkületben valami csöndes hó, inkább a katlanok fényénél látszott, de hamar abamaradt.

Andrásnak hajnalban indulnia kellett, le ne kesse a reggeli vonatot. Vizsgaidő van, mondta mindenkinek, aki sajnálkozott, még a testvére lakodalmán is ilyen sebtben? Az ajándékozást végigülte, az volt az egyetlen alkalom, hogy táncolt Annával, s mivel ilyenkor a vőlegényt is szokás megforgatni, Ferivel is. A reverendát előtte levetette. Aztán megpróbált kicsit aludni, a lármától, vigasságtól azonban nemigen sikerült. Vroni gyorsan csomagolt. Mess komáék, amikor hallották, hogy Andrásnak indulnia muszáj, szintén szedelődzködtek. Amúgyis fáradtak, magyarázta a komaasszony, meg Paulinak s az ő Andrásuknak is pihennie kell, másnap utaznak. Vroni visszaszaladt valamiért a házba, mire a kapu elé ért, látta, Fuiszék is ott topognak a csapatban. Akkor vette igazán észre, hogy a Fuisz-lányok közül csak a legnagyobb, Piroska van itt. Elröstellte magát, egész este nem kerített annyi időt, hogy Fuiszékkal beszélgessen kicsit. András türelmetlenül köszönt el, mintha ingerült lett volna, töprengett utána Vroni.

A tyúk megfőtt, Vroni készült a levest forralni, s András még mindig nem került elő. Ha el akarja érní a vonatát, ha egyáltalában lesz vonata a városban, délben indulnia kell. Hiába süttött ki gyéren a nap, hűvös maradt, de az út sáros, ilyenkor legsárosabb, a gyöngye fagy, ami éjszaka egybekapta, javában enged. Vroni még egyszer végigszemlélte a bőröndöt, minden holmit belepakolt-e.

Feri már soförködött, fuvarozta a munkásnépet a környékről a megyeszékhelyre. November közepe volt, előfordult, hogy egyik-másik faluban alig lézengett valaki a hajnali várakozóhelyen. Vagy senki. – Maga azért csak járjon – utasította Ferit a főnöke. Feri idehaza mindennap újságolt valamit. Néha olyan hírt hozott, amiről úgy vélte, András is érdekelhetné. Andrással a nyári összeszólalkozás óta tartózkodóbb volt. – Nem tudod neki megbocsátani? – kérdezte tőle Anna. Feri hajtogatta, nem arról van szó, de hát mit tehet ő a kissógor bajáról. – Ne ízetlenkedj – fedtte Anna. Jó, jó legyintett Feri. Kissógornak csak akkor nevezte András, ha az nem volt jelen. Feri azt mondta, hallja a falusiaktól, akiket hétközben fölvesz, hogy az új rendőrök itt-ott kezdik összeszedni a népeket. Nem viszik el őket, egyiket-másikat igen, de akit hazaengednek is, a tanácson előbb jól ellátják útravalóval. Az új rendőrök a leggorombábbak, nekik, úgy látszik, bizonyítaniuk muszáj. Bár az egyik faluban épp a régi rendőr tepert földre egy székely embert s addig rúgta, taposta a csizmájával, amíg össze nem törte minden bordáját. – Olyan szerencséje nincs ám mindenkinek, mint itt a nagyobb falunak. Hogy a tanácselnök nem enged hozzányúlni senkihez. – Feri tüntetésekről, még lövöldözésekről is beszélt, az erdővonulatokon most jutott egy fegyveres csapat Jugoszláviába. Egyik este tankokat vett észre egy mellékúton, időben meghallotta a neszüket

s le tudott húzódni valami fás részbe. Utána a sártól alig sikerült fölkecmeregni a kövesútra. András úgy tett, mint akit mindezek az újságok nem érdekelnek. A rádiót bújta, ha idehaza nem, valamelyik szomszédnál, barátnál. Feri egyszer nem állta meg s megkérdezte. – Téged csak az izgat, ami távol van? Ami idehaza, az nem? Svájcisapkás üzeni édesanyjának . . .

Vroni nem mindig figyelt, a házban ki mit mért mond, a hírek néha kitálásoknak is tetszettek. Igaz, a háború, utána az ő nagy utazása meg a rá következő évek megtanították, hogy a világban minden lehetséges. Minden hírt olykor úgy fogadott, mennyire muszáj aggódnia Andrásért. Röstellte, de az utóbbi napokban már ő se bánta, szinte kívánta volna, András inkább csak menjen vissza Győrbe, abba a szemináriumba, ne legyen itt. Ha még megvan az a szeminárium. Andrásnak alig mert valamit mondani, minden gondolatát letorkollta. – Mért ne volna meg – fakadt ki most is ingerülten. – Összeviszsa beszél. – Na na, mondta volna Vroni, de András már odacsapta a könyvet s kiment. Vroni emlékezett, amikor fiát ott találta a nyáreleji udvaron, a fiú mosolygott, bőröndjét sütötte a tornácon a nap. Igaz volt, amit a brigádvezető mondott, hogy találkozott Andrással a malom tájékán. – Mért jöttél haza korábban? – kérdezte aggódva Vroni. – Előbb volt a vizsgátok? – András sovány volt, hunyorgott s bölintott. De aztán azt válaszolta. – Nem volt vizsga. – Vroni megrémült. – Mért nem? Valamit csináltál s kirúgtak? – Mindig ez az első gondolata, motyogta András, hogy csináltam valamit s kirúgtak. – Nem – mondta –, elvitték a tanárokat. – Vroni csak körülményesen értette, miről van szó, igazából nem akart hinni Andrásnak. – Valamit mégiscsak csináltatok ti – hajtogatta. András fáradt volt, csak másnap sikerült egybefüggően elmagyaráznia, hogy lefeküdtek vasárnap este, hétfőn reggel arra ébredtek, hogy elvitték a tanáraikat. Éjszaka teherautókra rakták őket s elmentek. A rendház üresen állt, az apácáké is. Senki se tudta megmondani, hogyan volt, ki látta, a teherautókról mégis mindenki tudott. Kora délelőtt aztán megjelent két idegen, lehívták őket az udvarra. Közölték velük, vizsga nincs, itt tovább semmi keresnivalójuk. Pakoljanak s menjenek haza.

Vroni úgy gondolta, ha akkor lehetett, most mért ne lehetne.

(Folytatjuk)

Föltartott kézzel

*beérném arcod látványával is
lila pengékkal langyos ajkaid helyén
s júniusi szeplőidből föltakadna életem –
vakíthatna hajadban a puha mankón betoppanó
ifjú jósnő is*

a hó –

*beérném ujjaid tétova zsivajával
őled világvárosából a gyönyör hajnalban kihúnyó
fényreklámjaival –*

*beérném már egy részeg zuhanással is
sörcímkés vizesüveggel*

hazudozással

*szerelmet-ígérő szájjal az első szerelmeskedés
ügyetlen keréketörése helyett –*

– csak említsd meg az első feketególyát

ha fölsuhog a tél tavasszá-táruló combja közül

s a távozás bús dobszólója pirosra horzsolja

tülem –

a hajnali égen a bíbor sebhelyét

csak az éjszaka lassudan-behajló borotvakését

említsd

s kinyilok újra fényesen –

– beérem én már az említéssel is

tenger helyett a sóval

emlékkel élmény helyett

hogy nélküled legyek tied már azzal is

nevetés helyett a vigyor protézisével

hogy bántsalak

ölelés helyett ezzel

a falhoz-szorított föltartott kézzel

a virradat vastüggönye s hiányod hidegháborús

kivégzőosztaga előtt –

s azzal a tündöklő beteljesedéssel

ahogyan barna halántékodhoz döccen

a föld alatt

búcsúzás helyett a homlokom

SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL I.*

KOÓS OLGA

Nyolc évadot töltött Pécssett, 1958 és 66 között a Pécsi Nemzeti Színház egyik legismertebb és legnépszerűbb művésze volt. A „régiek” ma is jól emlékeznek rá. Hosszú évek óta a szolnoki Szigligeti Színház tagja. Ritka szünnapjain ezer program várja Pesten, az otthonában csak perceket tölthet. Most éppen színházi ruhákat próbált, de a megbeszélte időben pontosan érkezik. Minden mozdulata friss, ruganyos. Eredetileg balettozni tanult, táncosnőként indult, de harmincöt éve színész.

– Még kislánykoromban egyszer láttam Mezei Máriát gyönyörű róka-prémekben játszani, és elképzelttem, milyen nagyszerű lesz, ha majd én is így lépek föl. Mostanában, ha talpig toprongyban házmesternéket meg hasonlókat játszom, jókat nevetek rajta, hogyan gondoltam én el hajdan a színészmesterséget. Persze a külsőségekre értem.

– *De egyébként sem szoktad misztifikálni a mesterségedet.*

– Nézd, való igaz, nem szeretem a lihegő megszállottságot, a lila ködöket. Szerintem ez is egy szakma, amit meg lehet és kell tanulni. Sokszor észreveszem persze az ellenérzést, ha arról beszélek, hogy mindenki potenciális színész. Mert való igaz, felsorolhatatlanul sok tényezőnek kell egybevágni, hogy valaki tényleg az lehessen. A külsővel mint megjelenéssel adekvát benső, az orgánum, a humor, a mozgáskészség, az önkoordinálás egyéni készsége, valami figyelmet keltő perszonalitás . . . és hát képesség az önadminisztráláshoz, amit a legkevésbé sem pejoratív értelemben említek.

– *Egyéniséged és sok alakításod ismeretében az a sejtésem, hogy határozottan intellektuális színész vagy. Úgy értem: tudatosan építed föl a szerepeidet, a játékodban a tudatosságnak kicsit nagyobb része van, mint az ösztönös ráérzésnek.*

– Sosem gondolkoztam ezen. De a tudatosságnak biztosan nagy szerepe van egy darabig. Míg az ember jól megismer, megért egy író, egy stílust, egy kort, beleéli magát a milióbe, aztán ha ez már rendeződött, működésbe lépnek az ösztönös mozgatók, és – jó esetben – elfedik az intellektust, mindent összegeznek.

– *Olyan alakokat, akikre jellemző a domináns indulat, Te mindig viszszafogottan, lefékezetten formáltál meg. Pécssett egy pódiumelőadáson Anouilh Oresztész-töredékében Klütheimnesztra voltál. A lányával élet-halál harcban álló bűnös asszony jelenete szikrázik az indulatoktól. Te szinte halk voltál, visszafojtott, amivel mérhetetlen erőt, fenséget tudtál kifejezni. Alig egy éve Szolnokon játszottad Az apa c. Strindberg-dráma Lauráját, azt a nőt, aki fék-*

* A Magyar Színházi Intézet hangarchívuma számára készült beszélgetés alapján, a nyilatkozó művész hozzájárulásával.

telen gyűlölettel teszi tönkre ellentétét, a férfit. A Te feltogásodban Laura sosem engedte szabadjára az indulatait, céltudatos gonoszsága félelmesebb, győzelme pedig logikusabb volt, mint egy hangosabb, látványosabb Lauráé lett volna.

– Te mondtad, hogy nem misztifikálom a mesterségemet, hát bevallom a titkot. Nekem nagyon kicsi orgánusom van. Nem vagyok igazából hősnőnek való, de a külsőm olyan hősnőies volt, vagy hogy mondjam, így elég sok ilyen szerepet játszottam. Mai napig bámulom és feneketlenül irigylem azokat, akik dinamikus erővel tudnak bömbölni. Én erre képtelen vagyok. Arra kellett törekednem, hogy az indulatokat, szenvedélyeket – mert ezek bennem megvannak! – olyan eszközökkel érvényesítsem, amelyekkel rendelkezem és amelyekkel ezek mégis kifejezhetők. Az életben sem ordítunk mindig, ha indulatba jövünk! A kényszerhelyzetem szerencsésen találkozott aztán a mai színjátszás stílusával, amire jellemző, hogy szívesen játszunk valaminek ellene. Nem akarjuk mindig megmutatni, kiadni magunkat, szóval másképp játszunk, mint – mondjuk – negyven évvel ezelőtt. Személyes adottságom és ez a korszerű stílus véletlenül jól találkozik. Ez a dolog nyitja.

– Más természetű adottságod az, hogy szívós jellem vagy. Szerepformálásodon gyakran átüt ez a karakterjegy, olyan alakokban is, akiket omlatagabb, érzelmesebb nőiséggel szoktunk elképzelni. Érdekes példaként említem Cocteau-nak Az emberi hang c. monodrámáját, amit szintén Pécsen játszottál el, magyar színpadon máig egyetlenként. A darabban egy asszony a szerelméért harcol – telefonon. A feszültséget végig fokozni tudtad, mert érzelmi szívósságod az eldöntetlenség esélyét fenntartotta.

– Az életben, a színpadon meg különösképp azt tapasztaltam, hogy nem lehetek letört, szomorú, mert az senkit nem érdekel. Talán megsajnálják, de egy pillanat múlva már nem törődnek velem; aki boldogtalankodik, az unalmas. Színpadon minden permanens állapot unalmas. Színpadi állapot az, ha szomorú vagyok, de minden erőmmel küzdök ellene, letört vagyok, de ki akarok jutni belőle, sírnom kellene, de visszafojtom. Az embereket csak ez érdekli, a szívós küzdőképességgel tudnak együttthaladni, ebben van a számukra vonzó példa, de a maguk számára is. Személyes szívósságomról csak annyit, hogy a színészpályán nem is lehet másképp létezni. De az életben sem... A színpad és az élet ekvivalensek. Ha az ember lábon akar maradni, nagyon szívósnak kell lennie.

Cigarettára gyűjt. A kínálást elhárította, mert a magáét szereti szívni. A kékes füst mögül engesztelően mosolyog.

– Mindig élveztem a humorodat. A legkevésbé sem kabaréhumor, inkább az emberlátás és emberformálás eszközének nevezhetném. Az esőcsináló gátlásos vénlányát például időben egészen közel játszottad egy Giraudeaux-vígjáték gátlásos vénlányával. A kettő mégis merőben más volt. Eltorzult lényük hátterét a humorod világította át, ettől lettek oly különbözők. Nem érzed úgy, hogy pályádon ez a képesség kicsit kiaknázatlan maradt?

– Másképp fogalmaznék. Az elmúlt évtizedekben, mint annyi más, a humor jellege is megváltozott a színpadon. Olyan vígjátékok, olyan komikaszerepek, amilyeneket – példaképp mondok – annak idején Vaszary Piri játszott, nincsenek. Eltűntek. Az elmúlt években azt éreztem, hogy olyan groteszk, abszurd játékokban – egy Albee-, egy Storey-, egy Pinter-darabban – tudtam harsány nevetést kiváltani, melyeknek a humora távol van a poénok-

tól, a hatásvadász poentirozástól, nem üres viccelődés, de a helyzetből és karakterből fakadó komikus hatás, aminek sajátságos tragikus felhangja van. Vagy folytatva a sort Örkényt említeném, akinek a *Vérrokonokja* Szolnokon nagyon sikeres előadás volt. A Spinét játszottam, és sikerült tragikomikus alakot formálnom belőle, ez pedig számomra mindig több a szimplán humorosnál. Örkény István mindenképpen nagybetűs név a pályámon...

– *A Macskajáték Székely Gábor rendezte ősbemutatóján Te voltál Giza...*

– Vendégként játszottam, egész váratlanul jött. A próbákon dolgoztunk bele a vak világba, ahogy mindig a vak világban dolgozunk, míg nem jön valami visszajelzés. Az első főpróbák egyikére aztán lejött Örkény. Akkor ismertem meg. Egymagában ült a nézőtéren, és valahol a darab közepe táján beletapsolt az előadásba, amihez rendkívüli emóció kell, hogy valaki egyes-egyedül tapsoljon, még ha a saját darabjáról van is szó. Akkor kezdtük érezni, hogy most valami több is történik, mint egy új darab bemutatása. A mi előadásunk egyébként – amely valóban kiváló volt boldogult Hegedüs Ági nagyszerű Orbánnéjával –, miután gyorsan felhozták Budapestre, nagyon hamar feledésbe merült. Nekem is, Hegedüs Áginak is, tudom, szívfacsaró élmény volt, dehát! – ilyen a színészelet... *A Macskajáték* azért mást is hozott, mint remek szerepet és gyors – gyorsan hervadó – sikert. Ekkor kezdődött folyamatos kontaktusom Székely Gáborral. Sokat dolgoztunk együtt a közös munka betetőzését, koronáját jelentő *Boldogtalanokig*. Nagyon szép időszak volt; a két alföldi színház – a szolnoki és a kecskeméti, ahol szintén játszottam – azaz Székely és Ruszt együttese sorozatban hozott létre olyan produkciókat, melyeket országos érdeklődés kísért. Mondjak példákat? Kecskemétről az *Egy igazi úr* c. O'Neill-darab maradt szép emlékem; a *Kabaréban* Schneider kisasszonyt játszottam, ezt Szurdi Miklós rendezte, a *Koldusoperában* Peackocknét Gábor Miklós partnereként Valló Péter rendezésében. Szolnokra visszatérve, ez utóbbi időszakból Pinter *Születésnapjának* Paál István rendezte előadását tartom kollégáimmal együtt színháztörténeti értékűnek. Igen jó volt gyakran játszani zenés darabokban. A zenés műfajt különösen szeretem, ha jó színvonalú. Nemcsak azért, mert látványosabb, hangosabb sikert lehet elérni vele, de... az ember fürödhet benne. Tudniillik nagyon sokat kíván a színésztől. Nemcsak megjelenést, ami nem egyenlő a jó vagy hatásos külsővel, megjelenni is tudni kell, de tudni kell mozogni, énekelni, táncolni. Egy színészt sem lenne szabad színpadra engedni ilyen készségek nélkül.

– *Ha jól emlékszem, 60-ban a Bál a Savoyban pécsi előadásán Tangolita voltál...*

– Ó, igen! Nagyon szerettem!

– *Valaki akkor azt mondta rólad, ha Koós Olga hatvan évvel ezelőtt lett volna primadonna – pezsgőt isznak a cipőjéből.*

– Hát, ezt lekéstem.

– *De a hatásod megvolt. Sokféle szerepet alakítottál a pécsi időkben, mégis legtöbbször komoly, gyakran tragikus hősnőket. A Hamletben például Gertrúd királyné voltál. Hogy gondolsz vissza rá?*

– Nagyon szívesen, szerettem ezt a szerepet. Gertrúd roppant érdekes alak, jóllehet Shakespeare igen szükszavúan bánt vele. De ezért is volt érdekes megformálni; egy nőt, abban a válságos életszakaszban, oly kevés szóbeli

megnyilvánulással. Alaposan végig kellett gondolnom a háttérét, a helyzetét, az egyéniségét és hozzá sok színt – amennyit tudtam – felhasználnom. Ugyancsak szívesen emlékszem egy másik nagy tragikus szerepemre, Lady Macbeth-re, ezt Németh Antal rendezésében játszottam. Torokszorító élmény volt, mert ekkor csapott meg először az a kiszolgáltatottság, ami abból adódik – a szerep szerint, természetesen –, hogy egyedül a teljesen üres térben, magamnak kell viselnem a mű súlyát, magamnak kell megtartanom és továbbgördítenem. Egész további pályámra nézve meghatározó lett ez az élmény.

– *Németh Antallal sűrűn dolgoztál együtt nemcsak a színházban. Emlékszel rá...?*

– De mennyire! Az az irodalmi színpad – vagy hogy is hívtuk? – alkalmat adott, hogy Németh Antal vezetésével megismerjük a világ drámairodalmát, lépéstartsunk vele, olyan szerepeket játszhattunk el, melyekre másképp nem lett volna mód. Ő mindenkiről és mindenről tudott, ami színházzal kapcsolatos, vele együttműködni különleges intellektuális élményt jelentett valamennyiünknek, akik akkoriban részt vehettünk ebben.

– *Színészi alkatodat talán ő érzékelte a legpontosabban...*

Tünődve nyomja el a cigarettavéget. Lassan válaszol.

– Lehetséges. Annyi biztos, hogy állandóan és igen széleskörűen foglalkoztatott azokban az években. Talán nem is volt produkció, amelyből kimaradtam volna, vagy csak nagyon kevés. Már említetted a Cocteau-darabot, az Anouilh-töredéket, jól emlékszem egy Giraudeau-műsorra, O'Neill *Amerikai Elektrájának* egy felvonására, melyben Christine-t alakítottam, Majakovszkij *Gőzfürdőjében* Remingtonovát, a *Peer Gyntben* Aaset, és még egy sor remek színészi alkalom volt. Nemrég eszembe idézted a *Laodameiát*, az rettentő nehéz „anyag”. Arra az előadásra tanultam meg az *Esti kérdést* is. Babitsot mondani mindig nehéz, ha valami azonosságot akarunk teremteni vele.

– *Talán ez a törekvés segített, hogy Laodameiaként a mű szimbolikus jelentését játsszad el.*

– Ez a munka mély nyomokat hagyott bennem, ahogy minden munka voltaképp, akár egy-egy kis téglá, valahogy beleépül az emberbe.

– *Annak az irodalmi vagy pódiumszínpadnak szép utóélete is volt, abban is részt vettél.*

– Igen, és nagy élményem volt, azaz maradt Sartre *Zárt tárgyalása*, amit Dobai Vilmos állított színre, Inès-t alakítottam. A pesti Egyetemi Színpadon is játszottuk.

– *Pécsett előadóművészként gyakran léptél föl. Verses összeállításokban, pódiumműsorokban, sőt – ha nem érzed dehonesztálónak, hogy emlitem – drámatörténeti előadásokon szemelvények bemutatásában is. Mindig csodáltam, hogy ilyen fragmentumokban, melyeknek sem előzménye, sem folytatása, mert csupán egy mű megízleltetésére szolgáltak, tehát ilyen jelenetekben is meggyőző tudtál lenni.*

– Drámatörténeti előadásokon részt vettem Kecskeméten is, nagyon szerettem ilyen kiragadott, egyetlen jelenetekben játszani. Hasonlít ez a rádiós szerepléshez, az ember pusztán szöveggel a kezében valahogy felfokozott érzelmi töltést, intenzitást tud adni. Pódiumon ritkán léptem fel, ezeknek a műsoroknak a száma amúgyis megfogyatkozott. Egy önálló estem mégis volt. Több

ben készültek körülöttem ilyenre, és eszembe jutott: miért ne csinálhatnék én is? Azzal tisztában voltam, hogy versek sorba rakása nem megoldás. Olyanról kéne szólni a műsoromnak, ami fontos, személyes ügyem. Úgyszólván spontán adódott az ötlet: életem egyik nagy élménye az anyaság, még ma is az, bár felnőtt fiam van már. Az erről szóló műveket, verseket, prózákat évek alatt gyűjtöttem, aztán kikerekedett belőlük körülbelül hatvanperces műsorom. Nem sokszor, ötször-hatszor adtam elő, ma is kész bennem, bármikor elő tudom venni. Büszke voltam, hogy idős fejjel önkéntesen rászántam magam erre a munkára és a vele járó izgalmakra, csak azért, hogy egy nekem fontos életérzést kifejezzek.

– *Mást is csináltál, amit színésznők még korosodván sem szoktak: rendeztél, illetve rendezel.*

– Az egészen mást jelent. Nem tartom magam rendezőnek, nincsenek ilyen ambícióim. A színházi rendezés nagyszerű önkifejezési mód, rengeteg mindent kíván, olyanokat, amikkel én nem rendelkezem. Egyszerűen: képes vagyok valamit színpadra állítani, ennyi az egész, amit tudok.

– *A Médeia szobaszínházi előadása is így jött létre?*

– Nem. A *Médeia* régi rögeszmém, álmom volt, nem színészileg, mert nem vagyok alkalmas rá. Végtelenül aktuális drámának tartom. Ha megfelelő címszereplő ígérkezett, mindig ajánlgattam, sokáig hiába. Míg nem egyszer Falvai Kláriban erre való színésznőt láttam, rá is ért, ismét szobahoztam a *Médeiat*, és igazgatóm azt mondta: tessék, csináljam meg. Leírhatatlanul izgalmas próbafolyamat után került színre ez a nagy tragédia egy szobányi helyiségben a hétköznapiak tónusára transzponálva. Megpróbáltam térben és jelentésben is magunkhoz közelíteni, a szavakból kifejezni a szereplők viszonyának tartalmát. Óriási élményem volt! Most frissiben *A kaktusz virágát* rendeztem, ami igen jó vígjáték, nagy sikerrel játssza a színház, de ez teljesen más ügy. Ha úgy hozná a sors, biztosan megcsinálom még egyebeket is, de a magam részéről egy lépést sem tennék utána.

– *Ha már szóltál az életkorról, engedj meg egy kérdést, amit nem mindenkinék mernék föltenni: milyen egy szép színésznőnek megöregedni?*

– Nem éreztem a nehézségét. Feltehetően azért, mert szép fiatal színésznő voltam jelentőségét sem éreztem. Mindig csak azt tartottam értéknek, amit magam hoztam létre. Szépnek, fiatalnak lenni – egyszerűen adottság, nem érték. Nem is aknáztam ki, ami nyilván nagy számárság volt. Mulasztásomat elősegítette, hogy igen korán kezdtem karakterszerepeket játszani. Nem mondható előnyösnek, ha egy hősnő külsejű színésznőben egy komika vagy efféle rejlik. A színházban igen gyakran akartak hősnőt faragni belőlem, de azért valódi szerepköröm kezdettől inkább a karakterszerepekben adódott. Az életkori átmenetet valószínűleg ezért sem éreztem meg igazán. Mondok egy jó példát: a *Bernarda házában* pályám során háromszor játszottam, mindig másik szerepet. Először, még fiatal koromban a nyolcvanéves nagymamát, később fiatalodtam a darabban, valóságosan meg idősebb lettem a szerepemnél. Érted? De nem is félek az öregségtől; miért baj az, hogy az ember megöregszik? Hogy egy színész megöregszik? Az a dolga, hogy eljátsszon öreg szerepeket. Semmiben nincs nagyobb hiány, mint valódi, öreg színészben. Őrá az tartozik, hogy épeszű maradjon, egészséges maradjon, tehetséges maradjon. Mi lehetne jobb, mint ha egy hetvenéves öregasszonyt egy hetvenéves öregasszony

játszik? Sose izgatott a korom, csak az, hogy korszerű és egészséges legyek. A ráncokkal semmi baj nincs, azokat jó és rossz élmények rajzolják, melyeket az ember elraktároz. Hogy aztán hogyan és mit merít belőlük, ez a lényeges. A ráncaink árulják el, milyenné formáltuk magunkat az évek alatt.

Elmosolyodik egy kis – jogos – öntudattal. Italt nem kér, csak kávéit iszik kevés tejjel, cukor nélkül. Bekap egy sós süteményt, és várakozón rám néz. Megértem; már az elején mondta, hogy siet.

– Te egész életedben vidéki színházaknál játszottál. Nem szívesen mondom, hogy vidéki színész vagy, mert ennek akaratlanul valami pejoratív felhangja van, pedig tudjuk, hogy sokan játszanak vidéken, akik jobb színészek számos fővárosi pályatársuknál. Mai értékrendünk szerint a vidéki színészt mégis többféle hátrány éri.

– A téma kimeríthetetlen. Nézd, mire az ember megszül egy szerepet, mire készen van az alakítással – már mindegy, hogy hol játssza. A nézőtér mindenütt emberek ülnek, mindenütt lehet hatni rájuk. Gyakorlatban persze mégis más, hogy Pesten vagy vidéken játszom-e. Volt egy időszak – éppen a pécsi években –, mikor szerettem volna Pestre kerülni. Családi gondok, Pécs távolsága – mindez belejárt. Nem tettem érte semmit, de szívesen jöttem volna Pestre. Azóta már rég nem bánom, hogy vidéki színész maradtam. A kereseti lehetőségeink szűkösebbek, ez köztudott; a tv, rádió, film alig-alig gondolkodhat bennünk, mert jóformán nem vagyunk egyeztethetők. Sok minden megbukott már ezen. Legnagyobb hátrálynak azt tartom, hogy sokan soha nem látnak. Pedig többször játszottam Pesten híres előadásokban, nem vagyok a pálya szélén, elismernek, Érdemes művész lettem. De mást ne mondjak, például, régi barátság köt Mensáros Lacihoz; ritkán találkozunk, olyankor ott folytatjuk, ahol abbahagytuk. Mégis állandó rossz érzés bennem, hogy ő engem tán főiskolás korunk óta nem látott színpadon. Más kapcsolatom van valakivel, aki színészként ismer, tudja, mi van bennem. Másfelől – elmondom, bár népszerűtlen álláspont – a vidéknek előnye is van. Mi ott valójában a színháznak élünk, nem is igen tudunk egyebet csinálni. Naponta kétszer próbálunk, nyolc órát keményen dolgozunk, közben is erről beszélgetünk, ami talán nem túl fontos, de a színháznak minőségileg nem árt. Az életünk a színház körül szerveződik. Pesten ilyen nincs.

– A gyakran említett, áhitott társulatra mint alkotó közösségre gondolsz?

– Nem szeretem én ezt sem misztifikálni. Sokszor éreztem magam jól egy-egy társulatban, ezeket, tapasztalatom szerint, mindig egy vezető egyéniség alakította ki. Aki tudásával, személyiségével, humorával, emberszeretettel maga köré vonzotta a többieket. És a színész boldogan megy az után, aki sokat tud adni neki. Jó korszakban voltam a pályán, egyidőben működhettem Lendvay Ferencsel Pécsen, Ruszt Józseffel Kecskeméten, Székely Gáborral Szolnokon; ők nemcsak országos hírű produciókat hoztak létre, közben társulat is alakult körülöttük. Mindig a személy hatása, ereje a döntő, a tehetség, melytől a többieké is emelkedik. Mert akkor van egy szint, amihez igazodni lehet, és erre mindenki törekszik. A valóban rátermett vezetők mindig tudják, mi az, amit ki akarnak fejteni, el akarnak mondani, ehhez keresik meg az anyagot, a színészeket, és ilyenformán megjelenik a szintén sokat emlegetett színházi profil is. Ebbe azonban külső tényezők erősen beleszólnak, például egy mindent játszó vidéki színház sosem lehet olyan karakteres, amilyen lehetne, és kellene hogy legyen, több fővárosi. Kísérletek, különlegessé-

gek iránt is inkább itt lenne érdeklődés... Hány olyan előadásunk, amit a helyi közönség langyosan fogadott, aratott frenetikus sikert Pesten?!

– *Rólad köztudomású, hogy rendkívül fegyelmezett színész vagy. Viszont az is köztudott, hogy a színházi, színpadi fegyelem általában véve nem alakult előnyösen az utóbbi években.*

– Minket, öregeket annak idején vasfegyelemre szoktattak. Ha akarnám se tudnám már kiólni magamból. De nem is akarom, nekem – mondhatom: bevált. A színház varázsa egy kaszárnya fegyelmének és egy éjszakai lebűj bohémiájának a hasonlíthatatlan keveréke, egysége kellene hogy legyen. Ez a furcsa, pikáns ellentmondás tette hajdan oly vonzóvá.

– *Mi van, ha idegenkedsz egy kapott szereptől?*

– Az semmit nem jelent. Meg kell oldanom. Az ember, persze, sokszor berzenkedik, főleg kezdetben. Most – többek közt – egy krimiben játszom, én vagyok a gengszterfőnök. Mikor a szerepet megkaptam, első reagálásom a néma tiltakozás volt: nem, hát ez végleg nem való nekem! Aztán aludtam rá kettőt, és arra jutottam, hogy bár tényleg nem *való* nekem, nagyon szomorú lenne, ha mindig hasonló karakterű, hangvételi szerepeket formálnék meg. Annyi jóasszony, nagylelkű asszony, elegáns asszony után megkísérlek eljátszani egy szadista gyilkost. Meg kell találnom magamban azokat a magatartáselemeket, amelyek ezt a hőtt idegen bűnözőt hitelessé tehetik. Azért vagyok színész!

– *Ilyenfajta rugalmasságodat nevezhetem fiatalágnak?*

– No, hát átvitt és szellemi értelemben legföljebb. Biztosan öregedési tünet, ha mindig visszatérünk ugyanazokhoz a pontokhoz. Magam részéről igyekszem nyitogatni benső világomat új irányokban. Az ember végre is anynyi mindent hord magában, potenciálisan szinte mindent.

– *A világban sok korábbi magatartási norma fellazult...*

– Ez érvényesül a színházban is. Nem véletlen, hogy új színészetikát készülnek kiadni, bár szerintem a régi, a Sztanyiszlavszkij-féle megállja a helyét. A szolnoki színházban még – no, nem a színházi fegyelemmel akarok dicsekedni! – az előadások fegyelmét dicsérhetem, szóval a színpadi fegyelmet. Ebben biztosan közrejátszik néhány ember, aki nem hagyja maga körül szétzullenni az előadásokat. A mi szakmánkban – mindig így éreztem – a legérdekesebb, hogy egy nagyon bohém és heterogén társaság drákói fegyelemmel tud együtt dolgozni és élni.

– *Tud vagy tudott?*

– A múltra nézve biztos vagyok benne. A pécsi színházra volt ez különösen jellemző, ahol Lendvay, aki meghatározó személyiség volt a maga idejében, mindenkitől maximális fegyelmet követelt korra, nemre, rangra való tekintet nélkül. Tudod, mi a furcsa? Hogy mi abban az időben sokkal bohémabban, sokkal felszabadultabban élünk, mint most, de sokkal nagyobb szigorral önmagunk és sokkal több odaadással a színház iránt.

Kis csönd támad. Cirmos mosoly és acélos értelem ragyog Koós Olga élénk, nagyon kék szemében. – Fejezzük be ezzel, jó? – Már nyúl a táskája után és föláll. Ma este nézőként megy színházba, szabadnapja van. Szinte futva indul, mert nem szeret elkésni. Semmiről.

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(Mészöly Miklós: *Bunker*; Forgách András: *A játékos*)

Nehéz lenne közvetlen összefüggést kimutatni a hetvenes évek elején kibontakozó – elsősorban a fiatal rendezőnemzedék és a köréje csoportosuló színészek fémjelezte – „új színház” megszületése és a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára már jól körvonalazódó „új dráma” megjelenése között, holott a két jelenség nyilván elválaszthatatlan egymástól. Sőt, közvetlen előzményként az amatőr színjátszó mozgalom hatvanas évekbeli fellendülését és a hivatásos színházzal szembeni „konkurenciáját” is megemlíthetjük (csak zárójelben, jellemző adalékként: Bereményi Géza például hosszú ideig ars poeticaszerűen nem akart „hivatásos” darabot írni, csak „amatőrt”); ám ugyanakkor a színházi inspiációnál sokkal könnyebb kimutatni Nádas *Trilógiájának*, Hajnóczy *Dinamitjének* vagy Kornis Mihály eddig publikált két színpadi művének kapcsolódását ahhoz az irodalmi örökségként jellemezhető dramaturgiához, amelyet az ötvenes évek végén elsőnek Mészöly Miklós két drámája próbált meghonosítani, de amelynek igazi színpadi inkarnációja elmaradt. A színházi inspiráción ugyanis hajlamosak vagyunk konkrét megrendelést, az írónak felkínált „megírási szerződést” érteni, s ilyen értelemben az „új színház” és az „új dráma” képviselői természetesen nem találták meg egyik percről a másikra egymást, s mint épp az alábbiakból kiderül, ma sem felhőtlen ez a viszony. Ám hogy megszülessenek azok a drámák, amelyekben a cselekmény döntően a hősök „belső színpadán” zajlik, mégiscsak előfeltétel volt, hogy létrejöjjön az a színházi gondolkodás, amely már e „belső színpad” törvényei szerint működik. Hogy mennyire így van, azt a legjobban Mészöly Miklós esete tanúsítja: ő akkor tette meg az első lépéseket ebbe az irányba, amikor színházi kultúránk az ilyesféle drámai szemléletmód iránt szinte teljes érzéketlenséget mutatott, s így végül is nem volt színházi talaj, ahol kezdeményezése gyökeret ereszthetett volna.

Mészöly két drámáját – *Az ablakmosóról* (1957) és a *Bunkerről* (1959) van szó – általában a „magyar abszurd” előfutáraiként szokás emlegetni, de ahogy múltak az évek, egyre nyilvánvalóbb, mennyire téves ez a beskatulyázás. Igaz ugyan, hogy Mészölyt mindkét színműben az antihumanitás abszurditása foglalkoztatja (erről még a *Bunker* kapcsán bővebben is szólunk); de a maga módján – mondhatni a visszajáról – igaza van a *Bunker* mostani bemutatóját recenzáló napilap-kritikusnak is, aki az elterjedt beskatulyázás felől közelítve a darabhoz, az abszurdok iróniáját kéri számon az írón. Mészölytől idegen az abszurd színház ironikus szemlélete, nála a lényeg már akkor a „belső színpad” megtalálása volt. Az, amit a hatvanas-hetvenes évek fordulóján „magyar” abszurdként elkönyveltünk, szintén távol jár a „klaszszikus” abszurdtól (ha ezen Beckettet, Ionescót, Adamovot, Pintert értjük), sokkal inkább a kesernyés hangszerelésű pesti vigjáték megújítására tett kísérletnek nevezhető, mely több-kevesebb sikerrel magába ötvözte a Szép Ernő, Szomory, Füst Milán nevével jelezhető fanyar tónust is, a pesti kabaré legjobb hagyományait is, persze inspirációt merítve a nyugati abszurdok iróniájából és a Mrožek–Havel-féle kelet-európai farce-ból is. Annak az áramlatnak a képviselői viszont, amelyet fentebb az „új dráma” címszó alatt fogtunk össze, s amelyet jól meghúzható nemzedéki határvonal választ el Örkény, Csurka, Eörsi, Görgy stb. „abszurdjaitól” (ma már ez utóbbiakkal kapcsolatban is szívesebben használjuk a „groteszk” kifejezést, egyfajta „új komolysággal” (Pilinszky kifejezése) vágtak neki a *belső színpad* felfedezésének. S ezzel mintegy különösebb hivatkozás nélkül visszanyúltak a Mészöly-drámák

útkereséséhez, vagy legalábbis a korábbi, a kritika által kissé erőltetetten szorgalmazott kontextushoz képest más és adekvátabb összefüggésbe helyezték azokat.

E töprengésre végül is az ad okot, hogy a Népszínház új stúdióját, az Asbóth utcai Kis Színpadot Mészöly Miklós *Bunkerjával* nyitották meg; ugyanakkor a Kátóna József Színház első drámás szerzője, Forgách András nemcsak nemzedéki hovatartozását, hanem írói intencióit tekintve is az „új dráma” képviselőivel rokonítható. Forgách darabja, *A játékos* egyébként a *Dinamit* című antológiában jelent meg, s Radnóti Zsuzsa *A „belső utak” drámái* című tanulmányában (Jelenkor 1982/11.), mely az antológia utószavaként a kötetben is olvasható, miközben felvázolja az „új színházi kifejező eszközöket” igénylő „új típusú dramaturgia” panorámáját, joggal helyezi el *A játékos*-t, ezt az „atmoszférikus közérzet-drámát” is e térképen, habár Mészöly és az „új dráma” mélyebb kapcsolatát ő nem veti fel. A most egymást követő két budapesti színházi bemutatót azonban épp ez a szembeszőkő genealógia teszi érdekessé.

Sok olyan esetet jegyzett fel a magyar színháztörténet, amikor a színházi élet siketnek és vaknak tette magát a kor íróival, az írók részéről megfogalmazott – és színpadra szánt művekben megfogalmazott! – színházi javaslatokkal szemben. Mészöly Miklós esete még ebben a keserű krónikában is különösen elgondolkoztató. Amikor darabjait írta, az uralkodó meggyőződés leginkább történelmi szószéknek tekintette a színpadot, s a rajta meglevenedő játékot a történelmi freskóból kimetszett, különös és különössége által tipikus fragmentumnak. A nemzeti hősök, veretes egyéniségek, sorsfordító forradalmárok mellett élt még ugyan a „szocreál” lakkozott hétköznapiainak modora is, de ez lényegileg a színpadi hamisság cicomája volt. Az őszinte indítatású, bár nem egyszer színfalhasogató patetizmus és a redukált életképek színházi kultúrája értetlenséggel, sőt politikai gyanakvással vette kézbe a Mészöly-darabokat, amelyek radikálisan másfelé tájékoztak. *Az ablakmosót* hat esztendővel megírása után éjszakai előadásban, összesen két alkalommal bemutatták Miskolcon, a *Bunkernek* azonban csaknem évtizednyi időt kellett várnia, hogy egyáltalán nyomdafestékekhez jusson. Néhány éve aztán a két darab önálló kötetben is napvilágot látott, s ezt követőleg került sor a *Bunker* hazai ősbemutatójára Békéscsabán, Giricz Mátyás rendezésében, aki most az Asbóth utcai Kis Színpadon is színre vitte. Időközben azonban ez utóbbi dráma háromszor is bemutatásra került Lengyelországban, míg *Az ablakmosót* Augsburgban játszották, és sugározta a párizsi rádió is. A hazai színházi élet elzárkózása kedvét vette az írónak, aki többé nem írt darabot; a színház iránti vonzalmáról csak egy később nyilvánosságra hozott regényterv és annak részlete árulkodik (Jelenkor 1979/12.).

Miben áll a Mészöly-színháznak e szemléleti mássága? Ami a legszembeötlőbb: az író (látszólag) kiemeli a történetet a konkrét társadalmi-történelmi viszonyokból; művében egy meghatározatlan ideje tartó háború folyik, ám ez a háború mégcsak azal sem ajándékozza meg „hőseit”, hogy aktívan részt vehessenek benne. A kis egyiség, mely egy bunkerban, elaknásított övezetekkel körülvéve tengeti életét, formálisan eleget tesz a katonai fegyelem és az előírások a neveltségességig értelmetlenné vált rendjének, ám a szolgálatot teljesítő őrszem elalszik őrhelyén, a Közlegény félóránként felsőpri a bunkert és újra szétszórja a szemetet, megborotválja az Őrmezt, s felidézük azokat a napokat, amikor – tizedik esztendeje már! – egy felperzselt és elhagyott városban az Őrmester rátalált az ifjoncra, akit mindjárt „besorozott” maguk közé; a Tizedes egy női fényképet szorongat, melyet valahol a pusztítás során szedett össze, noha az, akiről a kép készült, már rég halott, mégis ez a fénykép az ő „hozzátartozója”; a Hadnagy, aki egyszerre a hatalmi szervilizmus és az önkény embere – attól függően, hogy „feléle” vagy „lefelé” nyilvánul meg –, szintén évtizedes emléket hord magában, azt az órát, amikor a „tábornok úr” meglátogatta bunkert, s az „esemény” évfordulóját illően megünnepelni készül egységével. Ez az emberi kapcsolataiban deformálódott mikrotársadalom, amelyet a dráma érzékletesen meg-

rajzol, nem azt kívánja illusztrálni, amit a háború embertelenségének szoktunk nevezni, hanem a bunkerlét, az emberi közösség természetes vérkeringéséből való kiszakítottság, a hermetikus elzárttság anatómiáját. A *Bunker* mikrotársadalma mondhatnók valamiféle „pót-embertelenség” szorításában él, mely egyfelől a háborús viszonylat dehumanizált kapcsolatrendszerét őrzi, másfelől viszont még attól a cselekvési körtől is megfosztja az egyént, amit az „aktív” háború kínált: agresszivitása kifejtésétől.

Mészöly műve modelldráma, de nem politikai struktúrárt és folyamatokat modellál, noha van bizonyos politikai aspektusa; nem az abszurd színház magyar változata, bár – elsősorban drámatechnikailag – tanulhatott az abszurdoktól. Ha mindenáron világirodalmi hatást és analógiát keresünk, valószínűleg Camus említésével járunk a legközelebb az igazsághoz: a *Bunker* Camus erkölcsi modelldrámáival mutatja a legtöbb rokonságot. Mégis más. Camus az aktivitás erkölcsi választásait elemezte, Mészöly a passzivitás csapdáit. A Mészöly által megfogalmazott passzivitás-élmény nyilvánvalóan kettős eredetre vezethető vissza. Egyrészt a háborús nemzedék „kiszolgáltatottságából” fakad, abból az érzésből, amit e nemzedék tagjai a lövészárkokban vagy akár egy világvégi bunkerban lapulva élhettek át, rádöbbenve, hogy a természetes létezés dimenziójából erőszakosan kiszakított sorsuk számukra személytelen erők függvénye lett; másrészt a háborús élmények közvetlen, „érzéki” síkjához a hidegháború éveinek képtelenül időtlen „hadiállapota” járult, ami szükségyszerűen maga után vonta a természetes emberi viszonyok deformálódását, a mikro-és makrotársadalmak vérkeringési zavarait, szellemi elkorcsosulását. E kettős sokkot, mely Mészöly nemzedékét különösen érzékenyen érte, az író az egyéni tudat „belső színpadán” ábrázolja, ami azt is jelenti, hogy elsődlegesen nem a történelmi folyamatok vagy a politikai-társadalmi erővonalak átrendeződése felől nézi; azok tehát, akik ez utóbbit kérték rajta számon, eleve szemléletétől idegen intenciókat kívántak rátukmálni. S innen, ebből a téves megközelítésből bizonyos politikai gyanakvás is fűződött a maga idejében amúgy is túl „idegenül” ható darabhoz, mert úgy mond Mészöly a darabban ábrázolt világ hermetikus elzártságának, az időtlenségbe emelt háborúnak nem mutatja meg osztálytartalmát; s ez így igaz is, oly annyira igaz, hogy a mű többek közt épp erről szól, vagyis az egyéni tudat *belső színpadának* „megbízhatatlanságáról”, arról, hogy ez a belső színpad korántsem mutatja, nem is lehetne elvárni, hogy szabatosan megmutassa a történelmi cezurákat. Gondoljunk csak bele, hogy alig két évtized múltán, amikor megjelent Bereményi *Legendáriuma*, amely ebben a vonatkozásban a Mészöly-féle látásmód szerves folytatásának tekinthető, már senki sem ütközött meg a *Legendárium* „szubjektívizmusán”, de hisz eddigre túl voltunk azon a szemléleti fordulóponton, amit az új írói nemzedék beérése elkerülhetetlenül magával hozott.

Váratlan fordulat történik a drámabeli bunker életében: a látóhatáron feltűnik két öregember és egy mezítlásos lány, akik a katonai létesítmény felé igyekeznek. Hamarosan kiderül, hogy azt a hordó zsírt keresik, amit a lány néhai apja ázott el a folyóparton, ám ha arra a helyre el akarnak jutni, át kell kerülniük az aknazáron. Elkezdődik az alku. A katonák gyanakodhatnak alicázott kémkedésre, de ebben igazán még a hatalmi paranoiában szenvedő Hadnagy sem hisz. A kémkedés gyanúja inkább ürügy az igazi alkuhoz: a lány megkaparintásához. Mind a négy katona kiéhezett vadként vetné rá magát, hisz egyikőjük sem ölelt nőt évek-évtizedek óta. Vagy csak hiszik magukról, hogy így tennének? Végül is sorban csődöt mondanak. A Hadnagy hatalmi szóval magának követeli az elsőséget, igaz, őt legalább a látszat „menti”; a Tizedes már hangosan siránkozik önnön kudarcán, az Örmester csak legyint, „nem lehet így”, s átengedi a lányt a Közlegénynek. Nem szexuális potencia kérdése ez a játszma. A Közlegény az egyetlen közülük, aki legalább az időt tudja magáról, amikor a természetes létből átlépett a bunkerlét irrealitásába. Ő az egyetlen, aki még kapcsolatot teremthet a lánnyal, a természet e mezítlásos, tavaszi hírnökével. S megmutatja neki és a két öregnek az átjárót az aknazáron. Igaz, a Hadnagy közbelépésére, épp a legveszélyesebbet, ami végül a három „madár” életébe kerül. De ez már inkább csak tragikus körülmény; a lényeg, hogy a lány behozta közéjük a „ba-

cilust", ami megfertőzte a bunkert: a legénység fellázad, a Hadnagy összeomlik, nem tud úrrá lenni a helyzeten.

A modell világos: a bunkerlét irracionális és természetellenes, a „fertőzés”, amit a lány magával hoz, a természetes létezés igézete. Mészöly óvakodik attól, hogy konkrét történelmi motívumokhoz kösse a történetet, de végül is minden mű akkor játszódik, amikor írják, s a *Bunker* XX. századi történelmünk közel két évtizedes világháborús-hidegháborús periódusának végén született. Azt is mondhatnánk, Mészöly a háborús tudat abszurditását fogalmazta meg benne. A dráma lényege szerint egyáltalán nem időtlen, hanem a kor tükré. Ha egy színház ma előveszi a darabot, elképzelhetetlen, hogy erről a lényegről ne akarna valamit mondani. Az ugyanis művészi intenciónak nem elégséges, noha mint küldetés tiszteletet érdemel, hogy e színházavató bemutató olyan drámaíró is „avasson”, akit már évtizedek óta az újabb magyar dráma élvonalában kellene számon tartanunk, de mind ez ideig a fővárosban nem volt premierje. Giricz Mátyás mostani rendezésében, melyben sok jó érzékenységet és finom árnyaltságot találunk, az kelt leginkább hiányérzetet, hogy az előadás végsősoron bizonytalanságban hogy a darabválasztás miért-jét illetően. Giricz értelmezése nem utal vissza se a dráma keletkezésének idejére, se arra a világháborús-hidegháborús történelmi periódusra, amelynek konfliktusait az író feldolgozza. A színháznak nemcsak lehetősége, hanem mintegy negyedszázad múltán szinte kötelessége is, hogy a művet tolmácsolva, reflektáljon is rá, akár kritikai distanciával: csak így válhat a darab megírása és előadása közti időtávlat alkotó tényezővé. Giricz is jól érzi ezt, amikor az eredetileg nagy színpadra írt művet olyan teátrális világba helyezi, amely a *Bunker* születése idején még teljesen ismeretlen volt nálunk. A stúdiószínházi miliő itt elsősorban nem nézőszámot jelöl, hanem játékművet. A kis terem intim keretei közt végül is a néző maga is a darabbeli bunkerben érzi-érezhetné magát, ezt sugallja Gyarmathy Ágnes játéktere, mely a zsöllyesorokat is a katonai létesítmény részeként öleli magába, ezt imitálja a játék elején a bejáratú ajtó durva becsapása stb. De amikor egy korábbi kontextusban érvényes darabot átemelünk az „itt és most”-ba, csak úgy lehet a szó drámai értelmében hatásos az effektus, ha mindkét idő, ami egymásra vetül, valóságos. Ehelyett az Asbóth utcai Kis Színpadon látszólag híven az író intenciójához, kínosan ügyelnek a játék időtlenségére, sőt „időn kívüliségre”, amitől az „itt és most” aspektusa meglehetősen formálissá válik, színházilag nem tud igazán működni.

Részben ezzel függhet össze, hogy a jól eltalált színészi alaphangok ellenére, a szerepek kibontásával, a bennük rejlő drámai mag megragadásával az előadás többnyire adós marad. A színészek általánosságokban mozognak, a gesztusok és az impulzusok nem tudnak igazi belső tartalommal telítődni: a Mészöly-féle *belső színpadra* legfeljebb utalás történik, de az nem elevenedik meg. Dávid Kiss Ferenc hatalmi mániás Hadnagyának attól kellene összeroppannia, hogy olyan szituációba kerül, amelyben kevésnek bizonyulnak mindenhatónak hitt hatalmi eszközei; Dávid Kiss azonban e folyamatot épp csak „lejelzi”. Jakab Csaba érezteti ugyan a Tizedes figurájának kudarcát, de ő is inkább a kínálkozó közhelyek, a bulvárlapok sablonjai szintjén. Pákozdi János az Örmester szerepében szereposztási telitalálat; úgy tűnik, nem esik nehezére kulcsot találnia a durvaság és érzelgősség e sajátos elegyét hozó figurához. Mellette Rosta Sándor Közlegénye a leghitelesebb figura; neki nincsenek igazán sarkított helyzetei, mégis éreztetni tudja, ami a legfontosabb: hogy ez az ifjonc még őriz valamit eredendő tisztaságából. Varga Kata szakmai felkészültsége, munkája tagadhatatlan, sőt inkább túlságosan is szembeötlik, túlságosan „megoldani” igyekszik a figurát, de mintegy „kivülről” teszi ezt és általánosságokban mozog. Mint ahogy Gyarmathy Ágnes jelmezeitől is több konkrétságot, valósághoz-kötöttséget vártunk volna, hogy ne annyira a kivitelezésben, mint inkább a kiváltott hatásban legyen „időtlen”.

Ha a színpad (noha nem is ez a szó a legjobb kifejezés, például a *Bunker* előadásán már nyoma sincs a különálló színpadnak, egy teremben találjuk magunkat, ahol a nézőknek egyaránt megvan a saját helyük) többé nem a történelem „színpadának” kicsinyített mása vagy jellegzetes fragmentuma, ha az, ami valóságosan történik, *belül* történik, akkor a dráma cselekménye, maga a sztori egyre kisebb jelentőséggel bír. Nyilvánvaló, hogy az „új drámát” – egyébként nemcsak nálunk – a cselekmény kiiktatásának lehetősége izgatja, s legalábbis a színpadi történet teljes relativizálódása felé tart. Radnóti Zsuzsa említett tanulmányában „a történet központú dramaturgia megkérdőjelezéséről” beszél, s megállapítja, hogy „a cselekmény kiiktatásával a műalkotás bizonytalansági relációja megnő”. Forgách nem tartozik a „külső” cselekményességgel radikálisan szakító drámaírók közé, de nyilvánvalóan a *belső színpad* érdekli, s ez a „belső” történés *A játékos* igazi témája, amihez a Dosztojevskij-regényből kölcsönzött sztori mintegy kulisszául szolgál. A század eleji dél-franciaországi szerencsejáték-városka a maga nemében hasonló „időtleniséget”, „területen kivüliséget” jelent, mint a *Bunker* konkrét történelmi vonatkozásaitól és ismeretjellegyeitől megfosztott végtelen háborúja; e tekintetben Forgách műve jobban – formálisan is – rokonítható a Mészöly-drámával, inkább, mint a hasonló utat járó, de a műfaji keretek végső határait feszegető Nádas- vagy Hajnóczy-féle dramaturgia. De azért *A játékosnak* is, mint ahogy a *Bunkernek* is megvan a maga „bizonytalansági relációja”, vagyis a színpadi mese itt is elveszítette már szokásos, „hagyományos” linearitását, s a „külső” valóság, a kézzelfoghatóság felől többféle olvasat létezik. Ami természetesen nem egyszerűen azt jelenti, hogy a rendező alternatív darabértelmezések közül válogathat, sokkal inkább azt, hogy az előadás „itt és most”-ja felől kell megtalálnia a talán egyedül lehetséges – teátrálisan igazán működőképes – alternatívát. Ez a dramaturgia eleve feltételezi az „új színházat”, azt a színházi látásmódot, mely fogékony a szöveg szóserintisége mögötti tartalmi és stíláriis rétegek iránt is; ezért talált annak idején Mészöly süket fülekre, s ezért ígérkezett előnyös körülmények közt Forgách pályakezdése.

A Forgách-darab keletkezéséhez hozzátartozik – maga az író beszéli el a színházi műsorfüzetben –, hogy „egy kisváros prominens színházának dramaturgja” lévén, eredetileg dramatisálni kívánta a Dosztojevskij-kisregényt, majd arra gondolt, hogy „a dramaturgnak természetes kötelessége szindarabot írni”. A Dosztojevskij-dramatisálás kötöttségeitől való elszakadás fő motívuma azonban belülről jött: az író egyszerre úgy érezte, „közvetlen környezete” visszafoghatatlanul beszívárog a „mitikus”, dosztojevskiji terepre, miközben „a látszattal folytatott játék hivatásosai között” azzal kellett foglalkoznia, hogy „magának a látszatnak a működését” megragadja, amihez „két eszközöm volt: a nyelv és az idő”, azaz „a jellelem összecsapása alárendelődött egy olyan (a szemlélődés szerkezetét követő) zenei folyamatnak, amely alkalmassá vált épp az alapvető élményként megélt jellem-nélküliséget, sorsnélküliséget is hordozni, felfokozni”. Forgách tehát egy sajátos nemzedéki-egyéni szemszögből látott atelier-darabot „rejt el” a maga Dosztojevskij-olvasatában, ez az atelier-történet az ő belső színpada: a színház és a szerencsejáték-világ egymásra kopírozása, egyfajta kontemplatív önvizsgálat, hivatás-, illetve hivatáshiány-vizsgálat. A *Bunker* hőseinek esetében nem lehetett kétségünk az elszemélytelenedett hatalom és a „kisember” közti függőséget illetően; *A játékos* szereplői már olyan „önkéntes” bábuk, melyek mögül eltűnt a bábjátékos. Valóban nem a Dosztojevskij-hősök léptékével mérhető démonok, valamennyien „rövidzárlatot kaptak”: átléptek a mába.

Csizmadia Tibor azonban, aki Szolnokról jött vendégként a Katona József Színházban megrendezte *A játékos*t, egészen máshonnan közelített a műhöz. Legegyszerűbben azt mondhatnánk: Dosztojevskij felől, de ez így pontatlan. Talán úgy kellene fogalmaznunk, hogy: Sztanyiszlavszkij felől. Vagy még inkább: a Sztanyiszlavszkij-tanítványok felől, akik némi groteszk attitűddel fűszerezik a színészi realizmus nagy mesterének hagyatékát. A rendező láthatóan azon fáradozott, hogy fényt és rendet vigyen a darab atmoszférikus állapotjelentésébe, amit túl ködösnek és elnagyoltnak érezhetett. Vagyis mindent megtett, hogy valamennyi figura, s ne csak az az egy pár főszereplő, karakterisztikus legyen, a cselekmény fordulópontjai egyértelmű kontú-

rokat kapjanak, s nem riadt vissza a groteszk, már-már a karikatúra határait súroló effektusoktól sem. Így végül kibontakozik előttünk egy történet, melynek során a Tábornok szívesen megszabadulna az ifjú házitanítótól, azaz a „játékosról”, de a fiú epekedő szerelmesként kötődik Polinához, aki viszont két másik férfi között vergődik: a Tábornokkal zavaros pénzügyi kapcsolatban álló Márki és a gazdag Astley között. A Tábornok és a jellegzetesen léha Blanche között készül a másik frigy, ám mindnyájan a Nagymama halálára várnak, más-más ágon és ürüggyel lesve az idős asszony legendás örökségére. A Nagymama, akinek már halálhíret keltik, egyszerre tolókcocsiban megjelenik a játékkaszinóban, s a kétségbeesett örökösök szeme láttára elkótyavetyéli a vagyont. Mégsem farce-ot látunk, mint gondolhatnánk, noha vannak az előadásban farce-ba illő momentumok, de végül is a rendező nem akarja önmagából kifordítani a művet, s Forgách ahhoz mindenképp elég jó darabot írt, hogy a félreértéseken át is sugározzon belőle valami: nevezetesen az a komolyság, amivel kimondatik az ítélet a „sors-nélküliek” fejére. De sem a zenei modellre, se az emögötti kontemplatív írói attitűdre végső soron tehát éppen a Forgách-féle *belső színpadra* Csizmadia nem figyel. A papírforma ezúttal nem vált be: a Katona József Színházban, amely szemléleti frissességével és újszerűségével vivott ki magának rangot, azt az aspektust nem fedezték fel *A játékosban*, amit épp ebben a színházban kellett volna felfedezni.

Az előadás mozaikszerűre és eklektikusra sikerült; a „külső” történetet nehéz követni, a „belső” szinte meg sem jelenik. Ismét kiderül viszont, hogy a Katona József Színházban alighanem az ország legkvalitásosabb együttese működik. Ragyogó színészeket és ragyogó színészi megoldásokat, fényes pillanatokat látunk az előadásban. Bán János a címszerepben színészi és akrobatikusan egyaránt virtuóz, egy diszharmonikus, komplexusokkal megterhelt fiatalembert állít elénk, aki örökös vibrálásával el is árulja, el is rejti lelki zavarait. Udvaros Dorottya egy kevésbé árnyalt szerepben (Blanche) mindig magára vonja a figyelmet, ha színen van; Básti Juli Polinája igazán a házitanító-rajongójával való szembesülés, a hideget-meleget fújó „leszámolás” jelenetében lenyűgöző. Gobbi Hilda oly természetes a tolókcocsis Nagymama szerepében, mintha egyenesen a Dosztojevszkij-kisregényből gördülne elő, s hiteles Rajhona Ádám markáns Tábornoka, Balkay Géza simulékony Márkija, nem kevésbé Papp Zoltán kettős karakterszerepében (mint főpincér és krupié), s megvan a maga hangsúlya és színe Gelley Kornélnak (Kopott úr), Vajda Lászlónak (Költő), Dörner Györgynek (Astley), Kun Vilmosnak (Úr), Garay Józsefnek (Báró), de még az Angol urat játszó Harvey Shenkernek is. A színészek ilyen jelzésszerű felsorolása egyfelől igazságtalan, mert szinte kivétel nélkül mind megteremtik a maguk kis miniszínházát az előadásban belül; másfelől annyiban mégis jogosult, hogy e színészi produkciókból nem születik meg a nagy egész, pontosan az, ami a lehetőségén és az ötletén túl érdemesítené munkájukat.

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

(John Gay: *Koldusopera*, Sarkadi Imre: *Elveszett paradicsom*,
Weöres Sándor: *A kétfejű tenevad*)

A napi politikára reflektáló színházi műfajok, melyeknek hazánkban élő klasszikusa a kabaré, komoly műltra tekinthetnek vissza. Napi aktualitásuk miatt azonban ezek a műfajok igen gyakran tiszavirág-életűek, és egyszerű felújításuk nem elegendő ahhoz, hogy a közönség számára valóban életre keljenek, jelenünkre is érvényesnek mutatkozzanak.

Egy ilyen rövid életű *műfajt* teremtett meg John Gay angol költő és satirikus a *Koldusopera* című művével. A 17–18. század fordulóján élt szerző, Pope barátja, ezt a darabját 1728-ban írta, s ezzel a maga korának egy rendkívül népszerű színházi műfaját is megteremtette. A „ballada-operának” elkeresztelt műfajban egy regényt adaptáltak zenés színpadra, és a prózai párbeszédet olyan dalbetétekkel váltogatták, melyek a kor közismert dallamai voltak – de az előadás számára újraírt szöveggel. Gay „operájának” zenéjét Pepusch állította össze (ezt dolgozta át Benjamin Britten 1948-ban.) A ballada-opera műfaja azonban amilyen gyorsan felvirágozott, olyan gyorsan el is hervadt, és a *Koldusopera* bemutatója után néhány évtizeddel már el is tűnt az angol színpadokról.

A Pécsen magyarországi bemutatóként műsorra tűzött darab rendezője, Szegvári Menyhért valójában a *műfajt*, nem pedig az eredeti művet újította fel. Ily módon a színpadon nem a 18. századi Anglia elevenedik meg, és nem is korabeli dallamok és versek csendülnek fel, hanem egy mai magyar (?) tárgyi környezet – egy autójavító műhely, egy butikhálózatot működtető ruhakereskedő raktára stb. Ezt a Menczel Róbert m. v. tervezte látványt a darab tartalmi aktualizálásai kísérik. Bár a *Koldusopera* a Brecht–Weill átdolgozásból (eredeti címén a *Háromgarasos operából*) ismert, amit ebben az előadásban láthatunk, az valójában sem nem Gay, sem nem Brecht, hanem egy harmadik változat. Sajnos a műsorlap dramaturgot nem tüntet fel az előadás létrehozói között, így nem tudni, hogy a Gay művén végrehajtott beavatkozások, a beírt jelenetek és az átírt dalszövegek kitől származnak, holott az egész előadásnak ez az egyik leglényegesebb összetevője.

A produkció egy hitelesen előadott zavarral kezdődik: a néző már-már elhiszi, hogy a vasfüggöny előtt megjelenő Kulka János (itt a rendező szerepében) igazat mond, és valóban kényszerűségből énekel, azért, hogy a várt vendég megérkezéséig kitöltse az időt. A dal Weill híres cápa-dala (ugyanaz, amivel Brecht darabja is kezdődik.) Mivel a song végéig nem érkezik meg az ismeretlen, Kulka újabb dalba fog – és itt kezdődik az előadásnak az a vonulata, ami már helybeli betoldás, és ami jelentőségében sem nő túl a színház szűkebb, háztáji közege. A dal ugyanis a műsoron levő *Cirkuszhercegnő*-ből való.

Ugyanez a felszínes „intimitás” jelenik meg az előadás további utalásaiban is. A végül megérkező Balikó Tamás (itt a darab megrendelőjeként) azt köti ki, hogy „csak semmi politika”, és a közönségre kikacsintó rendezés azt sugallja: látszólag nem politizálunk, de a célzásainkat mindenki érteni fogja. A műfaj természete azonban nem tűri a provincialitást, azt a bornírt „politizálást”, amelyik nem merészkedik túl a színház saját körén, vagy túl távoli bűnbakokra mutogat. Amikor Györy Emil (itt Beköpy néven, egyébként a talán jobban ismert Peachum-ként) diaképeken levéti Macheath bandájának tagjait, a magukat „beavatottnak” érző nézők felismerhetik a képeken a Pécsi Nemzeti Színház vezetőit. Ez a jópofáskodás azonban szálnalmas

módja a „politizálásnak.” A restauráció korát követő időszak Angliájában megszülető John Gay-i aktuálpolitikai műfaj mai felújítása sokkal közvetlenebb és merészebb kapcsolatot követelne meg napjaink problémáival, mint ez a tisztelttudó revű.

Az itt megfogalmazott hiányérzet nem jelenti azt, hogy a pécsi *Koldusopera* élvezhetetlen volna. Teljesen nyilvánvaló, hogy Szegvári Menyhért rengeteg látványötlettel, számos rendezői gaggel gazdagította a darabot, és ebben a gazdagításban méltó társa volt a zenei összeállítás és feldolgozást elvégző Papp Zoltán. A dallamok itt is közismertek: mozgalmi dalokból, slágerekből, musicalekből, rockoperákból valók a zenei részletek, melyekhez (az anonim szerző) itt is új dalszövegeket írt. A hol szellemes, hol kissé faramuci zenei példálózás mégis a produkció egyik leginkább kidolgozott része. A rendező is a dalokhoz találja meg a leginkább színszerű megoldásokat, és ezek a zenei betétek igazán látványosan jelennek meg az istállóból garázsá alakított, vagy az eredeti művel egyező ruhátári, fogdai díszletekben.

A prózai jelenetek azonban sem tempóban, sem komikumban nem érik el a zeneszínház színvonalát. A rendezői ötletekből is mintha kevesebbre futná, és ezt a színházi játék sem kompenzálja. A darab főszerepét Gergely Róbert játssza. Felfogása súlytalanabbá teszi szerepét és ez a súlytalanság bandavezéri hitelét is kisebbiti. A legjobb alakításokat azok a színészek nyújtják, akik „humoruknál vannak”, és a kissé elrajzolt karakterformálásban mutatják fel a darab – jellemeknek egyébként aligha nevezhető – figuráit. A Brown-ból itt Letsukyvá átkeresztelt rendőrfőkapitányt Újlaky László alakítja, igen szellemesen, sok humorral, fizikai alkatát, habitusát is hitelesen átfőrné. Ugyancsak élvezetes játékot láthatunk Oláh Zsuzsától, aki Lucy szerepében új színészi kvalitásait is felvillantja. A Macheath másik szeretőjét – Beköpy lányát – játszó Molnár Ildikó kissé bizarr módon jeleníti meg matróruhas Pollyját: taglejtései oly mértékben elnagyoltak, hogy nem tudható, szándékolt-e ez, vagy csak a szerényebb énekhang kompenzálása. Az előadás többi résztvevője egyéges háttérét alkotja a fenti szereplők között lezajló történéseknek, ami a színészek alkalmazkodó képességét és a rendező kimunkált szereplőmozgatóját egyaránt dicséri.

*

Sarkadi Imre: *Elveszett paradicsom* című drámája a tervek szerint a Kamaraszínházban került volna műsorra, de a premiert követően a nagyszínház színpadán játszották. A darab a megszületése óta eltelt két és fél évtizedben nemhogy veszített volna aktualitásából, hanem egyre inkább időszertűvé válik. Ez az életművet lezáró dráma – *A gyáva* című novellához hasonlóan – nemcsak lezárást, de összegzést, művészi kiteljesedést is jelent. Az író monográfusa, Hajdu Ráfi Gábor írja, hogy „írói szándék és megvalósulás maradéktalan egysége jellemzi Sarkadi utolsó drámáját... Összegző és számvető mű ez, egy nemzedékrész magáratalálásának tükrötetője, annak az értelmiségi rétegnek az eszméléséről vall, amely eltévedt, de visszatalálni készül a 'tisztá forráshoz'. Nem az illúzióvesztés drámája, nem az apáktól megcsalatott nemzedék tragédiája, hanem az illúzióvesztők, a társadalomból önmagukat kirekesztők lírai szépségű – már egy új embereszményt felvillantó – könyörtelen kritikája.”

A krisztusi korban levő Sebők Zoltán sorsán keresztül Sarkadi nemcsak az ötvenes években indult fiatal nemzedéknek tart tükröt, hanem a mindenkor harmincasoknak is, akiknek ugyancsak szembesülniük kell a kérdéssel: jól sáfárkodtak-e a rájuk bízott talentumokkal, vagy sem. Ekkorra már eldőlnék az életút bizonyos alapkérdései. Eddigre az ember hitet, eszmét és társat vagy talál magának, vagy sem. Sarkadi e *vagy-vagy* pillanatát ragadja meg a nagytehetségű, de cinikus és hit nélküli, magányos orvos alakjában, aki talán máshova is eljutott volna, mint a tiltott abortusz eredményezte halál miatt a börtön kapujába.

A Vas-Zoltán Iván rendezte pécsi előadás nem az ötvenes évek traumájából eredő távlatlanságot, nemzedéki vákuumot idézi fel, hanem – a külsőségek érintetlenül hagyásával – a mára reflektál. A színházi megvalósítás e jelenidejűsége rávilágít a drámának egy olyan sajátosságára, ami a megírásakor talán nem ötlött szembe a korabeli nézőknek. Az ugyanis, hogy Sarkadi a drámából kihagyja az apák nem-

zedékét. Zoltán apját öreggé teszi (a cselekmény első napján éppen 75 éves), és az idősebb testvéreket, sógorokat csak vázlatyszerűen rajzolja meg. Aki az apák (az ötven évesek) nemzedékébe tartozik, János. Őt azonban Erdélyből utaztatja át, és ő ily módon csak kívülálló, pusztá szemlélője az eseményeknek. Az apa nagypapa korúvá tételével, és Zoltán harmincasként való bemutatásával Sarkadi meghatározatlanul hagyja egy nemzedék portréját. Ez a meghatározatlanság azonban a darab utóélete szempontjából inkább erény.

Erény, mert az ötvenes éveket „megcsináló” nemzedékről máig sincs valóban differenciált, árnyaltan megrajzolt kép, csak sematikus vagy ellen-sematikus (és 1961-ben még bizonyosan csak ilyet lehetett volna megalkotni), másrészt egy aktív apa szerepeltetése óhatatlanul elvitte volna a drámát egy nemzedéki *konfliktus* irányába, ami viszont mára már tökéletesen hitelét veszítette volna, hiszen jól tudjuk, hogy az adott időszakban a társadalmi nyilvánosság előtt nem lehetett egyenlő erőnek egymás ellen tetteket végrehajtani (és ha az egyik fél akadálytalanul tehet a másik ellen, az nem konfliktus.) Továbbá a társadalomban ezidőben a nemzedéki tagozódásnál erősebb volt a horizontális tagozódás. Ezzel szemben Sarkadi azt a lét-helyzetet ábrázolja – és a pécsi előadás is ezt emeli ki –, amikor *benyújtják a számlát*. Talán véletlen, hogy épp egy elhibázott műtét jelenti Zoltán számára a bukást, de hogy mennyire nem ezen múlik a paradicsom elvesztése, azt az is mutatja, hogy Sarkadi a drámában két-három mondattal elintézi a műhiba tényét, és egészen másutt vizsgálódik.

E modern dráma középpontjában ugyanis nem a számla benyújtását közvetlenül kiváltó motívumok és okok szerepelnek, hanem az a *folyamat*, amely – bár itt csak az eredményét látjuk – döntően meghatározza a Zoltán körül kialakult szituációt. Ez a sorsán változtatni már képtelen hős arra készül, hogy öngyilkos legyen. Leutazása a vidéki birtokra egy végső búcsúzás. Itt veti alá hősét Sarkadi egy életmentési kísérletnek, amely azonban már nem hozhatja vissza az elveszett paradicsomot. Hiába az idős apa szilárd értékrendje, hiába a fiatal Mira szenvedélye, a megváltás elmarad.

Az előadásban ez a maivá váló történet igen fontos érzésekre, hangulatokra reflektál, tükröt tart az elmúlt évtized perspektívatlanságot hozó folyamatainak, és szembesít bennünket a mi paradicsomunk elvesztésével, azzal a folyamattal, ahogyan mi üztünk ki a védett közegből, s ahogy mi éltük át értékrendszereink devalválódását. Szegvári Menyhért alakításában Zoltán a kornak és önmagának is áldozata. Bár rendezői tevékenysége sokáig távol tartotta Szegvárit a színpadtól, színeszi játéka mégis feszültségteremtő és hiteles. Talán egy kicsit nyersebb figurát formál a fiatal orvostól, és kevésbé hangsúlyozza Zoltán intellektualizmusát. Mindazonáltal a tékozlás gesztusaiban (lakásának és betétkönyvének elajándékozásában) ugyanolyan erőteljes, mint a Mira-szerelem kibontakozásának érzékeltetésében.

Az öreg Sebőköt alakító Mensáros László m. v. entrée-ját nyíltszíni taps köszönti, de ő láthatóan kevesebb erőfeszítést fordít a kimunkált játékra, mint például Szegvári. Ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy rosszabbul játszana, mindössze annyit jelent, hogy rutinból játszik. Nem ez a rutinszerűség, hanem az előadás egészében elfoglalt helye az oka annak, hogy az eddigi bemutatók teljes mértékben pozitív alakjából itt egy nem egyértelműen pozitív figura válik. A méhéskedő, növényeket nemesítő apa elvonulása a világtól nem idillként, hanem kivonulásként, bezárkózásként jelenik meg. A másik megváltó – Mira – Radó Denise f. h. alakításában ezzel szemben tökéletesen tiszta lehet (mert még olyan fiatal.) Ő valóban az édent kelti életre maga körül, és női odaadása, naiv lelkesültsége, rajongása szikrázó ellenpontja a kiégett Zoltán magatartásának. Radó Denise bájos, nem túlzás azt mondani: tündéri lányt kelt életre, e tündérkedéssel azonban kicsit kívülreked a megváltásra kiszemelt világon.

A mellékszereplők sorában Paál László ironikus elemekkel színezi az erdélyi nagybácsi, János alakját. Hasonló többletet ad hozzá vázlatosan megírt szerepéhez Nagy Annamária, aki Éva, a sógornő alakjában az erotikus, kacér vonásokat teszi meg a figura kulcsává. N. Szabó Sándor mint Gábor (Éva férje) alig néhány jelzéssel

is teljes értékű karaktert formál: a „nyuszi”, a papucsférj tétovasága jelenik meg minden gesztusában. A további szerepekben Melis Gábor, Unger Pálma, Labancz Borbála, Cserényi Béla látható, kiegyensúlyozott csoportmunkával rajzolnak háttérrel a három főszereplő között lejátszódó történésekhez.

Vata Emil díszlete és Húros Annamária jelmezei a szereplők benső tartalmainak szolgálatában állnak, a tér tagolásában Vata követi a szerzői instrukciót, Húros pedig a ruhák színeivel és anyagával a szereplők társadalmi helyzetét és önmagukhoz való viszonyát egyaránt jelzi.

Vas-Zoltán Iván az *Elveszett paradicsom* rendezőjeként újra megmutatta atmoszférateremtő képességét, a gondolatosság és a részletek kimunkáltsága iránti fogékonyságát. Az előadásról alkotott összbenyomást az árnyékolja be, hogy a három főszereplő teljesen eltérő módon és stílusban játszik, és nem találják meg – színészi értelemben – az utat egymáshoz.

Weöres Sándor: *A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban* című drámáját a Pécsi Nemzeti Színház számára írta, 1968 és 1972 között. Czimer József, aki 1968-ban került Pécsre, ezzel kapcsolatban a következőket írja nemrég megjelent *Függöny nélkül* című kötetében: „Ugyanebben az évadban (1968-ról van szó – M. P.) Weöres Sándor, miután sok éve felhagyott már a drámairással, vállalkozott rá, hogy ír nekünk darabot. Ezután a vele való munka *A kétfejű fenevad*-dal dramaturgiai pályám legélvezetesebb periódusai közé tartozik... Weöres is nagyon élvezte a munkát, és még be sem fejeztük, máris több témát ajánlott a következő darab megírására. Ekkor... kiderült, hogy *A kétfejű fenevad* sem bemutatható. A színház segített magán..., de semmi sem kárpótolta a magyar drámairodalmat. Weöres ugyanis nagyon elkeseredett, és minden kérés hiábavaló volt, nem volt hajlandó többé darabot írni. Néhány év múlva sikerült a darabot újra műsorra tűzni, de ismét csak az első próbáig juthattunk.” (Ez volt az 1972/73-as évad, a *Jelenkor* is ekkor közölte a dráma első részét.)

Nem először fordul elő, hogy egy hanyatttástörténet hasonló sorsra jut, mint amit ábrázol. Sajnos, nem mondhatjuk el, hogy ezt a remekművet (melyhez az elmúlt évtizedek hazai drámairodalmában csak egy mérhető: Örkény István: *Pisti a vérzivatarban* című – sorsában is rokon – darabja) a megpróbáltatások ugyanolyan érintetlenül hagyták volna, mint ahogy azt Susánna állítja hermelinbundájáról és Ambrusáról. No nem arról van szó, hogy Weöres drámája kopott volna. Csak arról, hogy az 1983-as térszínházi, a tavalyi vígszínházi, és az idei kaposvári bemutatók után most Pécsen is műsorra tűzött évadzáró prózai premieren egy jelentős mértékben meg rövidített színjátékot láthattunk.

Weöres Sándor színjátéka – az ő műfaji megjelölésével: történelmi panoptikum – egy konkrét történelmi helyzetet választ tárgyaúl, de legalább annyira metatörténelmi dráma, mint amennyire történelmi is. Ez a kettős természet a darab alapvető szervezőelve, ez hatja át a mondatok szintjétől a szituáció szintjéig: a kétfejű fenevad – a darabban elhangzó megállapítás szerint – maga az ember: „míg uralkodik a kétfejű szörnyeteg, ott lapped az ágyban is: a magános asszony s a menekvő férfiú kétfejű vadállattá búvik össze.” De ez a kétfejű azonos a seregeik és az emberiség feje fölött egymásra boruló I. Lipóttal és IV. Mehmeddel. És ez a császár jelvénye, a Zweiköpfiger Adler is. A mű végén pedig a következő mondat hangzik el: „A história oly kétfejű fenevad, mely ha tojásokat rak, egyik csőrével anyai hevet lehell rájuk, másik csőrével mind megvagdolja, összetöri.”

Ebben a világban, ahol Magyarország három részre szakadt, az emberek is legalább két félre szakadtak. Az identitásvesztésnek ez az alapélménye huszadik századi jelenség, és bár a mű történelmi közegben játszódik, az alapélményből is nyilvánvaló, hogy itt a máról van szó. Miként Weöres Sándor a darabhoz nyitányként írt szonettjében mondja: „Reméljük, mai játékunk kitar / egy részt a múltból, amely a jelennel / összekoccan, mint két tele pohár.” A semmi sem azonos önmagával élménye

valamennyi *jelenést* átszövi: a nyitóképpen a református Ambrus deák a katolikus Sárváron arabus színjátékot tanít a szerelmének (emiatt a császári komisszárius elűldözi), majd a második rész egyik jelenésében a törökök uralta Pécs kádjának házában körösztýen játékot tanít a valójában zsidó kádi lányának. A dráma folyamán mindenkiről kiderül, hogy igazából nem az, akinek látszik. A török hadvezérek között nincs török: tatár, kaukázusi, bolgár származásúak; az elaggott magyar urak között pedig nincs igazi magyar: „osztrák lakáj”, „török zsodos!”, „párászt konspirátor!” – vágják egymás fejéhez. Az alakoskodás, a színlelés mind-mind az életben maradáshoz, a túlélést szolgálja. Weöres Ambrus deák sorsában példázza ezt a stratégiát, aki a dráma hőseként mindvégig menekülőben van. Megtudjuk, hogy már a mű kezdete előtt is folytonosan szöknie kellett, és a szerző nem hagy kétséget afelől, hogy a befejezés nem jelenti Ambrus sorsának megállapodását. A *kétfejű fenevad* metszet egy öröktől fogva tartó történetből. Az események mű előtti és utáni folytonosságát a darabba épített ismétlődések jelzik: a két rész egymásnak tükröt tartó jelenései a modern drámának azt a dramaturgiai sajátosságát idézik, amikor a két rész mintegy ismétlődése egymásnak, és a mű befejezése visszatérést jelent a kiindulóponthoz. Mindez ebben a drámában is így van.

A megsokszorozó, személyiségükben szakadatlanul felcserélődő alakok számára – mint György Péter írja – „egyértelműséggel itt csupán a halál bír. E világ játékszabálya a személytelenség, az állandóan váltott mimikri, a rejtőzködés, amelynek elegendő kell tennie annak, aki létezni kíván. Nincsen igazság abban, ami e világban történik, így vagy úgy, de minden hazugság – az életben maradásért. Nincsen olyan állítás, amelynek ne lenne igaz az ellenkezője is. Minden reménytelen, hiszen nincs e világban olyan méltánytalanság, melyet egy újjal ne semlegesíthetnénk. E történelmi világban a személy nem nyilatkozhat meg, ezért beszél az író panoptikumról.”

E történelmi panoptikum színpadi megjelenítése igen nehéz feladat elé állítja a színházi előadás létrehozóit. A nehézséget egyfelől a mű panoptikum-jellege, másfelől a hagyományos dramaturgiával való szakítása jelenti. Ezzel a Csokonai népi diákszínjátékát idéző (és egyben a schillerivel szemben a shakespeare-i drámaszerkesztést követő) drámával Weöres Sándor a kortárs magyar irodalomban egyedülálló alkotást hozott létre. A tulajdonképpeni hagyományéltetés az eddigi színházi bemutatókra is rányomta a bélyegét: egyik előadásnak sem sikerült kellőképpen közel kerülnie a dráma világához.

A Szőke István m. v. rendezte pécsi előadás jutott rendezői megoldásaiban a legközelebb Weöres művének saját természetéhez, ez a megfelelően azonban a produkció végső megvalósításában gyakran elsikkad. Nehéz pozitív vagy negatív elfogultság nélkül szólni a 17 év után végül Pécsen is megvalósult bemutatóról. A pozitív elfogódottságot indokolhatja az az öröm, hogy mégiscsak megvalósult egy régi álmom, és a dráma remekmű volta óhatatlanul rávetül az előadásra is. A másik oldalon viszont a Canossa-járáshoz válthat ki negatív előítéleteket (melyek ugyancsak nem tisztán a műhöz kapcsolódnak.)

A pécsi bemutató hosszú előzenével kezdődik – a kísérőzenét Darvas Ferenc szerezte. E nyitány alatt három zászló ereszkedik le a zsinórpadról: a német-római császárság, a török birodalom, és a magyar állam lobogója (mindegyikhez megfelelő muzsika társul.) Az előadás folyamán a rendező e zászlók szerepeltetésével mindvégig jelzi, hogy a három részre szakadt ország mely fennhatóságú területén játszódik az adott jelenet, illetve azt, hogy melyik birodalom világában járunk. A panoptikum-jelleget kitűnő ötlettel úgy valósítja meg Szőke Iván, hogy a játék előtt a forgószínpadon mozdulatlan beállításokban körülforognak szemünk előtt az előadás majdani jellegzetes képei, s a sárgás – viaszszerű – jelmezt viselő mozdulatlan alakok bábuként, panoptikumfigurákként forognak be és ki a színről. Ez a rendezői megoldás vezeti be valamennyi jelenést: a szereplők nem bejönnek, hanem e homályban tartott forgószínpadon beforognak.

A zene a drámabéli színjátékos jelenetekben is központi szerepet kap, az Ambrus által betanított játékosok énekelve adják elő a szereplők. A zene tölti ki a figurák be- és kiforgatásának holt idejét is.

A darabon végrehajtott dramaturgiai beavatkozások főként a második részt érintik, de az egész mű szemléletmódjára kihatással vannak. Weöres a három hatalom megjelenítésére – többek között – négy-négy hatalmon lévő (a németek és a törökök esetében), vagy egykori (magyar) vezért ábrázol. Ez az ismétlődés a pécsi előadásban csak részben (a török–magyar megfelelésben) valósul meg, és kimarad a négy német hadvezér közös jelenete. Ugyancsak a mű rövidítését jelenti a XIX. jelenés elhagyása, melyben Ambrus és Susánna a pécsi püspöknél kérnek menedéket.

A két részt Weöresnél egy félbeszakított szó: a *há-ború* köti össze, Szőke István azonban az első rész utolsó jelenetét újrajátszatja a második rész kezdetén. Miként az eddigi bemutatókból, ebből is kimaradt a „hang a nézőtérről”, ami a második rész kezdetén és végén („Jé, még mindig így állnak!”) jelzi az erre a körbejárt történelmi panoptikumra való *naiv* rácsodálkozást. A zárójelenetben Badeni Lajos örgróf, a kantinos Franciskátül agylotyogást szerző hadvezér Weöres igen pontos instrukciói szerint Susánna kötőtűjével illusztrálja a „komédia értelmét”. Az utasítások elhagyása megfosztja a záróképet attól a groteszk kétértelműségtől, ami egy agyalágyult szájába adja a történelemmel leszámoló szavakat. A pécsi előadás a befejezést inkább „tragikussá” teszi.

A húzások következtében Ambrus deák központi helyére inkább a – szintén örökös túlélő – Ibrahim és lánya, Lea kerülnek. A főszerepet Kulka János játssza, aki hidegebb és intellektuálisabb alkatú színész, mint e női ölről öltre menekvő, élet-erős és életvidám Ambrus. A sokszereplős darabban jó alakítást láthatunk Oláh Zsuzsától és Győry Emiltől (Evelin és Lea, ill. Ibrahim szerepében), csoportos jeleneteikben emlékeztetnek (magyar, illetve török urakként) Németh János, Újlaky László, Csujka Imre és Gergely Róbert. A további szerepekben Safranek Károly (Windeck), Balikó Tamás (Lipót, Baden, Miksa), Bánky Gábor (Szamuil) és Pálfay Péter (Hercsula) érdemel említést.

Kerényi József m. v. viaszszerű, néhány elemből álló díszletei, valamint Fekete Mária m. v. ezt ellenpontozó tarka jelmezei megfelelően jelzik az előadás panoptikumi jellegét.

TÖKÉLETES FÉLVILÁG

(A testi deformációk és egy „új-marionettizmus” lehetséges összefüggései)

1.

Úgy érzem, hogy vannak bizonyos ismétlődő korszakok vagy korhangulatok, mint például mostanában, amikor testi fogyatékosok, nyomorékok, torzak, bénák, sánták, rokkantak, púposak, süketek, néma és vakok tömege lepi el a kultúra legkülönbözőbb megnyilvánulásait, az irodalmat, képzőművészetet, filmet, színházi előadásokat, sőt a hétköznapi kultúrát is, a viccek, tréfák, beugratások, rémhírek, gyermekjátékok, virtusok, vetélkedések világát. Azt hiszem, hogy mindezzel egyidejűleg idényszerűen jelentkeznek egyéb archetipikus motívumok, olyanok, mint például a mesterséges lények, gépember, automata, próbababa, marionett, bábu, árnykép, sziluett, panoptikum. Ilyenkor ezek a motívumok áthatják a legszélesebb rétegeket célzó szórakoztatóipar termékeit a pop-zenét, a táncstílust, ruhadivatot, arcfestést, sőt viselkedést a bábuserűség, gépiesség, mechanikus mozgás szellemében.

Hipotézisem tehát, hogy a testi fogyatékoság motívuma, bizonyos kulturális jelrendszert alkot, és mint jelrendszer egy tágabb összefüggés szerint egyéb jelrendszerekkel rokon. Ennek a rokonságnak a kinyomozására valamint a testi fogyatékoság motívum különböző jelentéseinek feltérképezésére konkrét kísérleteket indítottam a színházi nyelv közegében, egy rendszeres kísérleti színházi csoporttal, amelyben különböző testi deformációkat begyakorló és azokat megjelenítő színészek improvizációiból vontam le az egyes torzulásokra vonatkozatható asszociációkat és egészséges emberi képzeteket.* A színházi megjelenítőművészet eszköztára kézenfekvő módszernek tűnt e célra, ugyanis nem egy deformált világképre, nem a torztestűek életének empatikus átélésére voltunk kíváncsiak, hanem arra az ellentmondásnak, sőt bizarrnak tűnő dologra kerestünk választ, hogy az önmagát egészségesnek tartó emberekből felépülő társadalom kultúrája, amely feltehetően kultúráját saját normalitásának megőrzésére használja, e kultúra jelrendszerében miért használja fel minden korban és minden közegben a testi deformáció motívumát, és miért kap mindez néha kiemelt jelentőséget.

A torzított testű improvizációk során színházi kapcsolatteremtési gyakorlatokban tapasztalhattuk feltételezéseink jogosságát, hogy a testi torzulások legkülönbözőbb fajtáihoz kapcsolt asszociációk mögött is egyfajta alapjelentés ragadható meg, a testi fogyatékoságnak, mint jelrendszernek jelöltje a normálistól eltérő testi felépítés előnyös vagy hátrányos voltának kérdése.

2.

Ha az emberiség által eddig létrehozott kulturális termékekből összegyűjtjük a testileg deformált emberszerű lényeket és valahogy rendszerezni akarjuk őket, hogy lényegüket megismerjük, akkor egyre tágabb, egymásra épülő halmazokat kapunk: középen a normális testfelépítésű ember, majd e körül a valóságos módon torzult,

* Ennek a kísérletsorozatnak az eredményeképpen jött létre a KAMÉLEON SZÍNHÁZI CSOPORT névvel fémjelzett VALAMI SZÉP című előadás, amelyben egy visszajára fordított szépségverseny, vagyis csúnyaságverseny keretében a nyomorékokból álló szintársulat az élet nagy teatrális pillanatainak hatása alatt széppé változik. A kísérletek és bemutatók az 1983/84-es évadban zajlottak a Budapesti Művelődési Központban.

létező deformált ember, majd a nem létező, de antropomorf módon torzult lény (küklöpsz, óriás, törpe, vámpír), a zoomorf vonásokkal létrehozott képzeletbeli ember (kentaur, sellő), végül a képzeletbeli vonásokkal létrehozott, nem létező emberi lény (robotember, fénylény). Ezt a rendszert meg kell különböztetnünk a többi, emberi képzelet által életre keltett állati vagy egyéb szörnyektől, hétfejű sárkányoktól, óriáspolipoktól, griffmadaraktól stb., ahol a teljes világ antropomorf jellege a lényeg, esetünkben azonban maga az emberi testi konstrukció kerül bonckés alá. Ezek az emberi lények a normális embernél több vagy kevesebb számú, működőképesebb vagy képtelenebb vagy nem létező testrészekkel rendelkeznek. A lényeg az, hogy a valóságosan torz vagy a képzeletbeli torzulásokkal alkotott lények világa csak a normális emberi testfelépítéshez való viszonyításban találja meg értelmezhetőségét. A rendszer azonban csak abban az esetben kezd működni, ha a normális testtől eltérő egyes testi formációkhoz valamilyen pozitív vagy negatív érték kapcsolódik. Ha viszont egy testi deformációhoz pozitív értékek köthetők és a normális váhat ezzel szemben rosszá, akkor a jelrendszer értékeink relativitásáról állít valami lényegeset. Meg kell tehát vizsgálnunk a normalitás jelentését.

3.

A testi fogyatékkal való játék, a képzelet játéka a mutáció valószínűségével. Szorosan összefügg ez az identitás problémájával. Például: Olyan sokat mondják valakiről, hogy púpos, míg végül púposnak is látja magát, noha nem az. E szerint fogyatékos az, akit úgy kezelnek. Vagy: Torz emberek társadalmába került normálisokat a torzak deformáltak tartanak és magukat tartják normálisnak. Púposok között a púptalan a fogyatékos. Jellegzetes érték-relativitás játékok ezek. Vagy azt állítják, hogy mi is fogyatékosnak tűnhetünk más értékek szerint, és csak azért vagyunk mi normálisok, mert mi vagyunk többen, vagy azt, hogy az a szerencsétlenség, ami a fogyatékoságot okozza, sorsszerű, akaratunktól független, pusztán véletlen az, hogy nem mi születünk fogyatékosként, és nem minket ért baleset. A jel azt a társadalmi tudatot tükrözi, ami hisz a társadalmi jelenségek valószínűsíthetőségében, amelyben az egyén a saját életének alapkérdéseire a statisztikai átlaghoz, valószínűségi mutatókhoz viszonyítva válaszol. Ha viszont a centrum az átlag, a statisztikai bizonyosság, akkor minden eltérés, mutáció egyben tragédia is, az élet megnyugtató folyamatosságába beálló szakadás, törés, zavar, hiba. A testi fogyatékosok rendszere tehát, amennyiben a normálist ruházza fel a „jó” jelentésével, a mutációtól való rettegés mítosza egyben. A torz lény ebben az esetben horror-hős, szörnyeteg, rém. Ez a torz lény, még ha sajnálatra méltó és kiszolgáltatott nyomorult is, pusztán azzal, hogy létezik, hogy megszületett, hogy léte bizonyítja, hogy van torzulás, mutáció, a gonosz megtestesülésének jele. Amennyiben viszont az érték-relativitás-játék szabályai szerint az értékek centruma nem a normális=átlag=jó lesz, hanem a rendkívüli=excentikus=ritka=furcsa=zseniális, akkor a fogyatékos-ság mutáció volta a lét egyszeri és rendkívüli megnyilvánulása, a lét gazdagságának bizonyítéka, egy felfokozott, érzelmileg differenciált, képességeiben transzcendens alkotó lét lehetősége. Ez az emberfeletti alkotó taranszcendencia persze összekapcsolódhat a gonosz testi megnyilvánulásának jelével, az alkotó transzcendenciahoz fűződő átlagemberi félelmeket kifejezve, egy romboló zsenialitás jelévé válhat. Viszont ha teremtő és jószándékú alkotó energiáról van szó, akkor a torz testben jelentkező zsenialitás, egyben a zsenialitás áráként értelmezhető. A torz test fizetség, belépődíj a rendkívüliségbe és nagyságba, egyszerre pokol és megváltás, a végzet által egyszerre sújtott és kiválasztott élet lehetősége. A torz test zálog az élet nagyságáért. Mindenki végiggondolhatja a legérzékletesebb formában, a saját testén elképzelt torzulásokban, mintha grimaszokat vágna egy görbe tükörbe, hogy kívánná-e saját nagyságát ilyen áron. A fogyatékos-ság mítosza tehát az áldozatvállalás mítoszáét is magába foglalja. Végző soron ez az öncsonkítás, öndestrukción kérdéséhez is elvezethet, az önkasztráció vagy önvakítás kérdéséhez, ahol a végző igazság felismerése,

a tisztánlátás pillanata szükségszerűen kapcsolódik össze a test öntorzításával, mint a végső nagysághoz szükséges áldozat jelével, mint a nagyratörés miatti végső bűnhődés jelével.

A testileg deformált ember viszonya saját deformációjához ellentétes tartalmakat tud kifejezni. Ugyanaz a jel tehát szembeálló jelentéseket hordozhat. Kifejezheti azt, hogy hiába okoz a testi fogyatékoság a szervezet működésében hátrányokat vagy elviselhetetlen fájdalmakat, a lélek és a szellem nagysága vagyis azok a dolgok, amik az embert emberré teszik, mégiscsak felemelik az embert saját testének rabsága fölé, a földi kínok fölé, belső tartalma rendkívülivé, kiválasztott nagysággá teszi őt. De ugyanakkor kifejezheti ez a jel azt, hogy bár az ember rendelkezik azokkal a nagyszerű dolgokkal, amik őt emberré teszik, mint tudat, lélek, ilyesmi, de nem lázadhat a természet korlátai ellen, az anyag, a test, a végzet, a sors törvényei ellen.

A testi torzulások jelrendszere tehát képes az embert meggyőzni lelki természetében és a testi fölé helyezni, képes ugyanakkor a lelki természetének felsőbbrendűségébe vetett hitéből kibillenteni a test elsődlegességével ijesztgetve. A jelrendszer lényegében az emberi lét tényezőinek ambivalens felfogását tükrözi, azt ahogy a kultúra egymásnak ellentmondó értékvonatkozásoknak egy adott jellel egyforma esélyt ad. Nem az következik ebből, hogy a világban a lélek külön létezik a testtől, és ezek elválaszthatóak, a testi fogyatékoságok rendszere pusztán azt adja vissza, ahogy az emberi tudat megéli az ember létezését. És azzal, hogy szembeálló megoldási lehetőségeket egyenlő igazságtartalommal képes felruházni, arra is képes lesz, hogy ne csupán tükrözze ezt az ambivalenciát, hanem egyben megkérdőjelezze az ambivalencia értelmét, vagyis a lélek és test harcában való világfelfogás értelmét.

4.

Az értékrelativitás-játék extrém esete, amikor nem a normalitás kerül szembe a fogyatékosággal, hanem fogyatékosok vannak egymáshoz viszonyítva. Több történet-lehetőség is van ebben a viszonyban. Az egyik a harc. Vitatkoznak a fogyatékosok, hogy melyikük értékesebb, melyikük közelíti meg legjobban a normálist, mindenki a saját hibáját kisebbíti, vagy panaszkodik, elcserélné baját egy másikkal. Végül mindenki marad, ami. Nincs ereje, saját sorsát kell hogy viselje mindenki. Vagy sikerül elfogadnia magában vagy nem. Az értékreláció kérdése szorosan és nyilvánvalóan függ össze az identitás kérdésével. A másik lehetőség a torzak egymáshoz való viszonyításában a szerelem vagy a barátság. A vak férfi beleszeret a süketnéma nőbe, a sánta apa cipeli vak kisfiát, a félkarú összebarátkozik a féllábúval stb. A testrészek itt számszerűségükben és működésképeségükben kiegészítik egymást. Az egymásrautaltság példázatai ezek a történetek. A testek torzítása kézzelfoghatóvá teszi azt az alapproblémát, hogy hány ember az alapja a világnak, hogyan egészítik ki egymást az emberek. Felteszi a kérdést, hogy az egyén önmagában teljes egész-e. Életszükségletként tudja beállítani a páros és csoportos, kollektív létezését. A süketnéma férj és vak asszony együtt ad ki egy normális embert, ők ketten együtt érzékelik a világot úgy, mint egy normális ember egyedül is. Tovább lépve ezen azt mondhatjuk, hogy önmagában senki sem egész, még a normális világban sem, hiszen a férfi fogyatékos nő, a nő pedig fogyatékos férfi. Ez a gondolat elvezetne a testi fogyatékosok szexuális minőségének ábrázolásához. A normálisok szexuális élete lehet torz, azaz impotens, frigid, attól függetlenül, hogy testük nem torz. A testi fogyatékosok szexuális élete sokkal örömtelibb is lehet a normálisokénál, a beteljesülés legátoltságához fűzött lelki értékek képzete szerint. A kérdés tehát nem pusztán az értékek, hanem az életöröm, a gyönyör relativitásáról is szól.

Az egymást egygé egészítő részek, fogyatékoságok mítoszához tartozik a másik véglet, az önmagában egész lény mítosza, a hermafrodita kulturális konnotációi, az önmagát megtermékenyítő lények világa vagy az aszexuális lény, a semleges nemi jellegű, androgin egyedhez fűződő képzetek. A fantázia létre tudja hozni az önma-

gában egész lényt, amelyiknek nincs nemi vonatkozása, mert vagy nemtelen, vagy egyesíti a két nemet. A valóságos ember hasonló valóságos törekvései azonban csak a fogyatékoság területén oldhatók meg, megcsonkítással, természetlenítéssel, kasztrációval. A természetlen és kasztrált társadalom úgy lesz önmagában egész és teljes, hogy megcsonkítva lett semleges.

Úgy tűnik, hogy a deformált emberi lények elméleti rendszere, amit a testrészek számszerűségének és működőképességének alapján alkothatnánk, a rész-egész viszony mentén is működik. Középpont a normális férfi és nő áll, akik egymáshoz képest normális módon fogyatékosok. Tőlük egyik irányba azok a lények, akikből egyszerre több egyed tesz ki egy normálisan fogyatékos férfi-nőt. A másik irányba pedig az olyanok, akik már önmagukban is teljesebbek, mint egy normális. Igazában itt is az értékvonatkozások bekapcsolásával hozható a rendszer működésbe. Az értékek ugyanis azt a kérdést kapcsolják a különböző létlehetőségek összehasonlításához, hogy vajon elfogadható-e a normális lét a páros egymásrataltság terhével, mint fogyatékosággal. Avagy egyetlen forrása-e normális gyönyörünknek az, hogy normálisan is fogyatékosok vagyunk a világban?

5.

A testi fogyatékoság jelrendszere az értékvonatkozások szempontjából politikai jelentések kifejezésére is alkalmas. Ott jön létre politikai töltése a jelrendszernek, ahol a testi fogyatékoság úgy jelentkezik, mint hatalmi viszonyok, társadalmi hierarchia következménye. Ennek sokféle szintje lehetséges. Az egészséges uralkodik a torzakon, kihasználva saját egészségességét jótékony vagy gonosz uralmi célokra. Ebben az esetben a normális hatalom etikai lehetőségei válnak testileg kifejezetté. A hatalom itt azért lehet hatalom, mert alattvalói torzak. Vagy: A hatalom pusztán azzal, hogy létezik, torzá teszi alattvalóit. Más viszonyban: A torz alattvalók torz uralkodót választanak, saját képükre formálják, illetve deformálják a hatalmat, elnyomnak minden egészségest. Itt az fejeződik ki, hogyha torzak az alattvalók, akkor a hatalomnak is torznak kell lennie, illetve szükségszerűen torz az is. Megint más megközelítésben igaz lehet ennek a fordítottja is, a hatalomra jutott torz uralkodó eltorzítja alattvalóit is. A jelentésrendszer csak akkor lép működésbe, ha a torz emberek társadalmát (ami vagy az egész társadalmat jelenti vagy egy azon belüli ellenkultúrát vagy szubkultúrát vagy egy egész más világ létezését) egyértelműen megfélelítettjük a társadalom eltorzult viszonyainak, a korrupciónak, önkénynek, agresszióknak, elnyomásnak, igazságtalanságnak. Ebben az értelemben a hatalom elnyomó funkciója kap testi jelet. Felhasználható azonban a testi fogyatékoság társadalmi méreteiben is az egymásrataltság kifejezésére. Így értelmezve, az állampolgárok gyülekezete egymásratalt emberek szerződése, a hatalom pedig a viszonylagos leg-önállóbb, tehát a legkevésbé fogyatékos emberek szerződése a fogyatékosabbak, vagyis kevésbé önrendelkező képességűek vezetésére. A hatalom itt olyan, mint a vakok társadalmának jóságos félszemű királya. A hatalom tehát a torzulások vonatkozásában ábrázolható szükségszerűnek, szükségtelennek, ártalmasnak vagy hasznosnak is. Ahogy a testi torzulások rendszere az egyes ember szempontjából azt kérdőjelezi meg, hogy a test felépítése létező formájában így a legoptimálisabb-e, és hogy miért pont ilyen az emberi test szerkezete, úgy a társadalom szempontjából a társadalmi, hatalmi, politikai viszonyok legoptimálisabb voltára kérdez rá, arra, hogy szükséges-e egyáltalán hierarchia, és ha igen, akkor miért olyan, amilyen. És amennyiben az előzőekben láthattuk, hogy a testi torzulások rendszere a torzulásokhoz kapcsolható értékek alapján az értékek viszonylagosságáról, értékrelativitásáról győzött meg minket, úgy ez a társadalmi, politikai szerkezet vonatkozásában a hierarchia relativizmusát, avagy a hatalom viszonylagosságát foglalja magába.

A normális testfelépítés szétszedése egyfajta építőjáték, arra irányul, hogy a normális világ elemeinek szétszedéséből milyen más világok építhetők fel, és ezek a lehetséges világok testi konstrukcióikban jobb vagy rosszabb életet tesznek-e lehetővé.

A kérdésfelvetés eleve feltételez egy olyan tapasztalatot, aminek alapja a testi felépítéssel való elégedetlenség érzése lehet. Elvégre miért pont az a természetes, hogy az embernek két füle, két lába, két szeme van? Nyilván találhatók olyan szempontok, amiknek értelmében sokkal célszerűbb lenne kevesebb fog vagy több ujj. Bizonyára meg tudják a természettudományok magyarázni az emberi szemek elhelyezkedésének kialakulását, annak okait. Ez azonban nem cáfolja, hogy az ember szerkezeti hibaként élje át azt, hogy a két szem elhelyezkedéséből következően kiküszöbölhetetlenül mindig van, egy „mögött”, egy nem látható része a világnak. A három, vagy ezerszemű lények ezt a hiányosságot korrigálják, szemeikkel egyszerre tudják érzékelni teljes környezetüket. A kérdés ott válik izgalmassá, ahol ezek az emberi képességeket korrigáló lények kerülnek viszonyba a normálissal. Vagyis felmerül, hogy több szemük által többek vagy kevesebbek lettek-e, ettől lettek-e tökéletes lények. A testépítő-torzító fantáziajáték tehát felfogható korrekcióként, a lét képzeletbeli tökéletesítéseként, kiigazításaként, tehát nem más, mint a teremtés kiegészítése az ember vágyaival, mint alkotóerővel.

Tudatos rákérdezés ez a lét formáinak miéértjére, és mint ilyen, az alapítoszok jelentés-struktúrájával rokon. Nem más, mint a létező világ tapasztalt konstrukcióinak célszerűségére, egyetlen és legoptimálisabb voltára való rákérdezés, arra való kétirányú válaszlehetőség: a lét eme formái tökéletlenek, szerkezetükben hiba van, vagy mégiscsak a legoptimálisabb formák.

Hasonlatos ez a játék a gyerekek szembekötősdijével, zsákbufattással, bekötött szemű lepényevéssel. Mindegyikben testi fogyatékosként kell a normális játékosoknál különbbé válni. A szembekötősdinél például a gyerekek egyet kiválasztva maguk közül hátrányos helyzetbe hoznak, torzítják, megvakítják, azaz bekötik a szemét. Csak úgy lehet ismét normális, ha fogyatékosként tud ügyesebb lenni a normálisoknál. A játék arra készíti mindenkit, hogy képessé váljon elnyerni a megváltást a pokol bejárása után azáltal, hogy fogyatékoságában a normálisoknál különbbé tudja tökéletesíteni magát.

A kultúra testi torzító-építő játékában is ez történik, szembeállítódik egy testi minőségében (számszerűségeiben és működőképességében) előnyösebb vagy hátrányosabb lény a normálissal. Az ember, hogy saját lényegére rájöjjön, magánál tökéletesebbnek és tökéletlenebbnek vélt világokat hoz létre, hogy ezekkel a világokkal való összehasonlításban szemlélhesse saját tökéletességét vagy fogyatékoságait.

A játék tehát a normalitás középpontjához viszonyítva kétirányú: Az egyik irány egy olyan lény létrehozása, aminek testi konstrukciója a normális embernél tökéletesebb lét lehetőségét hordozza. Erről a lét-lehetőségről kell kiderülnie ebben az esetben, hogy ez mégis alulmarad az emberi lét lehetőségeivel szemben, ha a normális emberi lét képes a benne rejlő saját lehetőségeit a maximumon megnyilvánítani. Vagyis a saját félvilágát tökéletesíteni egy olyan egész világgal szemben, ami nem tökéletesen nyilvánul meg saját egész világához képest.

A másik irány olyan lények létrehozása, amelynek testi konstrukciója a normális embernél tökéletlenebb lét lehetőségeit hordozza. Ebben az esetben annak kell kiderülnie, hogy a tökéletlenebb lét felül tud kerekedni az ehhez képest egésznek tartható normális léten, ha a tökéletlenebb világ tudja saját lehetőségeit a maximumon megnyilvánítani, míg a normális lét erre képtelen. Ebben a viszonyban nem a normális lét, hanem a torz, a fogyatékos világ a tökéletesebb. A tökéletes persze így értelmezve meglehetősen viszonylagos. A tökéletesség értelmezése a testi fogyatékoság rendszerében a saját, belső lényeknek, adott korlátoknak való maximális megfelelés, a tökéletes félvilág lehetősége.

Minden testi lét félvilág tehát, pusztán testi korlátozottsága miatt. Minden tes-

ti lét lehetőségei egyformák e szerint a jelentés szerint, a lét teljessége, saját belső lehetőségeinek maximális kihasználásától függ. A testi fogyatékoság jelrendszerének igazsága valami olyasmi, mint egy foghíjas zongorabillentyűzet, amin egy virtuóz szebb zenét tud játszani, mint egy dilettáns egy teljes skálán. A játék lényege tehát tökéletes félvilágok felmutatása. Ebből a szempontból a testi fogyatékoságok rendszere analóg más mítoszokkal, amik ugyanúgy a tökéletes félvilágok felülkerekedését ábrázolják. Ilyen például az állat és az ember harca, barátsága, az állat felülkerekedésének esélyei, mint egy tökéletes félvilág győzelme a lehetőségei alatt élő, hiába teljesebb emberi léttel szemben. A pusztító őserőt, a királytigrist csak az az ember pusztíthatja el, vagy szelídítheti meg, aki emberi félvilágát teljessé tudja tenni. Csak ő a méltó barát vagy ellenfél.

Ugyanebbe a mítoszrendszerbe tartozik az ember és gép párharca, az érzelmmel megtöltött vagy megterhelt emberi lét és egy pusztító szerkezet harca. A gép itt félvilág az emberhez képest. Az ember egész, digitálisan és analógiás módon kommunikáló lény, míg a gép ennek csak a fele, csak digitális világa van. Ha ez a digitális félvilág olyan tökélyre tesz szert, hogy felülkerekedhet a lehetőségei alá süllyedő emberi életen, akkor a gépek rá is támadnak alkotóikra, akik megérdemlik pusztulásukat, a gép átveszi a világ fölötti hatalmat. Az embernek újra le kell győznie saját teremtményeit, bebizonyosodva önmagában, hogy érzelmei és tudata, ami emberré teszi, az nem hátrány számára, sőt egy tökéletesebb életlehetőség, amennyiben élni tud vele. A játékautomaták örülete is valami hasonló modern szembekötődsdi, a gép-ember szembeállításra transzformált torz-normális emberi szembeállítás, az emberi lét lényegének, specifikumainak megmértése. Megmérkőzni a géppel olyan, mint saját barlangjában venni fel a harcot a fenevaddal, mint sötétben megvívni a vak kardforgatóval.

A testi fogyatékoság jelentésrendszere a teremtés tökéletlenségéről szól. A tökéletlenség a végességgel, a korlátozottsággal analóg, aminek oka a test maga. Ugyanakkor a jelentésrendszer ebben a tökéletlenségben, a félvilágban mutatja meg az esélyt a tökéletességre. Lényegét tekintve tehát az ember identifikációjának problémáját foglalja magába. Azt a kérdést, hogy el lehet-e fogadni az emberi lételet ilyen korlátozottságaival. A testi torzító-építő játék végülis a normális emberi lét alapjainak identifikációját teszi próbára. Úgy vélem, hogy erre a próbatételre a kultúra az emberi lét fennmaradása érdekében ad választ. Az emberi lét elfogadását az emberi lét autentikus megvalósulásának lehetőségéhez méri. Végző soron tehát egy saját földi, testi, anyagi korlátaival tisztában levő, autentikussá teljesíthető emberi lét eszményét állítja.

7.

Ha a tökéletlenség jele a test maga, akkor az abszolút tökély a testtelenség, az Isten, szintén mint jelet értelmezve. A tökéletes félvilágok, vagyis a testi korlátaikban autentikus létre képes egyedek (állatok, gépek, torz és normális emberek) Isten fiai, földreszállt képmásai. Krisztusnak, mint a normális ember testi regiszterében működő tökéletes félvilágnak az ikonja a keresztfa, az ebben az értelemben nem más, mint reprodukálható tárgyi jele a tökéletes félvilág eszményének, az autentikus lét lehetőségének. A tökéletes gépek eszménye, mint tökéletes félvilág, autentikus megnyilvánulása egy csak digitális létformának. Földi, testi, gép-testi megvalósulása egy testtelen, korlátok nélküli digitális létnek, egy digitális istennek, a korlátok nélküli abszolút gyorsaságnak, pontosságnak, a világ abszolút módon lehetséges modellálásának. A tökéletes félvilág gépeknek, mint a digitális isten fiainak, földi megvalósulásainak is megvan a keresztfához hasonló ikonrendszere, azaz reprodukálható, sokszorosítható tárgyi jelrendszere, a digitális hőmérők, órák, barométerek, lázgörbék, szívgörbék világa. Lakádiszként is funkcionáló állandó környezeti elemek lettek ezek, jelei annak, hogy egy érzelmi-emberi, tudati lét hogyan igyekszik megragadni önmaga lényegét, hogyan akarja megközelíteni, kimerevíteni önmagát a paraméterek, arányok, viszonzyszámok, valószínűségek mindent modelláló világá-

ban, egy digitálisan tökéletes félvilág eszményében. Ahogy a maga létét nem autentikusnak érző ember akar hasonlítani tökéletes félvilágaira, a normális testiségükben autentikus életet élő példaképeire, hősökre, szentekre, ugyanúgy akar hasonlítani a gépiesség istenére is, a gépi tökéletes félvilágokra. Igyekszik fejleszteni magában a gépiességet, meg akar szabadulni életének érzelmi-tudati oldalától, aminek nem autentikus életét tulajdonítja. Igyekszik a teljesítményét úgy fejleszteni, hogy az mérőszámokban objektíven kifejezhető legyen, törekszik a század- és ezredmásodpercek világcsúcsaira, az egyre nagyobb pontosságra, gyorsaságra, milliméternyire pontosan akar hasonlítani a méretarányokban leképezhető abszolút széphez, a lehető legpontosabban meghatározza önmaga helyzetét a greenwich-i időhöz képest.

Az ember tehát hasonlatossá akar válni tökéletes félvilágaihoz, emberi-állati, gépi formákban megjelenő földi istenekhez, akik testi, anyagi megnyilatkozásai egy testtelen abszolút tökélynek.

Ha azonban a gondolatmenetet továbbszőjük, akkor azt is állítanunk kellene, hogy az ember a torzult testü emberi lét tökéletes megnyilvánulásaira is hasonlítani akar, vagyis el akarja érni a testi fogyatékos félvilágot. A torztestü tökéletes félvilág azonban minden lehetséges tökélye és autentikussága ellenére is riasztó marad a normalitás számára. A torztestü tökéletes félvilág nem lehet egy isten földi testi megnyilvánulása, hiszen akkor az egy abszolút és testtelen torzság istenének lenne a testi jele. A torzság azonban nem lehet abszolút, mert eleve testi fogalom, csak az lehet már torz, ami egyszer anyagszerűen létezik és lehet normális is. Isten nem lehet vak vagy süket, vagy sánta, púpos, nyomorék, hiszen testtelen. A testi fogyatékoság jelrendszere, mint tökéletes félvilág lehetősége, ennyiben különbözik tehát a normális emberi, állati, gépi tökéletes félvilágoktól. Mivel a torztestűek nem az Isten földi megnyilvánulásai, életük nem is kívánatos feltétlenül. A testi fogyatékoság jelrendszere tehát egy olyan tökély megalkotásának a lehetőségét hordozza, amely tökély felment minket az alól, hogy kívánatos és követendő legyen, lehet a tökély ebben az esetben taszító is. Megadja nekünk azt a lehetőséget, hogy ne kelljen mindig a tökéletesre törekednünk. Olyan példákat sorakoztat fel, hogy nyugodtan úgy érezhetjük, hogy noha autentikus életformák ezek, autentikusságuk ellenére számunkra, normálisok számára nem követendők. Meg lehetünk elégedve saját életünkkel akkor is, ha nem autentikus. Inkább legyen nem autentikus, mint torz. A testi torzulások jelrendszere tehát, míg a korlátozott testi, anyagi létben hirdeti az autentikus lét eszményét, fel is ment egyben ez alól. A többi tökéletes félvilág jelrendszerrel ellentétben tehát a testi fogyatékoság jelrendszere az életet sokkal tágabb értelemben igenei. A lét maximumát az autentikusságban állapítja meg, de a létet az autentikusság minimumán is elfogadhatónak tartja. Az életben tehát, e szerint, pusztán a létezés nagyobb érték, mint bármilyen tökély vagy tökéletlenség.

8.

A fogyatékos testrészt működésképtelen, halott része egy élő szervezetnek, koloncként hurcolt tárgy, egész életen keresztül hordozott teher, mint egy lenyelt kavics, zárvány, emléktárgyak, a múlt emlékei, a történelem terhei, főleges kapcsolatok. A halott testrészt úgy része egy élő szervezetnek, ahogy az elhagyott ház része a falunak, a halottak részei a társadalomnak, a vitrin része a szobának, teher, amit őrizni és hurcolni kell. A halott és élő részek aránya egy szervezeten belül, a szervezet életerejének fokát minősíti. Ahogy a lakás berendezésében egyre több az őrzött emléktárgy, ahogy a növekvő temető kiszorítja az élőket, úgy kerekedik felül a halál az életen. Olyan korszakokban válnak tehát nagy számban főszereplőkké a testi fogyatékosok, amikor közös alapélménnyé válik az az érzés, hogy a dolgok tömegével válnak használhatatlanná, az élet lehetőségei megmerevednek, mi magunk tehetetlen tárgyak vagyunk, hogy a halál kezdi kiszorítani az életet, hogy a halott dolgok egyre felszaporodnak körülöttünk, hogy a minden egész részeire hullik.

Ha egyre több testrészt torzul, akkor a testen egyre inkább a halál lesz úrrá. Ha

az egész test halott, akkor a test csak bábu. A testi fogyatékos olyan bábu, akinek vannak élő részei is. A testi fogyatékos olyan halott, akinek néhány része még él. A maszkos ember olyan testi fogyatékos, akinek az arca halott. A páncélos lovag egész teste halott, ember által belülről mozgatott bábu, élő test egy halott testben, élő akarat a halott anyagban. Olyan mint egy marionett, csak ott nem egymásba bújva van bábu és bábjátékos, hanem külön. A testi fogyatékos marionett és egyben a bábút mozgató játékos is: halott testrészei marionett-részek, élő részei az a játékos ember, aki mozgatni tudja saját halott tagjait. Ahogy a hatalom mozgatja a testi fogyatékos, eltorzult alattvalóit, vagyis az élő játékos halott népét. Ha pedig a hatalom is torztestű, akkor ahogy a hatalom is marionettjátékosa, manipulátora saját magának, úgy játszik a tömeggel. Ahogy a hatalom is tehetetlen tárgy, úgy a népe is az.

A testi fogyatékos bohóc is. A bohóc olyan marionettbábu, amelyiknek összekuszálódtak a zsinórjai vagy rosszul mozgatják. A bohóc olyan testi fogyatékos, aki nem tudja mozgatni magát normálisan, nem tud uralkodni halott tagjai felett, amik önállóodnak, fellázadnak az egész test akarata ellen, a rész életre kel a halott egészszel szemben. A bohóc lét ugyanúgy autentikus, mint a tökéletes deformáció.

A testi fogyatékos, mint jel, tehát a legalapvetőbb és legősibb színházi megjelenítő-művészeti jelekkel analóg, a bábuval, marionettel, próbababával, panoptikumi viaszfigurával, páncélos lovaggal, bohóccal, gépemberrel, árnyképpel, élő halottal, maszkos emberekkel, és az állatokkal. A megjelenítő-művészet lényege rejlik benne: a halott dolgokat élővé változtató és az élő dolgokat tárgyiasító, holtta merevítő emberi teremtő és gyilkoló szándék egymásba hatoló ellentmondása. A színész belehatol egy másik emberbe, egy halottba, egy szerepbe, hogy életre keltse a saját testével. Saját teste eközben tárggyá válik, elhagyja önmagát, meghal. A testi fogyatékos tehát mindenekelőtt színész.

A testi fogyatékos, mint jel, tehát legáltalánosabban magának a testnek, mint tárgynak a kifejezése. Az ember földhözkötttségének, rabságának a jele ez egyben. A test hurcolásának kényszere a halál hurcolásának kényszerűsége. A cipelt élettelen testrész az állandóan hurcolt halál jele. Az élet a halállal terhelt. Az élet zárványként, holt tömegként, testként zárja magába a halált. Az életben benne van a halál, mint egy nem használható tárgy, mint a mozdulatokban rejtőző végső mozdulatlan-ság. Minden test amennyire az élet funkcióit szolgálja, legalább annyira holt tárgy is. Minden test önmagában tárgy is, amennyiben minden élet halál is. Ahogy az ember hordja a testét, úgy hordja halálát is. Nem a testi fogyatékos a fogyatékos, hanem az, hogy egyáltalán létezik test. És mivel minden ember test is, tehát testi fogyatékos is.

„...S VÉGIGSZERETHETJÜK VÉGRE SZERELMÜNK MI IS?”

(Filmlevél)

A sor Majakovszkijé, a kérdőjel az enyém. Azaz: bizonyára nagyon sokaké. Gyarmathy Livia *Egy kicsit én... egy kicsit te...* című filmjének negyven felé közeledő, tulajdonképpen rokonszenves házaspárja már azon töprenghet, vitázhat, veszekedhet, hogy tizenötéves Juli lányukat melyik Rómeóval engedjék együtt járni: az apró, konok, alig-fiatalember amatőrszínésszel-e, vagy a jólszituált, megállapodott, méla műszakival? – de ők maguk mintha felnőtten is csak várakoznának a nászéjszakájukra. A feleség – Éva – és a férj – nem Ádám: Feri – sejtetően állandó hajszában, nyugtalanságban, kényelmetlenségben tölthette közös esztendeit: a folyton benyitogató, kémkedő mama... a bolond papa... a maguknakvaló, ütődött rokonok... a csapatostul fölbukkanó diákok vagy munkatársak... minden és mindenki folytonosan beletenyerelel intim együttlétük fáradó vágyába is. Csoda-e, hogy – mint az *Űri* is derült – Feri egy túlságosan is idegérzékeny, záporos szemű szépségnél keresett vigasztalást, s Éva, a kacér direktorsz is addig bolondította munkahelyén, az elegáns szállodában a jóvágású pincért, míg... Míg éppen nem az történt, amit szeretett volna. Ez nagyon elkeseríti, bár valójában azt szerette volna, ha nem történik meg, ami nem is történt meg. E balladai homály és a sok három pont rejtjele is bizonyosság: semmi nem jut el kifejeletéig, végéig; senki és semmi nem képes lényege szerint való lenni. Mégis, ha éjfél tájt találkozik a házaspár, s végre – úgyahogy – kettesben lehetnek, s nem zuhannak ágyba a fáradtságtól, boldog szerelmesekként zuhannának az ágyba – fotelbe, padlóra –; csak hogy mindig közbejön valami vagy valaki. Keserűn mulatságos képi ötlet: mindketten kedveskedni akarón, ünnepet áhítva készüléne az együttlétre, de a sebtében, lopva földiszított asztal csak az újabb és újabb kudarcról tanúskodhat, glédában állnak a magányos szál virágok, a fölbontatlan unikumospalackok. Megint nem sikerült ünnepbe vagy bűnbe esni.

Péterffy András filmjében az elvált fiatalasszony egyedül neveli tizenkét éves, értelmes nagykislányát. Az ő vázáiban is árván illatoznak a menetrend szerint érkező virágcsokrok. A lehető legártatlanabb háziбарát, Teofil doktor szalad föl nap mint nap egy percre. Neve, és mesebeli mackóformája is jelzi, hogy mosolyával, jámborságával s virágaival együtt sem lehet komolyan venni. Két beteget közt mintegy harmadikként látogatja Dórát, jószágos közhelyekkel praktizál, receptre hozza a csokrot. Hát lehet valami az ilyen fölszaladós szerelemből? Lehet. Ám, gyanítjuk, Dóra és Teofil – vékonyka boldogságot nyerve csupán – beéri ezzel a *tutóval*. Nem mernek, nem akarnak nagyobb kockázatot vállalni.

Feriéktől is egy-két kerületre, meg Dóraéktól is egy-két kerületre él a harmadik nemcsalád-család. Az *Egy kicsit én... egy kicsit te...* és az *Eszterlánc* mellett a *Higgyetek nekem* a harmadik friss nemcsaládi-családi filmünk. Mihályfy László egy habókos nagypapára és két kamaszgyerekre nyit ajtót-kamerát. A mama fertőző betegséggel épp kórházban fekszik; az állítólag a tengeren túlra hajózott papát egy másik gyanús Szindbád helyettesíti: Guszti. Gavallér ember, még a lepusztult lakást is kifesteti, pazarul bebutoroztatja – mit számít ehhez képest, hol szerezte a pénzt – ő, a „kereskedelmi utazó” –, s hogy *bőrt* is szállít haza – nyilván egy kereskedelmi utazónót? Semmit, mert Guszti végül karikagyűrűt húz a fölgögyült mama ujjára

Végre – végig? Az épp az eljegyzési ebéden kis hiján lefülelt, a rendőrök elől menekülő Guszti egérutat nyer, s meg sem áll a nagyvilágig. Jönnek róla a hírek is: hol itt, hol ott bukkan föl. Aszerint, hogy a nagypapa *honnan küldi* a pesti kis trafikban vásárolt csodás anizsokat.

Meglehetősen különféleképp sikerült ez a három film, abban azonban közösek, hogy valamennyi a szétzilálódott családmodellből bontja ki a kibontandót. A – társadalommodellt. (Tarr Béla nagy tehetséggel, módszeresen elhibázott alkotása, az *Őszi almanach* is említhető lenne, ha a pazar – de a rendezői szándékokat sokszor túlnövő, cáfoló – színészi játék borostyánja nem takarná el magát a filmet.) Gyarmathy Livia, Péterffy András és Mihályfy László is akkor nyújt jelentékenyebbet, amikor a négy fal közötti mikrolételet pásztázza. Ízekre szedőn, zugokba bepillantón. Kis tárgyakon, árnyakon, pihéken időznek az operatőrök, a képen térképet: az életér képét örökítve meg. Mennyivel tétovább Pap Ferenc, Kurucz Sándor és Balog György is, amikor „nyitnia” kell! Esetlegesebbek, rosszabbul komponáltak a kinti, szabadtéri – a társadalmi képsorok. Gyarmathy – és Pap – nem tudták erőteljes látványá összerendezni a kerti ünnepély kavargását a befejezésben, a sok torz, groteszk pofa villanásai üfjent csak a cseh filmiskola túl közeli hatását mutatják. Péterffy – és Kurucz – számukra igazán ismerős terepre lép, midőn az iskolai jeleneteket fotografálja; s a gyerekek mégis a maguk kis házibulijának szűkösségében hitelesebbek, mint az alma mater falai között. Mihályfy – és Balog – még zavaró ritmikai-vágási hibákat is ejt az utcai, kórházkeri epizódokban (Guszti szökése például, *így nézve*, képtelenség).

Valljuk meg, a februári filmszemle zsűritagjai nem sok szót vesztegettek ezekre a filmekre (ketten hangsúlyosan egyáltalán nem is említették őket, a többieknek is csak széljegyzeteik voltak hozzájuk). Tény: egyiket sem fogják filmtörténetünk emlékezetes lapjain őrizni. Még a legsikeresebbet, a „legkellemesebben nézhető”, Gyarmathy Livia művét sem – őt azonban méltán érte elismerés, inkább egész munkásságáért, mint e filmjéért, amikor a zsűri-díjat átvehette. *A mai magyar valóság ellentmondásainak feltárásában végzett következetes tevékenysége az Egy kicsit én... egy kicsit te... kockáin inkább csak a kihallható – és persze kilátható – szándékban érvényesül, nem a kvalitásban.* Böszörményi Géza és Kardos Csaba forgatókönyve szerencsére nem kevés poénnal dolgozik, s ha ez nem lenne elegendő a szórakozáshoz, kacagáshoz, még mindig ott van – akkor még ott volt... Őze Lajos, aki egy tolokocsihoz láncolt, iszákos nagybácsit játszik. Az a mellékszál, amelyet ő gabalyít, igazán eredeti gubancokat vet (nem úgy, mint például Feri már említett, illetve megismételt félrelépése: a csaljak? ne csaljak? hogyan csaljunk? gordiuszi csomóját egyetlen nyisszantással elvághatná a filmolló). Őze lehetetlen ruhákat visel – ha elegánsak, azért lehetetlenek, ha toprongyosak, azért –, fonott kosárban hordja magával a macskáját, és folytonosan dühöngő, csapzott üstökű kisprófétaként merő gyűlöletből szereti és merő szeretetből gyűlöli pártfogoltjait és ellenségeit. Emlékezetes búcsújáték – mert tőle kap igazán tartalmat, alakot az a mély tehetetlenség-érzet, az a kapcsolatokért remegő kapcsolatlanság, amely lényegében főszereplője a filmnek.

A szcenárium kissé nyers, tolakodó szimbólumokkal, jelképes filmképekkel él. Ahhoz kevés a poézis alkalmankénti aranyfüstje, hogy a primerebb hatásokat feleldjük, hogy ne lógjon ki a lóláb. Pontosabban kutyaláb. Amidőn ugyanis az összcsaládi ünnepély karneváljához érünk, a felvevőgépen nemcsak a Feriek épülő nyaralójának kertjében fölállított hosszú asztalokat, s a deszka fölött a habzsoló, locsogó, vigyorgó, csepülő, vörösödő, sápadó fejeket keresi (óhatatlanul Nagy László *Menyegzőjének* rokon részlete tolul elő: „a gumifejek, a fölfújható mosolyúak, / a mumusfejek, az ijedt fejek, a szerénykedők, / fejek a pironkodók, fejek a finnyás és mohó fejek, / hánykódnak a krémbe, lángolnak az alkohol üdveiben...”), hanem a bokrok alján, a vízparton föltűnő, kis falkába verődő kóbor ebeket is párhuzamosan. Az emberi életek, sorsok, érzelmek gazdátlansága és az ember gonoszságából kivert, lesunytt fejú, éhes kutyák gazdátlansága túlságos közvetlenséggel vetitődik egymásra. Hiába, hogy az asztalok körött pillanatokon belül kutyakomédia kerekedik, s hiába, hogy e

film bolond nagypapája – a saját haláláért megimádkoztatott öreg – átszellemült szentferencként szór fazéknyi eledelet a csaholók elé.

Másutt is szájbarágóaknak találhatjuk a szimbólumokat: jobb lett volna takarékosabban bánni velük. Egy példa: Feri – gimnáziumi földrajztanár – holdkráter-makettet épít gipszből. Szobáját elfoglalja a diákjainak szánt oktató játék – a nézőt lefoglalja a gondolat: íme, ez egy olyan ember, aki a Holdban él (kedves erélytelensége, rossz pillanatra időzített elrohángászásai alapján egyébként is azt kell hinnünk: lunátikus). Amikor azután a tanítványokkal végre az iskolába cipelnék a makettet, a sok ügyetlen rángatástól letörik egy jókora darabja: a tanár úr vegye tudomásul, hogy a földön él . . .

Lehetnek – vannak – a filmnek gyöngéi, érezhetünk kis kimódoltságot a befejezésben is, mégis, ez a zárás megint Gyarmathy Livia mély embersége, szép humanizmus a hívévé tesz. A kert lábánál a nagy folyó hullámszik. Az egész nap hercehurcájába, a tegnap és a tegnapelőtt veszekedéseibe, a követelésekbe és tiltásokba, a végig nem szeretett szerelmekbe belefáradt szereplők sorra megirigylik estéli, sőtét nyugalmát. Meztelenül lépnek a vízbe: a fiatalok példájára a már kevésbé fiatalok. Tágas kört alkotnak: közel is vannak egymáshoz, távol is vannak egymástól. A zárókép előnyösen nélkülözi a mozgalmasságot: az ősi metafora törvényei szerint sugallja a megtisztulást, de nem annak bizonyosságát, csak a vágyát.

Az *Eszterlánc*. Péterffy András első nagyjátékfilmje természetesen fejlemény az iskolaüggyel oly elhivatottan foglalkozó rendező pályáján. Sajnos éppily természetesen fogyatékoságai is. Az iskolai milió, a gyermeki lélek, a sokféle tanári karakter, a pedagógiai furor kiváló ismerete, az ép közösség és az ép ember iránti elkötelezettség is kevés önmagában a maradandó mű kimunkálásához. Vörös Éva forgatókönyve mindvégig a felszínen marad, két lehetőség közül mindig a kézenfekvőbbet választja, a cselekménybonyolításban nem szolgál meglepetésekkel, sőt olykor oly ügyetlenül bánik szövegével, hogy fantáziánk jóval előbbre lódulhat annál, mint ahová a film kapaszkodik. A diáknyelvben mint stílárisközben sem szabadna ennyire bízni. Sok részletben hiteltelennek, mesterkéltnek érezzük az ábrázolt világot: a tip-top reggeliző, gondjaikat-örömeiket pajtásként megosztó anya és leánya idilli együttesét *kintről bevitt* konfliktusokkal kell meg-megbontani, mivel e vértelen, ápolat, fólia alatti élet igazi, lényegi, eleven, emberi ütközéseket nem rejt magában. A gazdag, de érzelmeit rosszkor és rosszul porciózó elvált apa éppen úgy tantörténetből lépett elő, mint a gyermekeket Jancsi és Juliskának néző tanítónéni-boszorkány.

Péterffy András filmje végül is úgy fest, mintha több kisfilmből állt volna egybe: mintha egy folytatásos tévé-sorozat epizódjait, különböző tárgyú és stílusú fejezeteit ragasztották volna össze. Az egységes látásmód hiányát némiképp pozitívumnak is tekinthetjük: zálognak arra, hogy a rendező többféleképp tud, s főként tud majd szólni. Emberismeretének, humorának nagyobb teret kell engednie – és a sémáknak nem szabad engednie. Nem kétséges, hogy a filmet a közönség sokkal nagyobb szeretettel fogadja majd, mint a kritika: az előbbi nagyonis ráismer arra, amire az utóbbi nem eléggé ismer rá az *Eszterlánc*ban. Abban viszont legyen egyetértés, hogy a – bonyolult összefüggésrendszerében, társadalmi, pszichológiai és egyéb vonatkozásaival együtt fölfogott – iskolaügy a maga gondjainak föltárásában, megoldásában továbbra is számít az avatott Péterffy Andrára – fogjon akár játék-, akár dokumentumfilmbe.

A *Higgyetek nekem* fogyatékoságai is nem csekély részben a forgatókönyvből erednek. Szendi Gábor és a rendező nem tudott valamennyi részletében meggyőző, következetes, érthető mesét kidolgozni, a dialógusok különösen sántítanak. A szereplők megítélését sűrűn váltogatja a film, s ezzel zavaró bizonytalanságot okoz: tulajdonképp ki kicsoda? A karakterek viszik ezt a csöppent sem virtuóz művet, kivált Páger Antal kisujjából-kirázott nagypapája és Reviczky Gábor minden porcikájában kígyóyszerűen vonagló Gusztija. Egy-egy epizód ebben az elnyújtott történetben is megpezdül, s igen szépen kidolgozott az elhajózás-motívumra való képi utalásrendszer: a lakásbelső, a tárgyi világ különböző elemei messziséget, távolságot, mulandóságot sugallnak nemezszer. Minél messzebb – a kórházban; „a tengeren túl” – van

valaki, annál közelebbnek érzik-vágyják a szereplők, s minél közelebb van – egy fedél alatt –, annál nehezebben jönnek ki vele.

Nemcsak egy szerelmet – egy nagy álmot is végig lehet szeretni. Érdemes-e? – Ezt firtatja Gárdos Péter *Uramisten* című filmje; s hogy mi mindent szabad annak, aki nagyon szeret(ne valamit). Cirkuszi történet, tehát a csont-hús valóságot és a csodát, az illúziót keverő. Sajek Oszkár, a bicegőssé nyomorult artista egy világszámba szerelmes: a jégbezárt ember attrakciójába. Ennek titkát ma csak az öreg Binder Lipót, a nyugdíjas szabadulóművész ismeri.

Ez az egy-két mondat, ez az alapötlet elegendő ahhoz, hogy kiolvadjon belőle ez a tehetséges, példázatos filmmese – ám ahhoz is elég (*épp mert kevés hozzá*), hogy hamarost befagyjon. A szállodai szobájában egyedül éledgelő Binder tudja már, hogy a múlttól és a magánytól nincs szabadulás. A saját bajába bele nem nyugvó Sajek még azt hiszi, hogy legyőzhető a halál is. Feleki Kamill és Eperjes Károly a világszámért folyó, mind elfajultabb kettőscsatában úgy állnak szemben egymással, mint a film másik artistája – Dörner György játssza – a maga bokszoló kengurujával. Nem kétséges, hogy a fiatalabb valamilyen módon előbb-utóbb kiszereheti vagy kiveri az öregből a titkot. Hideg csap meg: nyilván annak halála árán. Amíg azonban idáig eljutunk, a film csak önméltóságok, melléktörténetek révén tud kitartani. A játékszemle díjával kitüntetett Máthé Tibor operatőr ahol csak lehet, megteremti e két egymásra utalt ember lelki kontrasztját.

Sajek sikeres porondművész, a barátja viszont épp bajban van, mert kengurudulatával – a tetemével üzen. Világszenzáció! – harsoghatják most már a cirkuszi plakátok. Ám Sajekon beteljesül, amit Ady Endre így mond a *Margita élni akar* lapjain: „... Van egy másfajta, ősi álmú ember, / Ki csupa-cél és Cél felé rohan / S kit fejbe sújt mégis minden elérés, / Mert célhoz élni vagy ostoba látszat / Vagy névkártyája a gálás halálnak”, s amit Székely János így mond a *Férfikor* egyik strófájában: „... Boldogtalan, ki feljutott a csúcusra, / Mert visszaúttá válik minden útja, / És minden lépte lefelé vezet”, s amit a nagy céljához *végigért* küzdő sokszor tán nem is mer mondani magának – hogy (újra Székely) „a cél varázsa mégis elveszett...” Van bravúrmutatvány, de nincs Binder. Akinek egyedül lenne érdemes megmutatni.

Sajek sikeres porondművész, a barátja viszont épp bajban van, mert kengurujának gyöngye szíve nem bírta már szolgálatot, ezért új állatot kell betanítani. Az oktató tréningbe Sajek is belebeszélne, csak amúgy barátian. „Neked van egy világszámod, mit akarsz még, te barom!” – kapja az üvöltő letorkolást. Valóban, mit akarhat még, akinek szerencséje volt – és végigszerette...?

Csoda és valóság elegyedik Bacsó Péter *Hány az óra, Vekker úr?* című filmjében is, amely oly frissen készült el, hogy csak a jövőre rendezendő szemlén lesz versenyfilm. Ha azt gyanítjuk, nem sok eséllyel, azért Bacsó ezúttal szinte csak saját magát hibáztathatja: a film balsikere nem azon a szomorú tényen múlt, hogy Óze Lajos nem végezhetette be munkáját, s új főszereplővel újra kellett forgatni a jelenetek tekintélyes részét. A rendező rosszul számította ki, mit bír el Páskándi Géza remek ötletű novellájának átdolgozott változata; nem gondolta végig a történetet (különben nem felejt benne értelmetlen, érthetetlen mozzanatokot, és mentséggként nem spékeli meg annyira poénokkal); s olyan megoldásokat választott, melyek teljes kép telenségként halnak. Weiskopf Árpád, a kisvárosi zsidó órással a képességgel rendelkezik, hogy fejből tudja, és mindig hajszálpontosan, mennyi az idő. Háromra beleélte magát szeretett mesterségébe, hogy homloka mögött ketyeg egy mindennél finomabb, leállíthatatlan szerkezet. A városkát megszálló németek parancsnoka maga is az órák – s általában a finom tárgyak, a műalkotások, a dallamos futamok – nagy barátja, fölkelti tehát az érdeklődését Weiskopf szakmai rangja, majd – s még inkább – kivételes adottsága. Le akarja győzni őt: ő maga ugyan képes három percnél is tovább visszafajtani a lélegzetét, és rendszeres edzésekkel talán még javítani is fog rekordján, de csak a markában szorongatott stoppertől tudja, mennyi idő telt el. Semmi reménye nem lévén arra, hogy egyszer csak az ő feje is tiktakolni kezd, az órással belső időérzékét akarná szétverni. Nem sikerül. Végezetül még kivégeztetni se:

Weisskopf tíz éve elszökött, de a minap szerelmetesen visszasomfordált felesége saját magával együtt mindenkit elrobbant a vesztőhelyről, csak az órást marad sértetlen. A toronyóra deket mutat épp, a harang kong – a háborúnak vége, és Weisskopf *Árpád* fanyarul mosolyog a napsütésben, mint sokadik honalapító.

Ebből a történetből fordulatos, sikeres, főlemelő film is készülhetett volna, ha Bacsó jobban kézben tartja a saját filmjét. De nem tette. A visszatérő Elza aléltan kéri Weisskopft: olvasná föl tíz éve kelt búcsúlevelét. Weisskopf ragyogó fehér, gyüretlen papírlapot húz elő viharvert briftingsnijából... A németek által egy tornaterembe összerelét foglyok meztelenül lógnak – büntetésként – a bordásfalon, aztán sorra lezuhannak elcsigázottságukban. De úgy esnek, méterekkel arrébbra, hogy egyszerre artisztikus és megrázó legyen meztelen, halott heverésük... Elza pokolgépetől kőfal és katona a levegőbe repül vagy a földre zuhan, csak a legközelebb álló órásnak nem esik baja... Szabad, persze hogy szabad váltogatni, keverni a reális és az irreális elemeket – de csak világos és követhető szisztéma szerint. Páskándi novellafigurájának egyedülálló időérzéke épp annyira hihető, mint amennyire hihetetlen: ember és képessége, ember és mestersége egymásból következnek, oda-vissza. Így viselkedik és ez a munkája, mert ilyen; s ilyen, mert műhelyének és fejének órái ilyené tették. Bacsó ötletei sajnos vagy csak oda, vagy csak vissza működnek. Filmképi poénjai is kiismerhetőbbek, szegényesebbek a tőle megszokottnál. A tornateremben súlyos gyógylabdák halmozódnak gúlába. Első látásra kitaláljuk: csak azért éppen így, hogy szédobbanásuk létrehozza a bombázás látvány-szinonimáját. A mellékalakok kallódóak, bizonytalanul karakterizáltak, s ezt a jeles színészek sem tudják orvosolni. Bacsót néha óvni próbálják kritikusai a túl gyakori – évenkénti – filmkészítéstől. Most éppen azt reméljük, hogy a – minden alkotói pályán előforduló – gyöngye művet mihamarabb színvonalas, új, igazi Bacsó-mozival feledteti.

Kovácsi János viszont jó első filmjét, a *Cha-cha-chát* feledteti a zavaros másodikkal. Jól ismert és birtokolt életanyagát fikcióra cserélte föl a *Megfelelő ember kényes feladatra* forgatásával. Juha Vakkuri regényéből finn és magyar stúdiók összefogásával készült ez a politikai filmanalízis, mely „laboratóriumi körülmények között elemez egy XX. századi jelenségrendszert.”

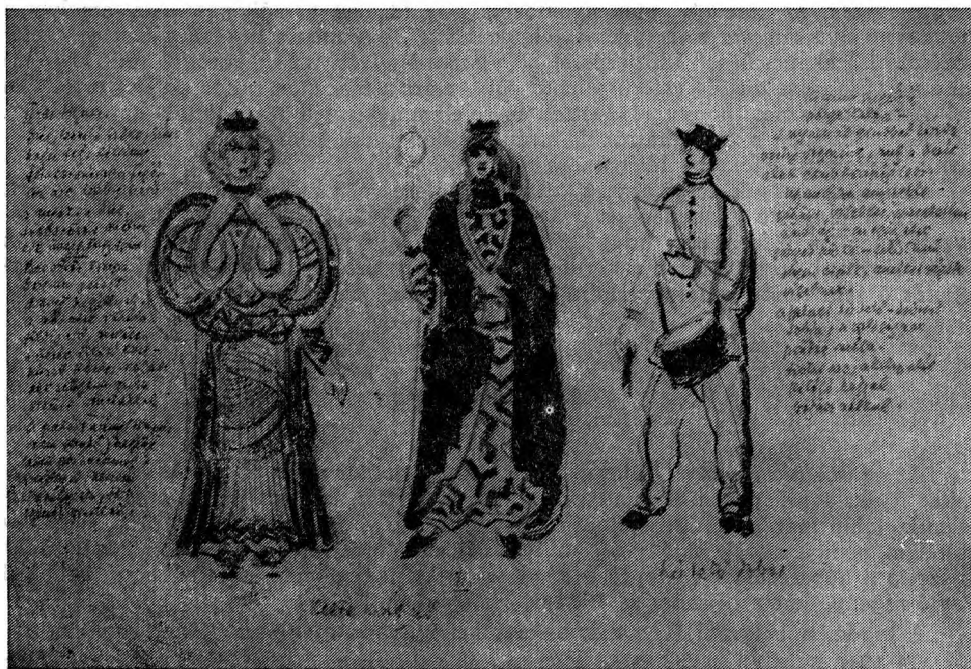
A jelenségrendszer: a győztes népi forradalom – a Forradalom – viszonya önmagához. A forradalmi építésnek, társadalomalakításnak az a szakasza, amikor a nép már nem vesz részt közvetlenül a cselekvésben és az ellenőrzésben; amikor a tömegek helyett a választottak szabják meg az irányt. Kovácsi úgy igyekezett szemügyre venni ezt a modellt, hogy az – bár őzri dekonkretizáltságát – „visszakereshető” legyen a közelmúlt európai és világtörténelmét ismerő számára. Ebben az érzékeny egyensúlyú játékban azonban elvesztette uralmát filmje fölött. A híradófelvételeket imitáló barnás kezdő képsorok sokkal többet ígérnek, mint ami a lomha s egyre nehezebben követhető politikai kalandfilmből kifeszlik. Pedig „bedobtak” minden kelléket: a kényes feladatra kiszemelt fiatalember informátora csábos testű szépség; a tökéletesen működő lehallgató gépezet, illetve ellenőrző hálózat titokzatos, de bizonyos létét a leszűkített – vagyis épp a lényegét „kintfelejtő”, raffinált képkivágások tanúsítják; egzotikus terepen zajlik a nagy üldözés; magyar szem számára már a XXI. századot idézik az épületek. Csak az előttünk pergő históriával vagyunk mind kevésbé tisztában. A biztató előmenetelű, értelmes, fiatal tisztviselő egy – az új rend kialakulásával foglalkozó – történelmi pályázat zsűrijének élére kerül. Rendben. Lassan ráébred, hogy megbízóinak nem érdekük a pályaművek méltányos elbírálása. Rendben. A főhős – nála sokkalta hatalmasabbnak tűnő, talán illegális erők parancsoló készítésére nyomozni kezd a Forradalom halottnak hitt vezetője, a Parancsnok után. Rendben. A Parancsnok valóban él, messze, őrizve-rejtegetve a világ szeme elől. Az örökségét, szellemi hagyatékát megmásítók nem mernek végezni vele, viszont biztonságban akarják tudni magukat; a nép meg beéri a Parancsnok öles fényképeivel és kultuszával. Még ez is rendben. A befejező filmharmad fordulatai viszont fejtorónek, talánynak maradnak. Csak játszottak próbára tett megfelelő emberünkkel? A visszatérő Parancsnok a régi Forradalmat fogja regenerálni? Az államgépezeten

belülről vagy azt tagadva szerveződött az akció? Ennyi is elég a kérdések garmadá-
jából.

Amit nem szabad elvitatni Kovácsitól: a kezdeményezés bátorsága. XX. századi
forradalmainkhoz – a Tanácsköztársasághoz, vagy akár az 1945 után lejátszódó
„kétmeggyőződésű” forradalomhoz – ritkán és bátoratlanul nyúlnak filmeseink, s ál-
talanban is íróink, rendezőink. A politika, a kultúrpolitika részéről éppen nem biz-
tatásban van részük. Bizonyos részletek, epizódok földolgozása, filmi bemutatása
megtörtént ugyan, de az átfogó vállalkozások, az elmélyült művészi analizisek várat-
nak magukra. Érvényes ez a megállapítás az 1956-os ellenforradalmi eseményekre is.
Ha Kovácsi 1919-ről, 1946-ról vagy 1956-ról csinál filmet, műve nem maradhatott
volna oly „steril”, mint a *Megtelevő ember kényes feladatára* mindenről szóló – és
semmiről sem szóló modellje.

A fia: a lelember és megbízója – Bogusław Linda és Fehér Anna játssza a két szere-
pet – a film végén fekete autón együtt gurulnak bele a fekete éjszakába. A nő kinyi-
totta a kocsiját, a férfi beszállt a kocsiba. Ha a filmrejtvénynek az a megoldása,
hogy a jó ügyet szolgálták, akkor most akár Majakovszkijét citálva találhatunk végre
egymásra. A Szilágyi Akos fordította *Erről* szavait idézhetik (onnan való, kérdőjel
nélkül, e filmlevél címe is): „... újabb napot, mely bánattól borostás / ne kelljen
koldulni a sorstól könnyörögve. / ... Az első kiáltásra: Elvtárs! / – az egész föld for-
duljon meg pörögve. / ... életét házak odvában ne tengesse / senki, s úgy válassza
meg minden rokonát, / hogy anyja legalább a Föld lehessen, / s a világegyetem az
apja legalább.”

A bökkenő csupán az, ahogy elnézzük sejtelmes forradalmi kalandfilmünk befe-
jezését, hogy a nő és a férfi, beleautózáva az éjbe, nem Majakovszkijét fognak sza-
valni.

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

ARISZTOTELÉSRŐL

Egy macedón klasszika-filológus Arisztotelész-értelmezéséről tájékoztatunk. Egy éve őrizzük a lapkivágást, amelyben erről olvastunk, de mindaddig nem kerítettünk sort szemlénkbe foglalására, holott a hír érdekes, és nyilván azok figyelnek fel rá, akik a dráma elméletével, s annak keretében Arisztotelész *Poetikájával* foglalkoznak, s e kérdések iránt érdeklődnek. A *katarziszról* szóló tanításról – pontosabban ennek autentikus voltáról van szó. A *Poetika* hatodik fejezetében olvasható e híres és nevezetes kitétel ugyanis: „A tragédia tehát komoly, befejezett és meghatározott terjedelmű cselekmény utánzása, megízélt nyelvezettel, amelynek egyes elemei külön-külön kerülnek alkalmazásra az egyes részekben; a szereplők cselekedeteivel – nem pedig elbeszélés útján –, a részvét és félelem felkeltése által éri el az ilyesfajta szenvedélyektől való megszabadulást.” A mondatban az „ilyesfajta szenvedélyekről való megszabadulást” kitétel a problematikus – magyarázta Mihailo Petruszevszki szkopjei egyetemi tanár. Még fiatal asszisztensként, Belgrádban, csatlakozott azokhoz, akik gyanúsak, nem „arisztotelészinek” tartották ezt a kifejezést, márcsak azért is – olvashatjuk –, mert a katarzist csupán itt találjuk, szövegbe harmonikusan nem illeszkedő módon. Valamikor, valahol a szöveg-másoló felcserélt két szót (ki tudja, még a hellén időkben-e, vagy a *Poetika* reneszánszkori újrafelfedezése idején), s Petruszevszki az „eredeti” után nyomozott, s talált arra a szókapcsolatra, amelyet a magyar nyelvű *Poetika* a „tettek összekapcsolása”, egy másik bekezdésében a „cselekedetek összekapcsolása” kifejezéssel ad vissza. Nyilvánvalóan görögül tudó mérheti fel az olvasat értelmét és valódi jelentőségét, mert a macedón tudós szerint arról van szó Arisztotelésznel, hogy „részvéttel és félelemmel zárja le a tettek kapcsolatát”. Következésképpen a tragédiáirónak kitűnően kell tudni komponálni, hogy a mű végén a „tragikus effektus” létrejöhessen.

Azt is megtudjuk, hogy nem újkeletű felismerésről van szó. A tudós azt a papírt, amelyre feljegyezte „felfedezését”, keltezte is: „1942. december 19. Éjfél” Megjegyezte még az informátor, hogy 1954-ben egy görög filológus a szaloniki *Platon* című folyóiratban ugyancsak a kérdéses szöveg hely problematikáját figyelembe vette, de ő sem tudott megszabadulni a „katharszis” szó bűvöletétől.

AZ ÉV KÖNYVE

Az év könyve regény: Milorad Pavić: *Kazár szótár* című alkotása. Amikor e sorokat írjuk, a mű negyedik kiadása van forgalomban, amikor pedig szemlénk megjelenik, talán már az ötödik-hatodik kiadást jegyzi a jugoszláv könyvpiac. E könyv esetében nem a neves regény-díj (a Nin-Díj, amelyről már többször is beszéltünk) játszotta a népszerűsítő szerepét – az olvasói-kritikai elismerés tette, hogy Milorad Pavić regénye lett a díjazott az 1984-es esztendőben.

A kiadó, a belgrádi Prosveta, a következőképpen ajánlja a *Kazár szótárt*:

„A VIII. és a X. század táján a Kaspi- és a Fekete-tenger vidékén feltűnt a kazár törzs, amelynek később nyoma vész. Feltételezhető, hogy a törzs addigi (ismeretlen) vallásáról héber, iszlám vagy keresztény hitre tért. Ez képezi történelmi alapját

Milorad Pavić új regényének, amely szótár (lexikon) formájában készült. Ekként a regény struktúrája tulajdonképpen szótári címszavakból áll össze, három, a keresztény, az iszlám és a héber vonatkozású részből. Az olvasóra marad, hogy a szótári egységekből kialakítsa a regény egészét. A könyvet többféleképpen lehet olvasni: az elejétől, a végétől, a középtől. Az azonos eseményekről és személyekről három változat szól, amely szerencsés módon fonódik össze és egészíti ki egymást. Pavićnak ügyes lelménye révén, hogy a szótár formáját regényformaként használja fel, sikerült megírnia az egyik legcsodálatosabb könyvet, amely a szerb fantasztikus prózaírás csúcsát jelenti.”

Tegyük ehhez az ismertetéshez még azt, hogy az egész regénynek a fentiek kivül két változata van: egy hím- és egy nőnemű variáns. Igaz, pár mondatnyi az eltérés a kettő között, a szerző állítása szerint azonban mégis érdemes figyelni ezeket is. Kitetszik tehát, hogy az olvasót már a könyv megvásárlása is dilemma elé állítja. El kell döntenie ugyanis, hogy melyik változat mellé szegődik, hiszen a drága könyvek időszakában senki sem veszi meg mind a kettőt. E sorok írója például magától a szerzőtől kapta a „nőnemű” regényt.

Milorad Pavićot évekként eszelőtt bemutatuk már a *Jelenkor* olvasóinak. Most annyit fűzünk csupán az elmondottakhoz, hogy a fantasztikus irodalom szerb művelője egyúttal jeles irodalomtörténész: a XVIII. század szerb irodalmának nemcsak jó ismerője, hanem legalaposabb irodalomtörténeti értelmezője, e kor történetírója is. Azért emelhető ez ki most nyomatékosan, mert szemmel jól kivehető, új regénye nem csupán a regényíró, de az irodalomtörténész műve, akárcsak a világirodalomban most ünnepeelt Umberto Ecoé. Központi hőse, Avram Branković – Branković Ábrahám, ugyan fiktív személy, de ott van közvetlen közelében Djordje Brankovićnak, aki ellenben már jeles politikus és író, a szerb történelem megteremtője, s minden későbbi, a szerb történelemmel, a népköltéssel foglalkozó őse, műve pedig forrása a történetírásnak. A felvilágosodás misztikus iránya őlt a regényhősben alakot: embert teremt szlavóniai kastélyában. Innen vezet egy szál a kazárokig, s ez is irodalomtörténeti problémákból fonott: Konstantin, azaz Cirill járt a kazároknál, s ezt legendája tüzetesen el is mondja, s abban szó van a zsidó követekkel kirobbant vitájáról, vagy ahogy a legenda írja, „szóváltásáról”. Nem mesterkéeltségekről, írói konstrukcióról van tehát szó, amikor a szerző a keresztény, az iszlám és a héber vonatkozású „könyvekre” osztotta regényét, mert mind a három adva volt a kazár kagán udvarában. S a mű végén az író ismét összefogja mind a „regényest”, mind pedig az „irodalomtörténetit” – a jelenet Isztambulban játszódik, ahol 1982. október 18-án gyilkosság vádjával áll a bíróság előtt dr. Dorothea Schultz, aki a jeruzsálemi egyetemen A korai kereszténység története a szlávoknál címen tart előadásokat. A per tanúja pedig Virginia Atech, a pincérnő – ő is kazár, mint ősanja, Atech hercegnő, akivel Cirill, a szláv hittérítő találkozott.

Az olvasó, ha vállalja az író diktálta türelemjátékot, át tudja tekinteni az egészet s gyönyörködni is képes a regényírói terv merészségében és csalafintaságában. Igazi felfedezése az olvasásnak azonban a részletek, s a részletekben az írói képzelet játéka, a bennük megnyilatkozó fantasztikum elbájoló csodája. De emlékezetesek „költői” helyei is ennek a regénynek. Megítélésünk szerint ilyen az a mikrorészlet is, amely elbeszéli, hogy Avram Branković mesterségesen csinált gyermekének, Petkutinnak, feleséget keres és szerez. Idézetünket a jeles költő, Brasnyó István, fordította:

„Mivel az oláhországi főurak mindig magukkal visznek egy testőrzőt és a léleknek egy őrizőjét, annak idején Branković is ekként cselekedett. Lelke őrizői között akadt egy cincár, aki azt beszélte, hogy minden a világon igaz lett, és nagyon szép lány volt. A lány minden legszebbet elvett az anyjától, úgyhogy az a szülés után örökre csúf maradt. Amikor a kislány betöltötte a tizedik esztendejét, az anyja valaha szépséges kezeivel megámitotta kenyeret dagasztani, az apja pedig magához hívta, azt mondta neki, hogy a jövendő nem víz, és elhunyt. A lány patakokban öntötte könnyeit az apja után, úgyhogy a hangyák a könnyein felkapaszkodhattak az arcáig. Most árva volt, és Branković úgy intézte, hogy találkozzék Petkutinnal. Kalinának

hívták, árnyékának címet illata volt, és Petkutin megtudta, hogy a lány azt fogja szeretni, aki márciusban somot evett. Megvárta a márciust, belakott somból, és sétálni hívta Kalinát a Duna mellé. Amikor elváltak, a lány lehúzta gyűrűjét az ujjáról, és bedobta a folyóba.

– Ha az embert valami kellemes éri – magyarázta Petkutinnak –, azt mindig valami kellemetlen aprósággal kell fűszerezni; így jobban az emlékezetébe vésődik az a pillanat. Mert az ember mindig huzamosabban emlékszik a kellemetlen, mint a kellemes dolgokra...”

Az ünnepelt szerzőt heteken-hónapokon át ostromolták az újságírók. Nyilatkozatainak se szeri, se száma. S mi ezek javát össze is gyűjtöttük, annak reményében, hogy beszámolhatunk róluk a *Jelenkor* olvasóinak. Mégsem tesszük, mert úgy tapasztaljuk, hogy túlságosan is helyhez és időhöz kötöttek a kérdések és a feleletek, s hosszasan kellene magyarázni őket. A *Nin*-nek adott nyilatkozatából (állandó olvasmányunk ez a belgrádi hetilap, és sokat hivatkoztunk is rá már eddig is! azonban kiemeljük azt a tételét, amely szerint regénye arról szól, hogy „milyen az a nép, amely a kor nagy ideológiáinak szorításában él, de nem tartozik egyikhez sem”). Egy másik hetilap újságírójának családjáról beszélt, s öreganyjáról a következőt mondta: „Volt egy öreganyám, aki annyi ideig szép maradt, hogy még én is megláthattam szépségét. Kosarának hívták.” Családfájáról többször is szólt. Elmondta például az újvidéki irodalmi lapnak, a *Polja* (Mező) címűnek, hogy ő tulajdonképpen kétszáz esztendővel ezelőtt vált íróvá. Akkor a XVIII. században, élt ugyanis Budán Emerik Pavić, aki latin nyelven írta meg és adta ki a szerbek történetét. Ugyanebben az interjúban büszkén jegyezte meg, hogy ritka eset, amikor mondjuk a televízió esti híradójában egy fontos politikai kommentár (a szovjet és az amerikai külügyminiszter találkozójáról) felhasználja a *Kazár szótár* egyik mondatát is. Azt, amely arról szól, hogy két Igen közötti különbség néha-nagyobb, mint amilyen egy Igen és egy Nem között van.

Mi még hozzátesszük, hogy bizunk abban: Milorad Pavić „álmoskönyve” előbb vagy utóbb, de magyar nyelven is olvasmány és siker lesz.

JUHÁSZ ERZSÉBET DÍJAI

A jugoszláviai magyar irodalomban is az esztendő első hónapjaiban kerül sor a díjak odaítélésére. Kivételt képez a Szirmai-Díj, amely „őszi” jutalma minden második esztendőben a jugoszláviai magyar elbeszélőknek. Nos, a díjak mostani évadjában Juhász Erzsébet a nyertes, övé minden irodalmi elismerés. *Gyöngyhalászkok* című novelláskötete érdemelte ki előbb a Szirmai-Díjat (ezt Verbászon osztották ki, ahol Szirmai Károly élt), majd a Híd-Díjat. A Forum Könyvkiadó meghirdette regény-pályázaton ugyancsak Juhász Erzsébet kézírata kapta az első díjat. Ennek címe *Műkedvelők*, hőse pedig a jugoszláviai magyar irodalom első korszakának vezére, Szenteleky Kornél. A Szabadkán megjelenő *7 Nap* című hetilapban Podolszky József beszélgetett az immár „koszorús” írónővel. Ebből a beszélgetésből idézünk két passzust. Ezek szólnak arról, mért választotta Szenteleky Kornélt regényhősnek.

Az első:

„ – Úgy gondolom, hogy Szenteleky életének az utolsó hat éve irodalmunk egyik olyan izgalmas korszaka, amelyik lényege szerint prózatéma, amit igazából nem az irodalomtörténetünk révén közelíthetünk meg. Nehéz megmagyarázni, miért ragaszkodtam ehhez a témához, egyszerűen rabságba ejtett Szenteleky megszállott nekiiramodása, amit köztudottan egy rendkívül nagy váltás után csinált végig. Ugyanakkor az életét az utolsó pillanatig jellemző feltétlen elkötelezettséget nehéz lett volna elválasztanom a sorsát jellemző egyéni tragédiájától. Minden nekiiramodás borzasztó tragédiáját látom benne, közösségi élménynek, s ha úgy akarjuk, megkerülhetetlen történelmi ténynek tartom, olyasvalaminek, ami az itteni magyar kisebbség egész

Trianon utáni létét meghatározta. Mert gondoljunk bele, nem lehetett egyszerűen tudomásul venni, hogy magunkra maradtunk, s viszonylag hamar rájönni, hogy önálló szellemi életre is szükségünk van. Nem is ment az egyik napról a másikra. Jellemzőnek tartom, hogy egy olyan tipikusan széplélekben, mint amilyen Szenteleky volt, fogalmazódott meg ennek az elkerülhetetlen szükségessége. Az ő élete a hiteles történeti tudat és a hiteles önismereti tudat eleven példája lett. Ezt a sorsot próbáltam valahogy parafrázálni természetesen szépirodalmi eszközökkel . . .”

A kérdező többek között felvetette azt is, hogy Szenteleky kezdetben tagadta az úgynevezett „vajdaságiasságot”, később viszont szószólója lett a helyi színek elméletének. Ezzel kapcsolatban mondta Juhász Erzsébet:

„ – Szenteleky életében engem eleve ez a drasztikus törés fogott meg. Tipikusnak, tünetértékűnek érzem az adott történelmi pillanatban és közegben . . . Engem tulajdonképpen az érdekelt, hogy a tőle teljesen függetlenül megváltozott helyzetben, hogyan találja föl magát valaki, hogyan tud hiteles egyéniséggé válni. Mert Kelet-Európában mindenki megérezte az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának sorsdöntő hatását. És szerintem nagyon eszméletlennek kell lenni annak az embernek, aki nem fedezi fel a hatás nyomait a saját életén, illetve egy közösség életén. Szenteleky élete felveti a kérdést, hogy milyen példa maradhatott a végekre szakadt kisebb-ségek előtt. Szerintem semmilyen, mert csak tájékozatlanok lehettek az adott történelmi szituációban. Szenteleky is tipikusan tájékozatlan volt: sok mély válságnak kellett ahhoz bekövetkeznie, hogy ő fölmérje, csak akkor lehet autentikus tudatunk önmagunkról, ha fölismerjük, egy közösségből kiszakadva az a dolgunk, hogy megtaláljuk a saját gyökereinket azon a talajon, melyre rászülettünk, és amelyen ott a helyünk. Hogy hogyan van ott? Ugy, hogy soknemzetiségűek vagyunk, hogy csak ezt az adottságot átgondolva tudhatunk önmagunkról. Szenteleky volt az első, aki ezt az irodalom terén is tudatosítani akarta, mert öntudatlanul egyszerűen nem lehetett írni . . .”

Juhász Erzsébet novelláskötete, a két díjas *Gyöngyhalászik* természetesen nem eszme-könyv, hanem az élet finom, nem tolakodó színeivel megfestett képvilága. A bácskai kisvárosok polgári életmódjának, színeinek és hangulatainak mély ismeretéről és megidézéséről nevezetesen a kötetben olvasható írások. Melankólia lengi be a hősök körül a légkört, s nehéz eldönteni, be- vagy kilélegzik alakjai ezt a sajátos összetételű lét-levegőt. Talán nem volt véletlen, hogy Herceg János, a jugoszláviai magyar irodalom rang- és koridős alkotója, elragadtatott cikkben köszöntötte éppen ilyen jellegű világismerete miatt a fiatal írónőt.

ÚJ IRODALMI LAP BELGRÁDBAN

Eddig három száma jelent meg a belgrádi *Nin* című hetilap irodalmi folyóiratának, a *Knjževni glasnik*nak (Irodalmi Hirmondó), és máris népszerűvé vált, holott szemmel látható nyomban krízise is. Az első, a novemberi számot gyorsan követte a második, a decemberi, az ez évi első, januárira már várni kellett, a februári ellenben mindmáig (március 24-ig) nem jelent meg.

A beköszöntő szerint az *Irodalmi Hirmondó* különbözni akar a megjelenő újságoktól és folyóiratoktól mind témaválasztásában, s abban, hogy a megjelenő könyveknek nagyobb figyelmet szentel a megszokottnál, mind pedig az írások hangvételében és az új típusú írásmód ápolásában. Itt a jóltájékozottságot és alaposságot össze kell kapcsolni a szellemességgel és kritikai közelítésmóddal. Egyszerre lesz így az írás kihívó és közérthető. Persze a kiadvány technikai megmunkálásával is kitűnik a többi sajtótermék közül – a finom papír, a sok színes és fekete-fehér kép, rajz, műalkotás, a figyelmes és inventív tördelés ugyancsak figyelmet keltő.

Az első szám tematikus részét az úgynevezett disszidens irodalom kérdései képezik, s szó esik az „intellektuális polémikák” kérdéséről is. Mi azonban annál a hirde-

tésnél állapodunk meg, mely a Gyökerek című könyvsorozat első nyolc kötetét kínálja „Az eredetiek hasonmáskiadásában ismerkedjete meg kultúrátok gyökereivel!” jelszóval. Vuk Karadžić három könyve van ebben a sorozatban (1814-es népdal-könyve, szerb nyelvtana és a szerb felkelésről írott műve), azután az első szerb alkotmány (Kragujevac, 1835) szövege, Djuro Daničićnek Budán 1847-ben nyomtatott nyelvészeti műve a *Harc a szerb nyelvért és helyesírásért*, Branko Radičevićnek ugyancsak 1847-ben, de Bécsben megjelent verseskönyve. Végül Svetozar Marković híres műve, a *Szerbia Keleten* (Újvidék, 1872) és Leopold Ranke írása a szerb forradalomról. Figyelmet keltett Vaso Milinčević tanulmánya, amelyben a könyvbetiltások kérdését érinti, s idézi mindezzel kapcsolatban Jovan Skerlićnek, a szerb irodalom-történet „atyjának” a mondását: „Ha nem is vagyok képes tojást tojni, tudom, mi a záptojás.” Muharem Pervić glosszái pedig mintha a disszidens-irodalom problémájához szólnának hozzá. Alábbi mondásával mindenképpen: „Illúzió, hogy az eretneknek mindig igazuk van, és hogy kevésbé fanatikusak, mint az igazhitűek.”

A második szám a latin-amerikai regényirodalom jeleseit sorakoztatja fel. Ebben olvashatók Miroslav Krleža barátjának, Enes Čengićnek, feljegyzései a Krležával folytatott beszélgetéseiről. 1977. február 19-én például a *Zászlók* lehetséges folytatásáról csevegnek, majd Čengić felteszi az írónak a kérdést: „Mondja, Krleža, egyáltalában sírt On valaha is?”

„ – Igen, utoljára 1941-ben.

– Megtudhatnám, milyen alkalomból?

– A németek latartoztattak, és a börtönfolyosón kísérték, amikor szembejött velem az ifjú kommunisták egy csoportja. Megálltak előttem, és az egyik felkiáltott:

– „Hol vagy te, trockista disznó?” Körülfogtak és elkezdtek köpködni. Az egész arcom összevissza köpködték, kísérom pedig nem tudta, miről is van szó. A nyál szinte csorgott az arcomról.

Beléptem a zárkába, leültem, fejemet a térdem közé szoritottam és úgy elkezdtem sírni és zokogni, hogy képtelen voltam abbahagyni. Nem is sírás volt ez, hanem jajongás. A többiek a zárkában vigasztalni akartak:

– „Ne sírj, nem olyan borzasztó az, majd megszokod. Nem úgy lesz minden, ahogyan ők gondolják.” Mire én felkiáltottam:

– Hagyjatok! Nem azért sírok én, mert börtönben vagyok, hanem azért, mert sírnom kell. És felszabadultan előbbi sokkos állapotomból.”

A legutóbbi szám az emlékirodalom kérdéseivel foglalkozik. Ezt legközelebb mutatjuk majd be.

S mi fényben marad

*Kinek vers költi halálát
elküldi mitológiai segédeit
s már-már költészettel
tegezi vissza a világot . . .
Arcomhoz vágott havas kesztyű.
Előhív valaki a versből
beolvas, halálomat költi
s mi fényben marad, az vagyok.
Száll a hó, hamuval hintik be
házak előtt a jeges járdát.
Nem bánok semmit.
Meghamusítom magam.
Itt vagyok és nem vagyok.
Szabadon, minden kötöttség nélkül
visszaadni egy napot az égnek, anyyi,
mint arcot kölcsönözni
a bőrön áthatoló sugaraknak!*

És nem jár messze a mítosztól

*Zeusz csontvelő-átültetése a villám.
Ragadt ránk némi
mitológiai-felhőcafat
és pozitív lett
madame Curie sugárzó csontjaitól
a temető, mert lemondani
csak a jövőről lehet.
És nem jár messze a mítosztól
ki árnyék-vándor
fényvel utazó lélek.
Ajtónk előtt a fán
hold-tengeri rügy-tekercs.*

Adósság

Nagy Lászlóról

Futottam lefelé, a szigligeti park fűzfához kanyarodó útján, innen már eltakaródott a hó. De a Tapolcán túl még ott csillogott az éppen csak hogy megtört kukoricaszárak között, tiszta arany és fehér, a Tapolca gőzölgött. A kolompot hallottam először, a birkákat már csak akkor láttam meg, mire leértem a vízhez. Még megvoltak a fák a túlsó oldalon, csikos árnyékuk a vízzen feküdt keresztben s omlott lefelé a partról a nyáj. Tolongva, egymást szelíden lökdösve mártották az orrukat a vízbe, szürcsölve ittak, csak lassan adtak helyet a telibendőjűek a még szomjasoknak, egymás fölé bújva, csakugyan úgy, mint a báránnyelűek, szinte éreztem a puha, gömbölyű hátak tapintását, ahogy egymás után emelték ki a kékes-szürkés-rózsaszín arcukat a folyóból s húzódtak felfelé az alacsony parton. És ott állt köztük és fölöttük a juhász. Azt hittem, a háta mögött szálló naptól látom olyannak az arcát, mintha rézből kalapálták volna ki – a téli nap tiszta piros kis kör volt a fehér égen –, de kiderült, hogy a napnak ehhez semmi köze sincs, csakugyan rézből van az arca, a széles pofacsontok közé éles ívű orr ékelődött, mint egy madár csőre, s az arc fiatal volt, kemény és szép, de egészen másfajta komolyság borította, mint az alföldi juhászkét – én csak azokat ismertem eddig.

Szerettem volna szólni hozzá, megmondani neki, hogy ez mind milyen gyönyörű, ő is, a birkák is, az arany kukoricaszárak meg a víz, meg a kis piros nap – de már megjártam jó párszor az ilyen nyilatkozatokkal – nem illik ilyesmiről beszélni.

– Nagyon szép botja van – nyögtem ki végre.

A botját a hóna alatt fogta, pontosan úgy, mint szent Vendel szobra, arra Raposka felé s most megnézte, mintha először látta volna.

– A szebbik az apámnál van. Az is juhász.

– Maga faragta?

– Én.

– Gyönyörű szép.

– Nem tudom. De már megdicsérte más is.

Bemutakoztunk, mondtam, hogy festő vagyok, szeretném megnézni közelebbről a botot, hisz most köztünk van a víz, majd kikerülök délután a rétre, ha megmondja, hogy merre legeltet, meg szívesen rajzolnék birkát is.

– Az az ember is innen jött le, az Alkotóházból, akinek megtetszett a botom. Neki is volt. Fekete, kutyafejes botja, mert amúgy biccentett az egyik lábára.

– Nem tudja a nevét?

– Valami Nagy László, úgy mondta. A feleségét is láttam többször itt lefutni, nagy szemű, vékony, barna asszony volt. Hívott is, hogy keressem

meg az Alkotóházban, a szobája számát is megmondta. Olyan szárnyas haja volt, félhosszú.

– És behozta megmutatni a botját?

– Nem. Azt mondta, dobjam át neki a vízen, aztán ő is átdobta a magáét. Dicsérte, hogy szép, mondta, hogy ő is faragni szokott, ha átjövök, megmutatja, hogy milyen szép darab fákat hozott le magával, adna is belőle. Én meg mondtam, majd adok somfát.

– És fölkereste?

– Nem. Ezzel még adósa vagyok.

– Ma reggel mondta be a rádió, hogy meghalt. Kint van az Alkotóházon a fekete zászló. Költő volt.

A juhász fél lépést hátrált, aztán megmerevedve nézett rám.

– Jó Isten – mondta.

Akkorra én is elbögtem magam. Mert ilyen megrendítő gyászbeszédet nem hallottam még.

Margitka úgy hívta: Lackó. Ő magát Lacikának, mintha valaki másról beszélt volna. De közben huncutan villant a szeme, néha az ajkát is megnyalta egy villanásra, ahogy kivette a kezemből a bicskát, amivel a tökszárdudát próbáltam bevágni: „Majd a Lacika megcsinálja!” Az a tökszárduda is... Meg az a nyár, ott Szigligeten, Kormos Pista, Juhászék, Nagy Laciék.

Nem tudom már, melyikük hozta föl először hozzánk, Kormos Pista vagy Juhász Ferkó. Az biztos, hogy a bort Simon Pista hozza, s Ferkó nagyot rikkantva üdvözlí: Bazsi! Laci nem szól, csak a botjával kopog, csudaszép, fekete lófejű botja van, azt bámultam meg rajta először, a lábáról elkaptam a szememet, de ő észrevette, hogy nem akarom meglátni.

– Csödörön lovagoltam, aztán leestem. Sokat kínoztak a lábammal, de a végén csak ilyen maradt. Én nem bánom, ha a lányok nem bánják. A feleségem se, ugye, mert ha bánja, majd meg is verem. Arra is jó a bot.

Megint az az oldalra vágott fej s az a mókás szemvillanás.

Úgy ülik körül Vas Pistát, mint a kályhát. Csak ez olyan furcsa kályha, ami a melegedőknél melegszik. Pista most nem költő, „műfordító” és lektor, nem ír, legalábbis nem jelenik meg verse, ezeket meg a fényes szellők hozták, de tulajdonképpen épp olyan egyedül vannak, mint most Pista. Mert szépen megdicsérik ugyan őket, ha megírják a kötelező verseket, de ők az igazi irodalmi életre vágnak, vidékről jöttek, még nem váltak pestivé s tájékozatlanok az anekdoták, a furfangok, a kerülő utak és az írók ellenségeskedései és barátságai között. Feri ugyan mindent tud, minden olvasható írást elolvasott, de Laci csak a magyar költészetet ismeri, különben is neki elsősorban festői a látása, érzékletes és kontemplatív s az úgynevezett irányítás, amitől Juhász és Kormos szenved, őt kevésbé érinti, csak legyint rá: „marhák ezek, öcsém”. Összebújó, szoros együttlét ez, szabályos szimbiózis, Vas Pista költőnek érzi magát köztük, ők meg hallgatják Pistát, egy költőt, aki végre szóba áll velük, nem „pártvonalon” s aki nem megszálló zsoldoshadnak tekinti őket, hanem fiataloknak, akiknek segíteni kell és érdemes. Ha-

mar megszületik köztük a „BERS” szó, azt jelenti, hogy ez nem vers, csak bers – a többit nem kell magyarázni. Igen, hallgatnak Pistára, és nemcsak költészetben.

– Legalább egy idegen nyelvet tudnotok kellene, nyugati nyelvet. Hogy ismeritek így meg a világirodalmat, fordításból? Petőfi is tudott németül és franciául. –

Feri tud németül, Simon Pista is, Kormosnak valami hatodik érzéke van a versek nyelvéhez, megérti, ha nem is érti. Ő különben is más műfaj, senkihez sem hasonlítható, úgy sétál át a legnagyobb szakadékok között, mintha angyal őrizné, és vagy nem veszi tudomásul a veszélyt – „potomság” – mondja –, vagy szétröhögi.

– En csak Iszkáziul tudok, meg kicsit oroszul – mondja Laci.

Hát elkezdünk tanulni angolul, Juhászékkal együtt, András Lászlónál, minden héten kétszer feljárunk hozzá a Piarista utcába és rengeteget nevetünk. What are the children doing? kérdezi ifjú tanárunk, az olvasmányt illusztráló képre mutatva. – Dé ár pacsáling – mondja Laci, csakugyan, a gyerekek pocskolnak a vízben, a kifröccsenő cseppek íve alatt.

– Egyelőre elég, ha fordítani tudtok – bólint Vas Pista. – Arany is csak szemmel tudott angolul, lásd: ezen per
remember.

Ülünk nálunk a kitelepített szomszéd exminiszter piros bőrgarnitúráján és isszuk a teát, kávé nem igen van ebben az időben, a televízióról még nem is hallottunk, a rádiót ki sem nyitjuk – minek? Hát énekelünk.

Lovamat elódom – amikor a hód kel . . .

Berobban Réz Ádám a furulyával. Új kanna teát hozok be, akkor már ketten furulyáznak, Vas Pistával, francia sanszónok és angol tengerészdalok, Juhász Feri sírva fakad, ahogy szól a régesrég angol dal, a tengerészek búcsúznak a spanyol hölgyektől, és Vas Pista kiszámítja, hogy John Donne is rajta lehetett azon a hajón. Laci csak annyit mond: „Az istenfáját” és kivágja a botját a szoba közepére, aztán bocsánatot kér és tovább hallgat, de a keze mozog s mikor elmennek, a Szabad Nép széle, az asztalon heverő boríték háta, de még egy teában ázó papírszalvéta is hemzseg a lovaktól.

– Festő akartam én lenni, amikor Pestre jöttem, először a Derkovits-ban laktam.

Juj de csúnya kis kötet lett a „Tüzér és a Rozs”. Mert ez lett a címe, hiába hadakozott ellene Pista, hogy nem fogják engedni az ilyen „értelmetlen szürrealista métely”, a dolgozó nép katonafia hogy a pokolba keríthető össze a rozssal és mellesleg és külön, neki, a szerkesztőnek sem tetszik. Mind-egy, Laci keresztül verte:

– Szép cím az. Jó cím. Nekem tetszik.

De ő se tehetett semmit a vastag, barnás papír, a puha tábla feketének szánt szürkéje, meg az egész kivitel hitványsága ellen – a könyvek akkor ilyenek voltak. Hát a versek? Azokban feltündöklött egy-egy sor, egy kép, ragyogott egy gyöngyszem, a majdani Gyöngyszoknya-ból. A tengerek és szemináriumok alatt úszó jéghegynek egy-egy pici csúcsa.

- De legalább elhagytad azt a buta F-et a neved elől - forgatja Pista a vékonyka kötetet - költő leszel te Nagy László néven is, nyugodt lehetsz.

- Most még nem vagyok költő, Pista bácsi?

Pista bácsi, istenem. Az agg Vörösmarty, a harminckilencéves Pista. „Hát igen, ezekből lehetne még Petőfi vagy Arany” - gondolkozik el Pista -, csak azt nem tudom, hogy melyikük lesz melyik.

Bort iszunk egy istenháta mögötti kocsmában, körülöttünk iszonyú fekete már a világ, reménytelen, rengeteg bajunk van, de csak annál közelebb húzódunk egymáshoz. Laci mindig a legcsöndesebb és Margitka, még ha jó kedve van, sem szokott sokat beszélni. Most már rájuk is nehezedik minden, ami eddig csak minket nyomott.

„Bárd az ég is, meg-megvillan

Lelkeket irtana

Hamuszínű takaróban jajgat a kisbaba...”

- Lacikám, végre kibújtál! Mert ez ugye a szabadság, a hamu alatt jajgató szabadság?

- Szürrealista vagy te, Piroska, az már biztos. Nem az. Csak olyan csúnya szürke takarókat árulnak, Andrist is abba pakolja az anyja, tudod.

Aztán Bulgária kettévágta a mesterséges burkot, amit ráraktak Lacira. Csodálatos versei kezdődtek itt és remek fordításai.

- Jól érezted magad Bulgáriában, Lacika?

- Azt elhiszem. Tudod, ott olyan feketék a lányok, mint a tücsök piccsája.

Aztán 1953-ban egy kora márciusi napon Nagy Laci megjelenik a kiadóban. A hosszú folyosón egymás mellett nyílnak a lektorok szobái. Laci megáll az ajtóban, nagyot koppant a botjával a padlóra, aztán felemeli a mutatóujját s harsányan bekiáltja.

- Kámpec dolórec!

Megy, sorban, minden szobába, végig a folyosón.

Megyünk Szigligetre, összebeszéltünk, hogy most is együtt leszünk heten, mint azon a régi tökszárdudás nyáron. Kicsattanó tavasz van, egészen más, mint Szentendrén vagy Félegyházán. A parkban, mintha teleöntötték volna tejfellel a gypet, annyi a kései hóvirág és a tőzike. De megtalálom a nekem olyan kedves fürtös gyöngyikét is, a kis, köves átjárón szélesen terpeszkedik a bíborhunyor, a nyírfás alja kéklík a meténgtől s áll, mint a káracsnyfa tele díszel a liliomfa. Lent, a denevérfa előtti kövér bükkön, valószínű alkotóház alakul, legalább hatfajta madár dolgozik a különböző egymás alatti-fölötti lyukakban, etetnek hajnaltól estig. Vadul sikongat a zöld küllő, kopog a harkály, mondja a magáét a „csúnya galamb”, ibolyaszőnyegből liheg ki a gyík. A fenyőfák puha új bojtjait muszáj megsimogatni, a rózsakert szélein glédában állnak az íriszek és már pedzi a levendula is.

A vakondok is mozognak, elképzелhetetlenül csillogó fekete halmok türem-
lenek fel váratlanul, a gazdájuk nem látszik.

– Gyerekek, tudjátok mit láttam Szentgyörgyhegyen?

– Te mindig csudát látsz, na mit?

– Egy magyar Szent Györgyöt. Nem a templomon, a mellette lévő sárga ház homlokzatán, azt hiszem, agyagrelief. Nincs neki lándzsája, se mellvértje, se kardja. Csak egy furkósbotja, és puszta kézzel nyúl a sárkány torkába, feszíti szét a száját, a bal lábával tapos rá, de a sárkány is csak olyan egyszerűbb víziborjú. És a bunkójával fog majd rácsapni. Mondom, magyar az. Meg akarom festeni ezt a szegény magyar Szentgyörgyöt, a bátyámnak, Gyurinak se volt fegyvere a sárkány ellen. Meg is ölte a sárkány.

– Én azért a rendes, szép Szent Györgyöt akarom lefesteni, ide a szobámba. Hú de szép fehér lova lesz! Kanca, fehér kanca. És páncél, lándzsa, minden. Hoztam is temperát, ecsetet, mindenfélét – Laci csettint a nyelvvel –, majd meglátjátok. Faragni való fát is hoztam, de azt itthagynom a padláson, télire, ha lejövünk, jól kiszárad majd.

A szigligeti Alkotóház tizenhetes szobájában van egy kis fülke a falban, eredetileg nyilván szobornak szánták. A Szent György, a fehér kanca hátán ott gázol a sárkányra, azóta is. Aki a tizenhetes szobába kerül, csak úgy mondja: a Nagy Laci szobájában lakom, tudjátok, ott ahol a Szent György van.

Egyszer majd csak sikerül rábeszélnem a juhászt, Sűmegi Józsit, hogy jöjjön és nézze meg ezt a Szent Györgyöt. Ha már adósa egy látogatással annak a Nagy Lászlónak.

A HŰSÉG JEGYÉBEN

Nagy Lászlóról, születésének 60. évfordulóján

Többször is elmondtam már, hogy milyen nehéz kortársainkat megítélni. A tiszta mértékhez óhatatlanul a véletlenek és a személyes elfogultságok bizonytalanságai tapadnak, s szinte lehetetlen rajtuk felülemelkedni. Amiben leginkább bizonyosságig juthat az ember, az az irányultság: felismerhetem, hogy e mellé a mű vagy életmű mellé oda kell állni, védeni kell, harcolni érte, vagy éppen szembe kell vele fordulni – anélkül azonban, hogy a teljesítmény nagyságrendjét objektíve meg tudnánk ítélni. Ezt – mint Kodály mondta – az idő és a nép dönti el.

Vannak azonban kivételek: az igazán nagyok közül Bartók vagy Ady korszakos nagyságát a kortársak közül is sokan felismerték: a mi nemzedékünk akkor vált a bartóki program hívévé, amikor még közöttünk volt. (József Attilával talán azért volt másképpen, mert fiatalon halt meg, a közvetlen utókor már tudta, hogy mit jelentett.)

Nem pusztán arról beszélek, amikor valaki hirtelen divatba jön, a kritika dicséri, az értelmiség beszél róla, rajongók akadnak – ez lehet pillanatnyi jelenség, s nem feltétlenül tartós. De még az sem döntő, kihez fűződnek legendák, mert ez sem hiteles fokmérő, lehetnek s vannak, akik nagyon alkalmasak arra, hogy legendák szövődjenek körülöttük, művük mégsem marad időtálló.

A mi nemzedékünkben leginkább Nagy László a kivétel, legalábbis sokunk számára. Kivétel nekünk, akik nemzedéktársai vagyunk (engem nem egészen két hét választ csak el tőle), de kivétel a fiatalabbak számára is, akik még együtt éltek vele. Kivétel, mert nem divatból és nem is csak legendaként ismertük fel és el életművének igazi nagyságát.

Volt valami benne már első jelentkezésekor. Megjelenésével és magatartásával már akkor tiszteletet parancsolt, éspedig nem valamiféle autoriter viselkedés folytán, hanem a belőle áradó tisztaság miatt. Később ez válhatott a köréje szövődő legendák forrásává is. Emlékezzünk arcára, amely hű tükre volt egyéniségének, emlékezzünk – aki nem láthatta életben – felejthetetlen tévé interjújára, amelyben a méltó költő-társ Kormos István volt beszélgetőpartnere – fehér haja, gyönyörűen barázdált okos arca micsoda összhangban volt szavainak egyszerűségével, józan átgondoltságával.

Mindezek azonban természetesen csak a külsőségek, azért merek mégis beszélni róluk, mert ezúttal a lényegre tükrözik. Azt tehát, amit már az első találkozáskor megérezhetett az ember. Mert így fogadtuk annakidején Nagy Lászlót a NÉKOSZ-ban és általában a fiatal magyar értelmiség soraiban, amikor első költeményeivel jelentkezett. Azokban a versekben is volt valami megrendítően tiszta. Érdemes újraolvasni őket, különösképpen azoknak, akik az idők távlatából ma már egyet s mást másképpen ítélnék meg. Nagy László versei ugyanis bírják az időt, s olyan megfogalmazását adják az akkori hi-

teknek és elszánásoknak, ami a történelmi mozgás lényegéhez tartozik, s nem torzítják el sorsunk vargabetűinek mulandóságai. Más szóval: a hitet fejezik ki, s nem a hiedelmeket. Azt a hitet, ami ma, a csalódások tüzeiben megedzödve ugyanúgy, sőt talán méginkább érvényes.

Mindezt persze akkor inkább éreztük, mint tudtuk. Tudássá a későbbi évtizedekben változott, amikor koncepciójának arányait is jobban megismerhettük.

Az indulás időpontja és jellege nagyonis meghatározott volt ahhoz, hogy azt fel lehessen ismerni. Olyan tények határozták meg, hogy parasztfiú volt (s vállalta is a paraszti múltat, minden terhével és minden értékével) s hogy a felszabadulás utáni népi demokratikus megújulás (naissance nem renaissance) tavaszában, a népi kollégisták, az új friss népi értelmiség soraiban vált költővé. Úgy látszott tehát, hogy Nagy László mindenekelőtt a *miénk*, mondjuk így: népi kollégistaké, s tágabban mindazoké, akik az akkori idők baloldali népi mozgalmaitól érintettek voltak. Persze nem kellett ezen gondolkodni, úgy látszott, hogy holnapra megfordítjuk a világot, a kényesek kertjét megtiporva, a szegények fejét felemelhetjük.

S akkor jött a valósággal való nagy szembesülés, ami – mondjuk ki végre – mindmáig tart és még szükségszerűen tovább is fog tartani. Azért ugyanis, mert az eszmék, mégha a valóságból vonják is el őket, szükségképpen ütköznek a valósággal, hamis vágyalom volt, hogy a valóságot úgy le lehet rohanni, mint ezt akkorjában nemcsak a népi kollégisták közül képzeltek sokan. Politikának és költészetnek egyaránt az volt a próbája, hogy ki hogyan képes szembenézni a valósággal, hogyan tud leszámolni a hamis illúziókkal, de ugyanakkor hogyan tudja a sokszínű valóság arcaiból újra kiformálni az igazságot.

Nagy László igazi emberi és egyben költői nagysága (ami ebben az esetben is ugyanaz) itt mutatkozott meg. Abban is, amiben költészete megváltozott, kiszélesedett, átalakult, új tartalmakkal bővült, de abban is, amiben hű maradt önmagához. Az életmű ugyanis egységes, a történelem törésvonalain is átível a személyiség, vagyis a költői koncepció és a nyelv azonossága.

A nyelv, Nagy László varázslatos nyelve alapminőségében már első jelentkezésekor készen van. Fejlődik, mint a természet teszi, mivelhogy más az ifjúság és más az öregség, de nem kell fejlődnie abban az elkoptatott esztétikai értelemben (melyet némely kritikusok szüntelen elvárnak az alkotótól), hogy alacsonyabbról magasabbra kelljen jutnia. Nem, Nagy László húsz éves korára teljes fegyverzetben jelentkezik. Költészetének „titkait” már az 1944–45-ben írott versekben tanulmányozhatjuk. Alapjaiban kész a jelkép-rendszer, amely (bárha gazdagabban, differenciáltabban) élete végéig keretet ad költészetének. Az ősi archetipusok jelennek meg itt, a népművészet, de méginkább a természethez közelebb álló parasztlelet örököséként: a tűz, a fa, a virág, a ló (csikó), a hó. Közülük az én olvasatomban kettőt kell kiemelni (nem azért, mert többször fordul elő, hanem mert meghatározza a nagylászlói világ ellentétrendszerét), s e kettő a tűz és a hó. A tűz köztudomásúlag újra és újra előfordul, sokféle jelentéskörben, amelyek mind a tűz ősi szemantikáját idézik, az érzelmekét, az életét, a szüntelen átalakuló természetét. Ezzel szemben a hó mindig a tisztaság jelképe, az értelemé, a rációé. Százával hozhatnánk rá az idézeteket, de hadd hivatkozzak az *Inkarnáció ezüstben* című vers jellegzetes megfogalmazásaira: „barbár és tiszta mint a hó” és „rikatóan forró havazás”, melyek pontosan mutatják a hó szerepét a költő univerzumá-

ban. De emlékeztethetünk arra is, hogy a *Búcsúzik a lovacska* látomása is havazással kezdődik és végződik, előbb mintegy idillikusan („Jaj, a hó / gyönyörűen kavargó a hó”), hogy aztán a végén a halál szimbólumaként jelenljk meg („Jaj, a hó / feketedve kavargó a hó / még fogaimat is / megörlítek”). Vagy idézzük a *Havon delelő szívárvány* képeit, egyebek között a mindig szemérmes költő erotikáját a szép erdészlányról, ki ruhátlanul szaladt ki fürödni a hóba. Mind bizonyítja, hogy a tűz (a szívárvány, a forróság, a test melege) és a hó egymás ellentétei, s csak egymásra vonatkoztatva érthetők. Az élet és a ráció ezért egymás ellentétei, a tisztaság ezért lehet barbár, s ezáltal válhat a halál jelképévé.

Ismét hangsúlyoznom kell, hogy a tüzet és a havat a jelképek jelképeiként, egy teljes szimbólumrendszer pólusainak jellemzőiként említem, nem önmagukban. De mint pólusok olyan világképet mutatnak fel, melyet különböző formában a század több nagy alkotójánál is fellelhetünk. Bartók zenei világában (Lendvai Ernő mutatta ki) szintén két nagy rendszer áll egymással szemben és fonódik egymással össze, az egyik az ösztönöket, az érzelmeket, az individuumot, a természetet, az életet, a másik az értelmet, a rációt, a logikát, a közösséget és a halált jelképezi. Vagyis mindent, amelybe a természetből vétetett ember az emberi nem ontológiájának természete szerint beleolvad, a közösség, mint az egyén végtelenje így kerülhet egy oldalra a megsemmisüléssel.

Nagy László nem ismerhette Lendvai Ernő elemzéseit s ha ismerte és értette is Bartókot, zenei építkezésének logikáját bizonyára nem tehetette tudatosá. Magatartásában volt azonosság Bartókéval.

Mindazonáltal a különbség sem lényegtelen, Bartóknál a feloldás transzcendentális – bárha ez nem földöntúli, hanem éppenséggel evilági, mivel a közösségben testesül meg, de mert a valóságban épp a közösség pusztulását látja, újratermelését kell a végtelenbe transzponálnia. (Erről szólnak a nagy Bartók-művek utolsó tételeinek tragikus hangvételű népünnepélyei.) Nagy Lászlónál van egy másik feloldás is: a tűz, az élet megoldása: az egyén nemcsak felolvad a közösségben, hanem megtalálja a helyét benne („... röptess az örök tilosba / jéghegyek fölé piros bálba / ifjúság királya, / tűzl”). Amiben nemcsak a nemzedéki különbség testesül meg, hanem az is, hogy a költő már más társadalmi valóság szülötte és formálója – az új társadalom összes ellentmondásának ismeretében.

A jelképrendszer által leírható „esztétikai univerzum” valóban rendkívül fontos ahhoz, hogy egy költői rendszer felépüljön és hogy megérthessük. Okvetlenül szükséges Nagy László művének megértéséhez is. Szükséges, de nem elégséges. Mert hiszen nagyonis elképzelhető, hogy valaki tudatosan és logikusan írja szimbólumokkal teli verseit – és mégsem lesz belőle igazi érték. A „titok”, az érték nyitja másutt van: a szimbólumrendszer (és a szavak) hasznalatában.

Nagy László költői építkezésének legnagyobb csodáját talán így nevezhetnénk (továbbragozva a lukácsi terminust): többdimenziós intenzív totalitás. Mert csak látszatra egyszerűek ezek a versek, még a fiatalkoriak is, csak látszatra könnyen érthetőek (nem hiába hadakozott prózában is a „közérthetőség” merev követelménye ellen), valódi szépségük akkor tárul fel, ha megértjük a dimenziók egymásbafonódását. Nemcsak a versben, néha ugyanazon a mondaton belül váratlan szókapcsolatok tűnnek fel, amelyek racionálisan csak a költői jelképrendszerének univerzumából érthetők, de amelyek a konnotá-

ció útján érzelmileg is megragadhatók (ha valakinek van füle s lelke hozzá). A nagylászlói vers mindig feszes, de a feszséget a szerkezet adja, az egyes elemek nincsenek összedolgozva, nem is kell, mivel a struktúra vasabroncsként tartja őket össze. Totális ez az építkezés, mert mindig teljességre tör, az az hogy nem is kell törnie rá, nem lehet meg nélküle. Már majdnem zsúfolt, mert minden hely ki van töltve, nincs benne redundancia, de sohasem válik ténylegesen zsúfolttá, mivel az egyes helyek maguk ökonomikusan töltettek ki. Végül nagyon fontos tulajdonság, amit intenzív szerkesztésnek nevezek. Itt nem a lukácsi értelemben használom a szót (aki a lírára érti általában), hanem kifejezetten strukturális értelemben. Kétféle szerkesztés van. Az az egyik (azazhogy Nagy Lászlóhoz viszonyítva a másik) ismeri az addíció műveletét, elemet rak elemhez, míg felépül a mű, az elemek viszonylagosan felcserélhetők lehetnek, mert ismétlik magukat, de éppen az ismétlésnek ez az ostinatója vezet el a mondanivaló lényegéhez. Ez (Adorno elemzése szerint) Sztravinszkij és Joyce módszere, ebben az irányba fejlődött a magyar költészetben Nagy László sok kortársa (mindenekelőtt Juhász Ferenc) a valósággal való nagy szembenézés idején. A másik módszer nem ismeri az összeadást, nem az elemeket adja össze, hanem az egészet osztja részekre – ezért ha matematikai hasonlatot akarunk mondani, az osztást kell említeni. Adorno ábrázolása szerint így dolgozik Schönberg és Kafka, úgy vélem ez Nagy László módszere is. S ez együttjár egy sajátos befelé fordulással, amin nem pszichológiai „introverziót” értek, hanem ahogy éppen ő jellemezte nagyszerűen: a versben bújdosást. Azért lehet annyira szemérmes, mert annyira szemérmetlen; a versben mindent elárult magáról, ám ismernie kell a kulcsot, aki tudni akarja.

A sajátos ebben az, hogy a politikai, vagy tágabban társadalmi-közéleti költészet többnyire nemcsak extrovert, de az előbbi értelemben extenzív-additív is. Nagy László pedig politikai költő is, mindvégig. Csakhogy másképpen, mint azt általában érteni szokták. Nem azért nem kell kimondania és elisméltetnie a következtetést, mert óvatos lenne, vagy mert az allegórikus megfogalmazáshoz fordulna, hanem mert a maga módján mindent kimondott. Így írta meg az 50-es évek szembenézésének egyik első művészileg értékálló megfogalmazását, a *Gyöngyszoknyát* (amelyre, mint életrajzi vázlatában leírja, Zek Zoltán azt kérdezte: ilyen szomorú a helyzet?). Vagy így fogalmazta meg sommásan: „kezedben a rózsa lefejezve / tövises szára az, amit szorítasz.” Később aztán ugyanezt fejtette ki a *Menyegző* sokdimenziós látomásában.

Egyébként éppen azt kell hozzátenni a költői módszer jellemzéséhez, hogy a többdimenziós-intarziás építkezés közben gyakran jelennek meg olyan, a végérvényesség ígézetével rendelkező sorok, amelyek jelszóként, vagy szinte már erkölcsi maximaként élnek tovább az emberben. („Nekem a kérés nagy szegény, adjon úgysis, ha nem kérem” – „S ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra!” – „Műveld a csodát, ne magyarázd”) Az utóbbi évtizedek irodalmában – József Attila után – Nagy László szolgált a leginkább ilyen sorokkal, versei széles körű népszerűségében ez a tényező is szerepet játszik. Sajátos, hogy éppen ilyen „nehézveretű” költő képes erre, hasonlatosan Bartókhoz, aki legnehezebben érthető opuszaiban is olyan kristálytisztaságú dal-
lamokat írt, mint a *Zene fúgatémája*, vagy a *Concerto Szép* vagy, gyönyörű vagy, Magyarország parafrázisa. Egyszerűség és bonyolultság, elmélyedés és felmutatás így jár kéz a kézben.

A szembenézés és a számadás vízvonalzó volt nemzedékünk életében. A „hitek feldúlásának” élménye után többféle megoldás kínálkozott: a tökéle-

tes, szimmetrikus páfördülésről a régi eszmék vázát őrző ellenzékiességig, az individualizmus fészek-intimitásába való meneküléstől a hit aulikus újrate-remtéséig („így már rendben vannak a dolgok”). Nagy László egyiket sem tette. A „talpig nehéz hűség”, a „holtig a hűségtől nem menekülsz” többször is visszatérő gondolata nem frázis volt a számára, hanem életének erköl-cse. Hűség, de mihez? Akik a szocializmust szeretnék itt kimondva látni, csalódnak, mert a versekben sehol sincs erről szó. Így azután kialakulhatott az ítélet, mely Nagy Lászlót az „útitársak” közé sorolta, s még olyanok is tet-tek így, akik maguk szerették és védeni akarták.

Nem értették, hogy itt egészen másról van szó. A szocializmus – elvont eszme, a társadalom igazságosabb berendezésére szolgáló elvek foglalata, mint ilyen nem költői tárgy, hiszen a költészet maga is eszmei. A költő tárgya az élet és a nép, a hűség is a népnek és a közösségnek szól, nem szólhat más-nak. A szocializmus ebből a szempontból nézve nem cél, hanem út, nem álla-pot, hanem mozgalom (ez már Marx megfogalmazása), olyan eszme-rendszer, amely a legjobban szolgálja a népet – de a népnek van érdeke, nem az esz-mének.

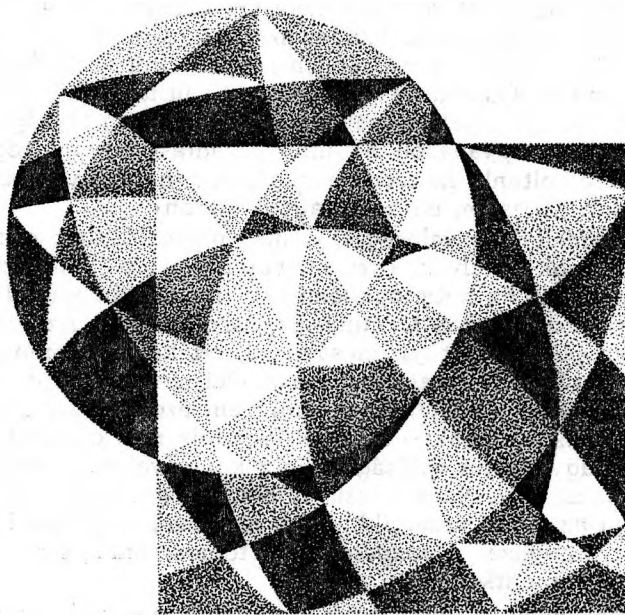
Nagy László költői pályája ennek a hűségnek jegyében indult s ezt mind-végig megőrizte. Politikai besorolását nem dönthetjük el párttagsági könyvek vagy ideológiai vizsgák alapján – mivel mindigis tagja maradt annak a párt-nak, amely a kényesek kertjét is megtiporja, hogy a szegények fejét felemel-hesse (mint ifjúkori híres versében a „Pártom, te kardos angyalom” kezdetű-ben írta). De nemcsak ehhez, hanem a negyvenöt-negyvenhatos szocialista indulás összes elvéhez hűséges maradt: a nép felemelkedésének eszméjéhez, a dolgozók megbecsüléséhez, a demokratikus szabadsághoz, az emberek egyen-lőségéhez, a közösség döntési és tulajdon-jogához, a személyiség kiteljesíté-séhez. Olyan elvekhez tehát, amelyek nem kizárólagosan a 45 utáni idők szo-cializmus-képében gyökereznek, hanem az egész szocialista mozgalom éltető koncepciójához tartoznak. Ha van értelme egy költőt szocialistának nevezni, vele ezt kell tennünk. Ostobaság volt tehát őt „útitársnak” lefokozni, akárki tette (pedig tették), mikor az eszmékben mindnyájan, a tagságok szerint leg-feddhetetlenebbek is ugyanazon az úton haladtak, úgy is fogalmazhatunk, hogy az ő útitársa voltunk. És csodálkozhatunk-e, ha az ilyen beszédek után ő is így kiáltott fel: „Úristen, én nem vagyok itthon?”

A *mérték*, amellyel a valóságot, a már megvalósultat nézte, mindvégig azonos maradt. Azok az elvek, eszmék, vállalások és elkötelezettségek hatá-rozták meg, amelyeket ha összefoglalóan egy elvont fogalommal akarunk meg-jelölni, csakis a szocializmus terminusát használhatjuk. Az igazi költői mű-ben azonban emögött az élet gazdagsága áll, értékét nem önmagában e foga-lom adja, hanem a fogalom szembesülése az élet nevezett gazdagságával. Igaz, hogy ebből sok olyasmi követhet, ami nem azonos azzal, amit az éppen hivatalos ideológiák vallanak – amelyek ugyanis más oldalról és más szem-pontból elemzik ugyanazt a valóságot. Ez a kontroverzió azonban az élet tör-vénye, mindig is az lesz. Nagy László is bizonyára sokban „másképpen gon-dolkozott”, mint az e heti vezércikk, s ma már nem lényeges, hogy mikor ki-nek mennyire volt igaza. A *magatartás* a fontos, amelyben a hűség, Nagy László hűsége megmutatkozott.

A csalódások éveit, a hitek feldúlását tehát nemcsak azzal reagálta le, hogy „káromkodásból épített katedrális”, nem azzal, hogy szembefordult, vagy megtagadta volna, hanem hogy olyan átfogó nézőpontot keresett magá-

nak, amelyből az egész folyamatot át tudta látni, egységbe tudta fogni. Ennek a nézőpontnak pedig a közvetlenül politikai szemlélethez képest valahol „fent” (vagy éppenséggel nagyonis a „mélyben”) kellett lennie, ott, az eszmék forrásvidékén, az élet és halál, a szenvedés és boldogság, a megtalálás és elveszejtés nagy kérdéseinél. Amikor nagy „látomásos” verseit megírta, nem hátrált, hanem ide emelkedett. De ezzel költészete is kiteljesedett, átfogta a teljes emberi életet. Olyan módon, amelybe belefért a tragikum, a kínok felmutatása, a talmi ostorozása (. . . „émelyítően becukrozva a nép, és alulról felfelé is csúsznak a romlasztó csókok. Látok én csillagra akasztva egy elárvult ostort. Nekem Ady Endre ostora *tetszik.*”) – A költői mű maga is így vált teljessé. Két értelemben is. Egyrészt mert teljes tükrét adta a magyar életnek, mindannak, ami velünk az ő költői munkásságának három és fél évtizedében történt, másrészt mert teljes és tökéletes lenyomatát adta szemlélyiségének.

Kié is Nagy László? Valaha talán úgy lehetett látni, hogy valamely rétegé: nemzedékének ifjúságáé, vagy éppen a parasztból jött, paraszthoz hű értelmiségé. Amint az idő haladt, egyre világosabbá vált, hogy nem lehet beszorítani sehová. Az utána jövő nemzedékek éppúgy befogadták, mint a költészet iránt fogékony munkások. Nem lehet valamely irányzatba sem beskatulyázni, a „népi író” ismét használatos fogalma például ugyanúgy Prokrusztész-ágy, mint az előbbieket, a „polgári” hagyomány hívei éppúgy magukénak érezhetik verseinek műveltségen edződött átgondolt tisztaságát. Nem mondhatunk hát kevesebbet: a nemzet költője, ott a helye a nagyok, a legnagyobbak között.

MŰVELŐDÉS — ESZME ÉS KÖZÖSSÉG

Beszélgetés Vitányi Ivánnal, a Művelődéskutató Intézet igazgatójával

Nem könnyű Vitányi Ivánnal interjút készíteni, hiszen amit a magyar művelődésről gondol, leírta részletesen legutóbbi nagyszerű könyvében, élete leginkább közérdekű vonatkozásairól pedig beszámolt a *Valóság* múlt év decemberi számában megjelent – ő maga nevezte így – „öninterjújában”. A legokosabb nyilván az lenne, ha ő kérdezne sajátmagától; az öninterjúból úgyis kimaradtak a kérdések. Az okos ötletet azonban nevetve hártja el, így hát maradnak a riporter szükségképpen ügyetlenebb kérdései. A magyar művelődés persze iszonyatosan nagy téma, és aki, mint Vitányi Iván, fél életet töltött el a tájékain (a másik felét ezután fogja), az óhatatlanul többféle szempontból és többféleképpen látja. Mégis feltűnik a könyv és a közösségképződésről szóló *Valóság*-tanulmány között egy jellegzetes ellentét. A könyv – Bibó István úttörő gondolatai valamint Szücs Jenő és Berend T. Iván ezekre építő munkái nyomán – határozottan „zsákutcás” magyar művelődést vázol, tele szeretlen kezdeményezésekkel; a tanulmány – ellenben eleve nebbnél eleve nebb szerves művelődési közösségeket mutat be, a részvétel belső hitelességével. Nincs itt valami lényegi ellentét?

– Kétségtől, de azt hiszem, hogy az ellentét csupán látszólagos. Mindig is létezett Magyarországon valamiféle spontán közösségi művelődés, vagy ahogyan újabban a népművelők nevezni szeretik „önszervező” kultúra, „önszervező” abban az értelemben, hogy az emberek maguk döntik el, mit és hogyan akarnak csinálni, a szó eredeti – és primitív – értelmében „demokratikusan”. A magam életében tapasztalhattam, hogy mindig, még a legnehezebb időkben, még a legrosszabb politikai lehetőségek közepette is beszélhettünk valami ilyesféléről. De látnom kellett azt is, hogy a legtöbb efféle kezdeményezés előbb-utóbb befulladt, még viszonylag kedvező körülmények közepette is. Nem tudom persze hirtelenjében összehasonlítani, hogy mi történik az ilyen önszerveződő közösségekkel Amerikában, Angliában vagy a Szovjetunióban; csak magunkhoz és a magunk viszonyaihoz tudom mérni, s itt nem lehet nem látni, hogy ezek a mozgalmak többnyire sokkal több lehetőséget hoztak – vagy éppen idéztek fel, mint amennyit végül is megvalósítottak. Átemelődve az intézményes kultúra világába sok minden megmaradt ugyan belőlük – hiszen például a NÉKOSz egyáltalában nem múlt el nyomtalanul a magyar szellemi életből, sőt még a politikai életből sem –, de épp legjobb és legjellegzetesebb vonásaik nem igen folytatódtak intézményes keretek között. Ha tetszik, éppen ez nevezhető a történetükben „zsákutcás”-nak, vagy mondjuk inkább „szervezetlen”-nek.

– De időzzünk még egy kicsit az öninterjú közösségmodelljeinél. Mondjuk a sárospatakinál. Miért lehetett ott olyan sikeres és egész életre szólóan hatásos – ahogyan találóan nevezed – „Fekete Gyula forradalma”? Nem azért, mert a nyilván már akkor is bölcs író az önképzőkori mozgalmat országos horizontú vizekre tudta vezetni?

– De miért tudta? Nyilván, mert a pataki iskola maga is egész kis világ volt, bonyolult felépítésű kis társadalom! Hagyományos helye volt benne – a kollégium eredeti lértelme is ez volt – a parasztdiákoknak, akiktől származásilag – de sokszor csak így – élesen elváltak az Angol Internátus „előkelő” növendékei, s aztán ott voltak a többnyire kintlakó – mondjuk így – „szabad értelmiségiek”, akik az előbbieknél szükségképpen kötöttségeivel szemben a kérélnthetetlen „szabadon gondolkozást” képviselték. És az a háromféle népség épp ellentéteivel és ellentéteiben harmonikus

egészet alkotott; nyitott, művelődésre éhes, egymás értékeire kíváncsi – és egymás érdekeire figyelő! – világot.

– De ha ez a kép így túlságosan szép is ahhoz, hogy mindenestül általánosítható legyen, nem volt-e Patakhhoz hasonló fejlődés másutt is található? Nem volt-e éppen az Patak „titka”, hogy tisztában, ha úgy tetszik határértékben testesített meg és mutatott fel országos tendenciákat? Nem indult-e el újra és újra, már a század elejétől, a spontán műveltség-szerveződés folyamata Magyarországon, csak aztán külső erők mindig beleszóltak, s felülről lenyakazták?

– Természetesen én is éppen azért emelem ki s tartom olyan jelentősnek Patakot, mert úgy vélem, hogy akkor ott a társadalom modelljét ismerhettük meg s élhettük át kicsiben. Az említett három réteg eleven dinamizmusát belülről megismerve 15–18 éves korára kétségkívül megtanult ott valamit az ember az egész magyar társadalomról; azokról a köreiről is, amelyekről származásánál fogva egyébként nem sokat tudhatott. Úgy éreztem – és erről a könyvemben is sokat igyekszem beszélni –, hogy a magyar szellemi életet csakugyan erősen meghatározta ez a különös részekre osztottság; nem tudom persze mikortól: a századfordulótól, a kiegyezéstől, II. Józseftől, vagy ki tudja, tán Kézai Simontól kezdve. Hogy aztán ez a megosztottság, ez a társadalmi komplexitás nem tudott részek egymást kiegészítő harmóniájában kibontakozni, annak több oka lehet. Részben csakugyan felülről is folyton akadályozták; nem is föltétlenül gonoszszágból, hanem egyszerűen azért, mert az intézményes követelmények rendszere majdnem mindig alapvetően különbözött a társadalom saját elképzeléseitől és igényeitől. A merevebb intézményrendszer soha nem tudta befogadni és integrálni a neki idegen spontánabb folyamatokat. Másrészt viszont azt hiszem, hogy ezek a mozgalmak – egyebek közt a NÉKOSz is jó példa reá – maguk is kitermeltek önmagukból – márcsak saját belső erőtlenségük folytán is – olyan anyagokat, amelyekkel végül is önmaguk is meg tudták fojtani önmagukat.

– Joggal emlited s bírálod a tanulmányodban a „NÉKOSz–DOKOSz” háborút, amikor a népi kollégisták szabályosan megostromolták a Szociáldemokrata Párt Kollégiumát! S abban bizony hányan – s milyen jobb ügyszó méltó lelkesedéssel! – vitézkedtünk!

– Vagy például a kék cédulás szavazás! Mostanában éppen az említett *Valóság*-tanulmány folytán nagyon sokfelé hívnak meg fiatalok előadni, s tapasztalhatom, hogy ami a NÉKOSz-nemzedék számára oly magától érthetőnek és egész természetesenek látszott ebben az eljárásban, az őket ma hogy felháborítja! Számukra ez a demokrácia lábballá tiprása!

– Mint ahogy az is!

– De hát az akkori NÉKOSz-isták ezt úgy élték át, mint valami romantikus és hősi akciót. A megítélés aspektusai tehát erősen változnak. Node mindez persze nem változtat azon a tényen, hogy végül is a NÉKOSz megszűntében sokkal súlyosabban estek latba külső erők. A NÉKOSz belülről is mássá vált, mint aminek indult; sok tekintetben megmerevedett, tekintélyelvűség uralkodott el benne, kialakult a jellegzetes belső hierarchiája, majdhogynem saját dogmarendszere. A hatalmat azonban nem ez izgatta, hanem megerősödése és intézménnyé válása, mert másfajta intézményes kereteket kezdett létrehozni, vagy hozhatott volna létre, mint amilyen a hivatalos struktúra volt.

– Köztudott, hogy a NÉKOSz-t nem a hibái, hanem az erényei miatt rombolták szét. De nem ezt akarom én most firtatni, hanem azt, hogy nem látsz-e a NÉKOSz-ban egy máig ható művelődési mintát is az annyiszor s oly előszeretettel emlegetett „Fényes szellős” közösségteremtő-modell mellett vagy azzal együtt?

– Azt hiszem, hogy a NÉKOSz művelődési modellként valami olyasmit valósított meg, amit Sárospatakon Fekete Gyula forradalma. Tehát egy olyan művelődési ideált, amely a legszélesebb értelemben vett népi kultúrán alapult – a népdaltól a népi írókig – és ugyanakkor nyitott volt az európai kultúra értékei iránt. Másrészt meg spontán fejlődött, de hajlamosan rá, hogy intézményesüljön. Művelődés tekintetében ez nagyjából ugyanaz volt, mint amit Muharayék csináltak. S valószínűleg hasonló művelődési modell alakulhatott ki más baloldali csoportosulásoknál is, ha nem is

ilyen méretekben. Mindet az a hit éltette, hogy a népi kultúra – a népdallal, folklórral, a verespéteri és bibóistváni gondolatokkal egyetemben – alkalmas rá, hogy közös mindennapi kultúrává váljék. Abban az illúzióban vagy hitben éltünk, hogy ha mostan vagyunk tizezren, jövőre lehetünk százezren és húsz év múlva az egész nép közös kultúrája az lesz mint ami ma a miénk.

– És mi maradt belőle mára? Hiszen a világ s benne Magyarország művelődése végül is egészen másként alakult.

– Nem teljesen. Hiszen amikor elindult a Táncház-mozgalom, az lényegében valami hasonlót kezdett vagy folytatott, vagy legalábbis annak a régebbi népi művelődési modellnek az emlékéhez csatlakozott. Joggal vallhatta magát utódjának, akár még „genetikailag” is, hiszen a fiatal „táncházások” szülei gyakran abban a régebbi mozgalomban nevelkedtek. A Táncház-mozgalmat azért tartom nagyon jelentősnek, mert általa kiderült, hogy egyáltalában nem lehetetlen, hogy mai fiatalok műveltségének is valamiféle alaprétegét képezze a népi kultúra.

– De aztán kifulladt valahogyan a Táncház-mozgalom is!

– Minden bizonnyal hasonló történt itt is, mint az előző esetben: az intézményes kultúra nem igyekezett befogadni a maga kereteibe ezt a spontán szerveződő mozgalmat, nem teremtette meg a lehetőségeket, hogy sokkal mélyebbé és szélesebbé váljék, mint amilyenné nőtt. Mert a lehetősége megvolt rá. De hát másrészt az is nyilvánvaló, hogy egyedül erre a lehetőségre potens mai kultúra nem épülhet. Ehhez – hacsak a sárospataki modellből indulunk is ki – mindenképpen komplex kultúra szükséges. A pataki modellnél maradva: a népi elemek mellé s velük harmonikusan integrálva egy polgári-értelmiségi hagyományokra épülő kultúra is szükséges; a „polgárt” itt természetesen nem a kapitalizmus, hanem jellegzetes európai értékek hordozójaként értve.

– De hát ez a törekvés a NÉKOSz-ban is élt, hiszen például Eötvös-kollégistákat hívtak meg nyelvtanároknak!

– Igen, élt, de nem a szükséges mértékben s értelemben! Az Eötvös-kollégium nemcsak abban különbözött a NÉKOSz-tól, hogy kevésbé hatotta át közvetlenül a politikai szándék, hanem abban is – és főleg abban –, hogy hasonlíthatatlanul mélyebb és szervezettebb volt benne a hagyományos európai kultúra szerepe. A NÉKOSz-ban azért egy kicsit úgy képzeltük – vagy mondjuk képzelték, hogy *most* ne azonosítsam magam egyikkel se – a polgári műveltséget, hogy az, amennyiben szükséges, könnyen megemészthető. Nem látszott problémának.

– De azért az igény élt iránta; Volt akiben igen erősen! Én egy egész népi kollégiumot láttam lelkesedni és meghatódni Somlay Lear királyán; sőt: nemcsak lelkesedni, készülni rá! Pedig nem is irodalmárok voltak, hanem orvostanhallgatók. Ma viszont az „István, a király” a divat...

– Én ezt nem tartom egyértelműen rossznak! Valódi igényt érzek ugyanis a siker mögött, reális és jogos igényt. Kiderült, hogy arról a réges-régi államalapításról szóló darab egy olyan fiatal generációnak élmény, amelyikről azt lehetett hinni, hogy esetleg semmi köze az egészhez. Az pedig, hogy hogyan van megoldva? Az vesse rá az első követ, aki ennél jobbat csinált.

– Dehát akkor jogos igények nevében mindenféle ócskaság és giccs rászabódítható a művelődésre? Göre Gáboroktól a Gyöngyösbokrétáig?

– A Gyöngyösbokrétá megint egészen más kérdés. Az ő műsoraik nagy része kitűnő volt, folklorisztikailag hiteles; nem különbözik attól, amiket ma a Népművelési Intézet hagyományőrző fesztiválján bemutatnak. A népi írók sem ezért támadták, hanem a köréje hordott politikai töltet miatt, amely a parasztság nyomorát kívánta ezzel is letagadni. A politikai töltet tehát hazug volt, de a parasztok, akik ott eltáncolták a karádi rezgőst vagy a szatmárökörítői táncot, azok hitelesen és szépen csinálták; pontosan ugyanúgy, mint ma az Állami Népi Együttes. Ezt illesztették egy olyan keretbe, ami szemben állott az akkori haladó mozgalmakkal.

– Igényes tartalmat kell tehát illeszteni a társadalmi haladásnak megfelelő keretbe ahhoz, hogy a művelődés szerves legyen? Vagy konkrétan fogalmazva:

milyen művelődési minta felel meg harmadik nagy közösség-modellednek, amit – az általad ismertek közül legérettebb gyanánt – a *Valóság*-ról mintáztál?

– Valóban ezt az érettséget éreztem s emeltem ki a *Valóság*-gal kapcsolatban; meg is róttak érte sokan, mondván, hogy mégsem volt illdomos ódat zengeni a *Valóság*-ról a *Valóság*-ban, nem illik ez a fajta „öndicséret”.

– Pedig a dicséret inkább csak magára a főszerkesztőre vonatkozott, akit mellesleg kitűnően jellemeztél: csak jön-megy, rögtönöz, elmondja a véleményét, mindenkinék ugyanazzal a tapintatlanságból szőtt tapintattal, s a maga bizonytalan bizonyosságával felelősséget ébreszt a környezetében. Ez volt ott a kivételes; a többi, például az igény a kontinuitás és a szüntelen megújulás összegyeztetésére, a többi nem példázott-é ugyanúgy általánosabb jelenséget, mint Patak vagy a NÉKOSz?

– Kétségkívül, hasonlókat mondhattam volna mondjuk a *Tiszatáj*-ról vagy a *Jelenkor*-ról, vagy általában az akkori idők értelmiségének szellemi közösség-képződéseiről. Általában ez az érettség jelentkezett akkor ezekben a *Valóság*-típusú közösségekben; érettség, ami megelőző közösségeink „kamaszos” – bár közben magunk is megöregedtünk – türelmetlenségével ellentétben két értelemben is „toleráns” volt. Toleráns „negatív” értelemben: hiányzott belőle az indulat a másként vélekedők ellen. De toleráns „pozitív” értelemben is: aktívan kereste a demokratikus viselkedés lehetőségeit a régebbi közösségeinkben elébb-utóbb mindig lábrakapó autoritér viselkedéssel szemben. Ez számomra nagyon fontos volt, mert én mindig is úgy éreztem, hogy a művelődéshez elengedhetetlen a szellemi élet sokféleségének a jelenléte; az egymástól olykor igen erősen különböző szellemi irányzatok szükségképpen kiegészítik egymást, s csak együttesükben teremhetnek egész-séget. Együtt kell látni az egészet, s ebben az együttesben kellene tudomásul venni egymást. Úgy érzem, hogy lassan most már abbahagyhatnánk a prioritási és egyéb kiválósági versengéseket, s inkább az lenne az értelmiség feladata, hogy készütségek, vélemények és indulatok sokféleségét megőrizve és tisztelve együtt hogyan tudunk – gondolatainkban s cselekvésünkben – érvényt teremteni. Ezt láttam meg s becsülöm én a *Valóság*-típusú közösségekben; ezt a korrekt nyitottságot minden irányzat felé; legáltalábbis igényeikben, hiszen természetesen nem sikerülhet mindig.

– De nem jelentkezett-é ezen túl – legalábbis az ilyen típusú közösségek javánál – a hatvanas évek elején-közepén valami nagyon erős és kifejezett szakmai minőségigény is?

– De igen, föltétlenül; én azonban inkább a némethlászlói értelemben használnám a szót. A tolerancia „pozitív” megfogalmazásához különben implicite ez is szervesen hozzátartozik. Bár sajnos tapasztalható olykor az ellenkezője is, a „cuius regio eius religio” elve: aki hozzánk tartozik, annak mindent szabad. De azt hiszem, hogy ma ez egy fokkal kevésbé érvényesül, mint korábban; a minőség-igény kezd erősebb lenni. Mindenesetre én szívvel-lélekkel ezt a pozitív toleranciát képviselem, vagy igyekszem képviselni.

– Tán épp ezért is írta a *Vitairat a mai magyar művelődésről* recenzióinak egyikében – éspedig a legjobbak egyikében – a szerző, hogy a könyvben a „negyvennyolcas” és a „hatvannyolcas” generáció szemlélete találkozik?

– Ez nagyon hízelgő megállapítás volt rám nézve.

– De hogyan érzed te ezt a kapcsolatot ezzel az újabb generációval, amelyik napjainkra kétségkívül és jól láthatóan kialakított egy jellegzetes művelődés-képet magáról és magánról?

– Igen. Nos, ehhez a generációhoz valóban nagyon sok szálon kapcsolodom. Személyes ismeretségek s barátságok révén is, de ezen túl a honi közművelődésben mozogva – mondjuk így – „hivatalból” is lépten-nyomon találkozik az ember velük, akik lassan a magyar szellemi élet közép-nemzedékét és gerincét alkotják. Nem tapasztalatok híján mondhatom tehát, hogy bizonyos értelemben az ő generációjuk tovább fejlesztette a mi alapvető kérdéseinket. A közbevetett generációk talán valahogyan belefűltek az akkori társadalmi zsákutcákban teremtődött helyzetekbe; de az említetteket végül is ugyanaz érdekli, mint egykor minket: hogyan lábólhat ki Magyarország az évszázados vagy nem is tudom mekkora elmaradottságból, hogyan

lehet valóban modern társadalmat építeni az adott körülmények közepette, hogyan lehet okulni az elődök és a környezők példájából ahhoz, hogy ez a vállalkozás sikerüljön, és így tovább. A kérdések tehát lényegében ugyanazok. Ami meg engem illet, én – habár az ember óhatatlanul halad az öregedés felé – mindig igyekeztem fel fogni s megérteni a fiatalabbak kérdéseit. Inkább azt érzem én itt problémának, hogy lassan a „hatvannyolcasoknak” is körül kellene nézni a náluk fiatalabbaktól származó kérdések körében. Ez még nem nagyon alakult ki, nincsen arcéle, de egészen biztosan lesz.

– De nincsen-e valami alapvető különbség is a „hatvannyolcasokkal” szemben?

– Már a kérdésben is benne van persze, hogy van; de hát erre én itt kapásból aligha tudok felelni. Az alapkülönbség talán mégis az – bár itt is jelentkezni fog hasonlóság – az alapkülönbség tehát az, hogy ők soha nem vallották a hirtelen társadalmi változás ama naiv hitét, ami a NÉKOSz-generációt jellemezte. A NÉKOSz-generációnak tulajdonított „Holnapra megforgatjuk az egész világot” öbelőlük hiányzott. És ez akkoriban nemcsak a kimondottan és radikálisan baloldali ifjúságot jellemezte; tán mégcsak nem is feltétlenül a szocializmusba vetett hit volt, de föltétlenül egy jobb és igazságosabb világ gyors – emberi, s nemcsak „történelmi” időléptékben gyors – eljövételének a hite volt. Egyszerűen nem látszott más ésszerűnek és lehetségesnek.

– De nem volt-e valami hasonló észlelhető a hatvanas években, például a Lukács-tanítványok körében, épp a legkiválóbbaknál?

– De igen; épp erre akartam a hasonlóság előzetes kiemelésével célozni; sőt még ma is él sokakban valami hasonló hit. Úgy látom, hogy ma sokak számára a „demokrácia” eszméje majdnem annyira csodaszernek tűnik, mint hajdan nekünk egy elvontan elképzelt szocializmus volt. Ma elég könnyen tesszük felelőssé mindenféle hibáért a demokrácia hiányát, és sokan azt hiszik, hogy a demokrácia csak úgy egyszerűen „bevezethető”, s akkor majd egycsapásra rendbe jönnek a dolgok. Pedig egyrészt nincsen is még tisztázva minden esetre a „demokrácia” konkrét jelentése, másrészt pedig a demokráciát nem lehet valamiféle rendelettel bevezetni, hanem csak szorgos gyakorlattal és a tévedések állandó kiküszöbölésével lehet megtanulni demokratikusan viselkedni. Illúziók tehát ma is élnek; ámde az a mindent átölelő illúziórendszer amelynek minden naivitása ellenére is volt valami társadalmi realitása, nos, ez az illúziórendszer ma nincsen meg. Az akkor naiv és szilárd hitet a mai fiatalok egyszerűen már el se akarják hinni, s legjobb esetben is valami ügyes manipulációra gyanakszanak. Egyszer egy előadáson Nagy László versét idéztem nekik, hogy megértsek: „Pártom te kardos angyalom / öledben én sem alhatom. / Tüzes csikódat ellopom, / kényesek kertjét tipratom.” Kiválóan fejezi ki a kezdő idők ifjúságának lelkes és – valljuk be – kegyetlen hangulatát. Az a gondolat, hogy végre olyan élet jön, ahol a fiatalok, a szegények, mindazok, akiket addig elnyomtak, Adyval szólva: az elnyomott senkik most „fölsereglenek” és egy új és igazságos világot teremtenek; ez a hit valóban univerzális volt és áthatotta a generációt. Ismétlem: nemcsak a radikális irányzatait; a Független Kisgazdapárt ifjúsági szövetségében éppen úgy megtalálható volt ez a hit, ha ők persze másként is vélték realizálhatónak mint a kommunisták. Mármost ilyen univerzális hit nem élt a hatvanas években; a fiatal Lukács-tanítványokban sem. Élt ugyan bennük csakugyan egyfajta marxista messiánizmus, s a sikertelenséget hajlamosak voltak a rossz megvalósításra hárítani; de ez a hit semmiképpen sem szövedött széles és átható illúzió-rendszerbe. Hogyan is mondjam: ha volt is valami hit, az is rögtön, eleve társult egyfajta csalódással, kiábrándultsággal valami iránt, amit rosszul csináltak. A mi generációnkban fel sem merült, hogy *lehet* rosszul csinálni; effajta csalódás értelemszerűen hiányzott; mondható, hogy az a dolog, velünk, a hit első szüzi szerelme volt. Később persze jöttek aztán nálunk is – kinél előbb, kinél utóbb – a csalódások.

– Tán ezért is foglalkozol annyit – szépirodalmi, esszéisztikus és tudományos formában egyaránt – ezekkel a régibb időkkel? A közmondásos első szerelem vonzása miatt? Mindenesetre feltűnően hiányzik írásaiból, még a *Vitairai*-ból is, a legújabb idők elemzése. Ezek tán nem voltak eléggé mozgalmasak és tanulságosak? A mai

magyar művelődésből nem vonhatók ki a patakihoz, a NÉKOSz-hoz, a *Valóság*-hoz hasonló – személyesen megélt – típusok illetve modellek?

– Azt az öninterjút nem véletlenül hagytam abba a *Valóság*-nál, a hetvenes évek elején-közepén. Azóta is persze nagyon sok minden történt velem, egyebek közt éppen itt, a Művelődéskutató Intézetben. Csakhogy ha már a *Valóság* példaként való említése is „öndicséret”-ként volt sokaknak félreérthető, mennyivel inkább róhatták volna fel – s talán nem is joztalanul – ha mondjuk a Művelődéskutató Intézetben tapasztaltakról írok. Azonkívül bizonyos távolság is szükséges a látáshoz: a NÉKOSz-t sem úgy láttam akkor, mint ma. Volt persze, amit úgy láttam, meg is írtam, be is vittem a NÉKOSz folyóiratába, az akkori *Valóság*-ba, s úgy dobtak ki velem, mint a pinty. Persze magára Kardos Lászlóra ez nem vonatkozik, neki minden kifogás elmondható volt, nyitott elme maradt hatalma csúcsán is. És tegyük hozzá, hogy ez cseppet sem kicsi, és egyáltalában nem látszólagos hatalom volt. Leginkább tán annak örülök az említett öninterjú visszhangjából, hogy milyen sokaknak tetszett benne Kardos kiemelése. Ő valóban óriási jelentőségű ember volt, s ezt egyszer még jobban is meg kell írni, másoknak.

No de visszatérve a kérdésre, az utóbbi évekről azért sem írtam efféle személyesebb hangon, mert számomra az elmúlt évtized közösség-szervezési kísérletei – hogy úgy mondjam – nem jártak sikerrel. Kezdtém ugyan nagy próbálkozásokba, de valahogy „nem jött össze”. Köztem s a fiatalabb generáció között sem, az említett recenzióból citált – azt hiszem Csordás Gábor írta – szép mondat ellenére sem. Igyekeztem ugyan – másokkal együtt – a találkozásra, de látnom kellett azt is, hogy a fiatalabb generációnak valahogyan nehezebb dolga volt önmaga megtalálására. Nem azért, mert gyengébb emberek, hanem azért, mert a körülmények jóval bonyolultabbak, és nem volt az a kivételes szerencsésük, mint nekünk, hogy huszonegy-néhány éves korunkra olyan gazdag történelmi tapasztalattal rendelkezünk, amire ma harmincas éveinek közepére se igen juthat valaki. Megvolt persze bőven a rémsége is mindannak, amin keresztülmentünk, de aki túlélte, abban az a kor életreszóló és mélyreható tanulságot hagyott. Az utóbbi években a hivatalos szemlélet mindenáron „haladást” kimutatni szándékozó igyekezetével szemben számtalanszor hangsúlyoztam a közművelődés gyengeségeit és hanyatló tendenciáit; de sokfelé járva az országban látom azt is, hogy ha nem is százasaival, de tucatjával bizonyosan föltűnedeznek – formális és informális keretekben egyaránt – a művelődés kis eleven önszerveződő körei, amelyek valamilyen módon ezeket a régi közösségi modelleket – nem föltámasztani, nem ez a jó szó, nem is folytatni, ez sem megfelelő, mégcsak nem is újramegecsakítani, de tán mindegyiket együtt: folytatni, föltámasztani, újramegecsakítani akarják.

– De nem valamiféle „hit” ez is? És nem rónak-e föl némely kritikusok – ha igen szelíden is – a *Vitairat*-nak némi joggal egy alulról építkező utopizmust?

– Igen. Lehetséges, hogy van abban némi utópia azt hinni, hogy az alulról – vagy mondjuk inkább úgy, hogy maguktól – támadó mozgalmaknak ekkora jelentősége van illetve lehet. De én nem egyszerűen abban hiszek, hogy ez lehetséges, hanem abban, hogy ez a jó út. Lehet másképpen is, de én úgy vélem, hogy ez a jobbik megoldás. Nem érzem ugyanakkor ezzel kapcsolatban megfelelőnek a „spontán” szót. Mert ugyan mi történik egy társadalomban csak úgy „spontán”? Minden cselekvést, még a látszólag legspontánabbakat is, emberek tudatos tevékenysége indít el és mozgat. Legfeljebb abban az értelemben „spontán”, hogy nem rendelte el hivatal. Spontán volt-e mondjuk a Táncház-mozgalom? A Művelődési Minisztérium szempontjából nézve spontán, mert a minisztérium nem hozott határozatot a megindítására, mert föl sem merült benne efféle mozgalom lehetősége. De Sebő Ferenc és Halmos Béla részéről ez nem volt „spontán”, hanem nagyon is tudatos cselekvés. Hosszas töprengés és vitatkozások után jutottunk arra az ötletre, hogy meg kellene próbálni eljátszani – éspedig művészeti keretekben – a széki zenét a mai fiataloknak. Ígyhát bizonyos irányítás érvényesült. Mihelyt valami intézményesedik, ott óhatatlanul irányítani kell. Csakhogy a kultúra irányítása – és ezt tartom én lényegesnek – nem lehet hivatali irányítás; a művelődésben az irányítás csakis eszmékkal történhet. Írtam is erről valamikor már; valahogy úgy fejeztem ezt ki akkor, hogyha meg kellene

nevezni a huszadik századi magyar kultúra legeredményesebb irányítóját, azt nem Klebelsbergben vagy Révaiban találom meg, hanem Bartókban. Ezt érzem én irányításnak: amit Bartók csinált, az irányította valójában a magyar kultúrát. A kultúrát tehát kell irányítani, de eszmékkel. Voltaképpen ezt tesszük mi is: az ember, akinek van a közös művelődésről valamilyen véleménye, elmondja, s azt reméli, hogy akik meghallgatják, valamilyen módon irányulni vagy tájékozódni fognak az elmondottak szerint. És az fog irányítani, aki jobban, aki legjobban meg fogja tudni mutatni az eszmét, ami a másiknak tetszeni fog.

- Igenám, de ehhez eszmék versenye, ütköztetése, konfrontációja szükséges! Irányítás tehát csakis eszmék – és pedig különböző, akár lényegesen különböző eszmék – egymást korrigáló konfrontációjából születhetik!

- Föltétlenül! Egy eszme, egymagában, nyilvánvalóan nem eszme.

- Ahogyan Fülep Lajos megfogalmazta: egy eszme mindig könnyen fajulhat jel-szavakká, a jelszó pedig, bár szakasztott úgy viselkedik mint az eszme, csupán az eszme majma.

- Igen. Ez teljesen igaz.

- De akkor óhatatlanul be kéne engedni az eszmék porondjára olyanokat is, akik most – akárhogyan is nézzük – kívülrekednek.

- Említettem már a pozitív toleranciával kapcsolatban, hogy milyen fontosnak látom a demokrácia fogalmának és gyakorlatának a tisztázását. De az kétségtelen, hogy fél évszázad múlva egymás mellett olvasva mondjuk a Bibó-émlékkönyv némely tanulmányát s egy egészen hivatalos fórum valamilyen megnyilvánulását, az a késői olvasó csudálkozni fog a szerzőket elválasztó hivatalos különbségeken, annyira hasonlíthat egymáshoz a kettő. Egészen természetes, hogy bármilyen eszmét csakis egy másmilyennel szemben lehet igazán kikristályosítani. S ha ez csak afféle árnyéboxolás, ha csak a már eleve sárbaüppelt eszme felett győzedelmeskedünk, akkor ez a győztes eszmét is degradálja. A maguktól megalakult egyesületekben egyebek közt éppen az a jó, hogy mindig fellép bennük valami kontroverzió, valami lényegi és közérdekű vita. Omne negatio est determinatio – ahhoz, hogy az ember magát megfogalmazhassa, szükséges a tagadás: eddig tartok én, s az ott már nem én vagyok. Meg kell látnom és meg kell becsülnöm azt, ami rajtam kívül van. Talán leginkább ezt becsültem én a hatvanas években, ezért is emeltem ki a *Valóság*-modellt: akkor ott, egy pillanatra mintha megvalósulni látszott volna ez a másiktól önmagát érdeklődő megbecsüléssel differenciáló tolerancia. Azért volt az a magyar értelmiség ígéretes pillanata, számomra mindenesre még a NÉKOSz-nál is nagyobb élmény.

- Talán ezzel a szemlélettel magyarázható leginkább a *Vitairat* osztatlan sikere is? Mert nyilvánvalóan ez volt ezidáig legsikeresebb könyved. Örültél neki?

- Kényes kérdés. Hát persze, hogy örültem, hiszen minden szerző eleve hiú, személy szerint tehát nagyon jól esett a könyv fogadtatása, sokkal kedvezőbb, mint ahogyan vártam. Ez – tán nem szerénytelenség megállapítani – arra mutat, hogy hiányt pótol. De a kérdésedben valami problémát is sejtek, s csakugyan él bennem is valami: talán jobban szerettem volna, ha több – hogy is mondjam – a gyakorlati haszna, ha legalább több valódi vita pezsdül fel körülötte.

- Végül is – tán hülye kérdés, de nem muszáj válaszolni rá – te művelődéspolitikusnak érzed magad?

- Nem tudom, minek érzem magam, talán nem is kell ilyen értelemben döntenem. A könyvemnek kétségkívül van művelődéspolitikainak nevezhető vetülete, de ugyanígy megtalálhatók benne tudományos sőt személyes vonatkozások is. Igyekeztem benne saját vágyaimat, gondolataimat, tapasztalataimat is megfogalmazni. Inkább afféle társadalom iránt érdeklődő „közéleti értelmiséginek” nevezném magamat, hogy Veres Péter szavával szóljak.

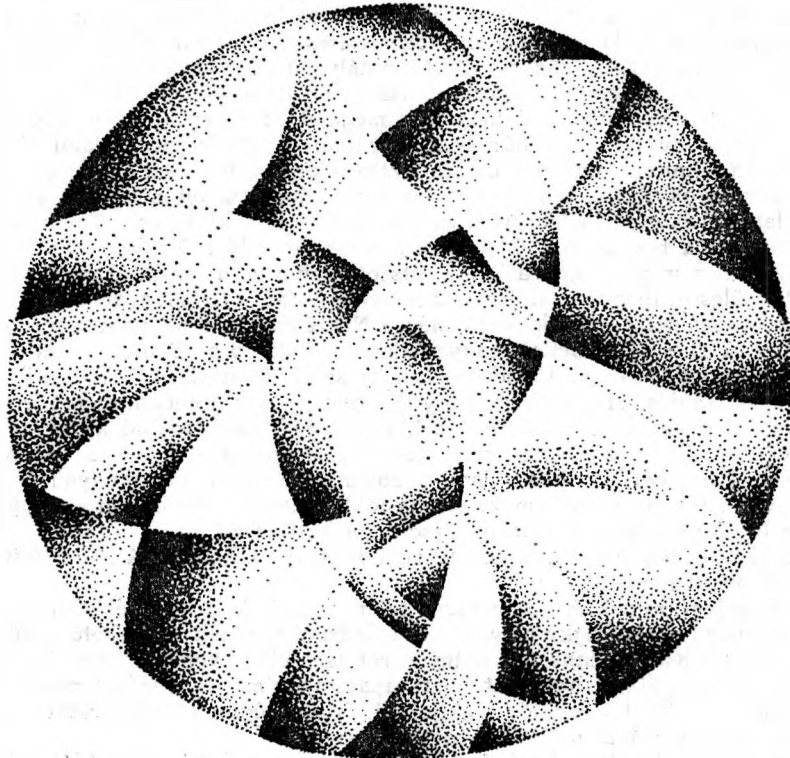
- S mint ilyen közéleti értelmiségit nem aggaszt a honi művelődés jelen állapota? A „könnyű”-nek nevezett szórakozások térhódítása, az olvasás rohamos csökkenése, az egymásra hovatovább legfeljebb acsarkodni tudó érdektelenség?

- Magam is sokszor leírtam, el is mondtam „hivatalból” is, hogy sok szempontból bizony nem éppen rózsás ma Magyarországon a közművelődés helyzete. De

hadd hangsúlyozzam, hogy a kétségtelen visszaeséseket időlegesnek érzem, és semmiképpen sem holmi változhatatlan folyamatnak! Az elmúlt évek az embereket egyenként csakúgy mint az országot arra sarkallták vagy kényszerítették, hogy a fennmaradásra, a megélhetésre koncentráljanak. De abban a pillanatban, amint ez a gazdasági kényszer csökken – s ez a pillanat talán már el is érkezett – abban a pillanatban azonnal újra fölmerül a művelődésben is a merre tovább kérdése. Ez pedig nyilvánvalóan közösségi, társadalmi feladat. Az egész társadalomnak kell eldöntenie, széleskörű konszenzus alapján. Egy ilyen újra kiszélesedő demokratizmusban új szerephez fog jutni – s a jelennél jóval nagyobbhoz – a művelődés is.

– Próféta szóljon belőled. De folytatva az öninterjú gondolatmenetét, ma körülnézve látnál-e valahol egy erre alkalmas közösséget?

– Hm. Hát ebben a pillanatban nem. Ebben a pillanatban nagyon sok alakuló közösséget látnék, magamnak is igen sokukkal alakult ki kapcsolatam, de én személyesen most nem tudok magam körül a régebbiekhez fogható determináló közösséget. Hiszem azonban, hogy már készülődnek valahol a társadalom mélyében az új latens közösség-formáló erők.

A MODERN LÍRA LEHETŐSÉGEI

1

Szegyenkezve kell megvallanom, hogy az elméleti gondolkodásra való hajlalom, tehetségem módfelett fogyatékos. Bajosan tudnám megbízhatóan körülírni, hogy nyugtalan, a lírát annyiféle társadalmi, szellemi, technikai újdonsággal ingerlő századunkban miféle költészet, miféle technikai, versmódszerbeli újítás érdemli meg leginkább a figyelmünket. S noha magam is azt gondolom, hogy a múlt század modernségben is felülmúlhatatlan, megkontrázhatatlan költősenijének nagyon igaza volt, amikor olyan hatásosan meghirdette, hogy „legyünk igit-ig végig modernek”, aligha tudnám egy eljövendő lírai végítélet bírói pálcájával jobbra terelni az igazakat, balra a hamisakat. S noha magam is úgy gondolom, hogy századunk korszerű költészete szükségképpen más, mint az elmúlt koroké vagy az elmúlt korok mozdulatait ismétlő maiaké, nehezen tudnám megmondani, hogy milyen is az igazán modern vers, a hosszú időre szóló, nem romlékony újítás, s mi a mulékony divat, a csak feltűnési viszketegben szenvedő hóbort. Vagy tekintsük hitelesen modernnek azt, ami tudatában van újdonság voltának, mint a modernség némely kiváló szakértője mondja? De hiszen aligha volt a líra történetében olyan jelentős költő, aki így-vagy úgy ne tudta volna másnak, újnak, anakronisztikus szóhasználattal: modernnek magát. Emlegethetném akár a latinokat is, de gondoljunk inkább a nagy korszakváltásokra: mennyire különbözni akartak minden korábbi hagyománytól a dolce stil nuovo költői, mennyire érezték modernségüket a francia reneszánsz különféle iskolái, vagy hogy az a Baudelaire-nak, Rimbaud-nak már avatag romantika milyen zajosan és botránnyosan lépett színre. Mindezzel nem azt akarom kétségbevonni, hogy a mai fogalmaink, ízlésünk szerint való modern költészet nem Baudelaire-ral vagy Rimbaud-val kezdődik. Inkább csak annyit szeretnék mondani, hogy a modernség viszonylagos. S azt is, hogy az éppen időszerű modernség-tudatunk aligha lehet megbízható szépiészeti mérce.

2

De hadd próbáljam mégis elmondani, milyen is az én ízlésem szerint a modern vers. Kivel is kezdhethém, ha nem Apollinaire-rel, akinek az árnyéka csakugyan ott van minden úton, s aki, ma is úgy tetszik, csakugyan „a modern szellem fejedelme, az új eszmék karmestere”, ahogy barátja, a *Megsebzett galamb*-beli André Billy nevezte. És persze nem annyira kihívó, a közizlést, a közerkölcsöt pofoncsapó, a Rimbaud még mindig változatlan „keshedt, izzadt polgárvilágát” hergelő futurista kiáltványával, amely mindent meg akart szüntetni (a költői fájdalmat, a sznob egzotizmusokat, az utánzást, a szintaxisokat, a melléknevet, a központozást, a tipográfiai összhangot, az időket, személyeket, igéket, a zenekart, a színházi formát, a főnséges művészt, a verssort és a strófát, a házakat, a kritikát és a satírárt, az elbeszélés cselekményét, az unalmat és a történelmet), sokkal inkább a vers anyagát, szerkezetét, módszerét érintő és a leghagyományosabb francia verssel olyan természetesen összehangzó költői újításaival. Mert Apollinaire azért nem volt a maga balekja: a futurista kiáltvány közvetlen közelében ott van nemcsak az *Égőv*, hanem a *Kikerics*, a *Mirabeau-híd*, a *megcsalt szerető éneke* vagy éppen az évszázados lírai édességgel csorduló (és persze mégis olyan hallatlanul modern) *Búcsú*. Senki sem

érezte olyan elemi lelkesedéssel, hogy a világ tele van meghökkentő, felfedezésre váró csodákkal. Ha pedig a világ ilyen, ilyennek kell lenni a költészetnek is. „A meglepetés, a váratlan napjaink költészetének legfontosabb mozgatóereje.” Minden csupa újdonság, lázas gomolygás, rend és zűrzavar. Ki kell hát dolgozni a megjelenítésére alkalmas új költői technológiát. És mert Apollinaire annyifelé kereste a legalkalmasabbat, sorra ráragaszthatnánk a századelő kérészeletű vagy máig ható irányzatainak címkéit: a valóság elemeit önkényes rendbe szerkesztő kubista, a színek sejtelmes derengését, dinamikáját kereső orphista, a térben-időben távoli elemeket egy versbe terelő szimultanista, a tudatalatti, az álom éppen akkoriban felfedezett vonzástörvényeit vesszerkesztő elvvé emelő szürrealista. És mert ő mindezt valahogy fesztelenebbül, játékosabban csinálta, mint a csak később, talán 1919-ben színrelépő, acsarkodó dühvel kiközösítő, a versnél a riktó szerepet többre tartó igazi szürrealisták, a kiáltványszerző, az elméletkohló nem rontotta-nyomorította meg benne a költőt.

Invenció, lelemény, találmány, felfedezés: alighanem ezek voltak az avangárd legkelendőbb, szándékot, becsvágyat nyilvánító szavai. Csak a szenzáció, a minden eddiginél nagyobbat pukkanó petárda, a minden eddiginél riktóbb zászló, a hagyományos, már megszokott költészetre beállított izlést legjobban borzoló vers, a legújabb divatot is megkontrázó még újabb divat számíthatott zajos, bár kurta és tagadhatatlanul szűkkörű népszerűsége. Apollinaire sok felfedezése közül az egyik legfontosabb pofonegyszerű volt: ez a mozgalmas, regényes életű, félig lengyel, félig olasz törvénytelen francia, ez a mindenre nyitott, harsány kedélyű és fájdalmas elégiákban, litániákban jajongó, átszellemülten hívő és szentségtörő vásári mutatványokban kedvét lelő, nemcsak a kortársak képein, hanem a valóságban is egy kicsit elrajzolt vonásaival olyan furán korszerű költő felfedezte a világot. A századvég egyre sterilebb, a durván anyagszerűvel szemben olyan bizalmatlan szimbolista költészetének közegében ez korántsem volt olyan természetes. Persze, ez a felfedezés, ugyanilyen heves indulattal, sokfelé megtörtént. Elég az orosz futuristákra vagy a német expresszionizmus nagyvárosias ihletésű vonulatára gondolnunk. Apollinaire felfedezésének helyet kellett csinálni a versben. Hogy férhetett volna bele a hagyományos formákba az „élet nagyszerű, túláradó gazdagsága”? Hogy férhettek volna bele a modern világ lendületes ívei, szögletes formái, harsány színei, csörömpölő hangzavara?

3

De ez nem egyszerűen formai kérdés, ha a formát a szó korlátolt értelmében értjük. Apollinaire bizta először meghökkentő, hézagokkal megszabdalt, váratlanul fel-felfénylő képsorokra azt a sohasem egynemű, bajosan leírható, vegyelemezhető érzékeny anyagot, amit jobb híján a vers tartalmának mondunk. S ha manapság szürrealista vagy szürrealisztikusan megformált versről beszélünk, elsősorban őrá, az ő verseire gondolunk, nem az igazi, címkézhető szürrealistákra. És ő fedezte fel, beszélgetés-verseiben, azt a köznapias, prózai anyagból építkező, a fogalmiság légkörét sugalló, de semmiképpen sem gondolati versfajta, amely a nagy modern angolokon, Elioton, Audenen, a görög Kavafiszon vagy a vers nyelvi, mondattani vagy éppen tipográfiai lehetőségeit már folytathatatlan végletekig csigázó Cummingson át mondjuk Vas Istvánig, Kálnokyig, Tandoriig, Petriig, Várady Szabolcsig vagy a fiatal Ferencz Győzőig terjed. Persze, a képek, képzetek olykor meghökkentő, s azért hatásos, mert váratlan egymáshoz társítását nem előzmény nélkül találta ki sem Apollinaire, sem a költészet lényegét az egymástól térben és időben távoli képek, képzetek, fogalmak összeszikkasztásában látó Reverdy. Itt is emlegethetnénk Rimbaud-t vagy a diszsonanciáig feszített versépitést már a múlt század második felében megvalósító Lautréamont-t, aki az egymással már alig-alig társítható elemek egymáshoz kényszerítésében látta a költészet lényegét: „Szép, mint a varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon”, hogy én is idézzem a *Maldoror énekei* sokat idézett, a

modernségről szólva már-már kötelező mondatát. De a spanyol Góngora vagy az olasz Marino túlszigázott barokk képzuhatagai sincsenek olyan messze attól a logikától, a tudat cenzúráját kiiktató automatikus írásmódtól, amelyet az első (és hamar széteső) szürrealista nemzedék, Breton, Tzara, Éluard, Aragon, a verscsinálás egyetlen lehető módszerének minősített. Mondanom sem kell, hogy milyen diadalmas pályát futott be napjainkig ez a Freud (sokszor, többnyire csak félig-meddig) ismert álomtanával, analízis-módszerével egybehangzó költői technika. Lehiggadva, klasszicizálódva, az újra válogató tudat, az eszmélet (hogy József Attila kedves szavát használjam) ellenőrzése alá vonva, de a szabad asszociációk serkentő impulzusait azért megőrizve, hasznosítva máig hatékony módszere a lírának. Csak éppen meg kellett találni az egyensúlyt. Valamikor, úgy tetszik, a szürrealisták egy kicsit rá is játszottak a tudatalatti sugallataira. Ha ma elővesszük Breton vagy Tzarát, a fiatal Cocteau-t vagy a fiatal Nerudát, García Lorcat, a fiatal Kassákot vagy éppen Palasovszky Ödönt vagy Tamkó Siratót, a csakugyan valami újat felvillantó, meghökkenítő voltában is természetes, magától értetődő kép- és szöbokok közt találni olyan mesterségesen koholt kapcsolatokat, társításokat is, amelyek csak azért olyan különösek, azért olyan képtelenek, mert a költő valami olyan különöset, olyan képtelent akar mondani, amelyet előtte még senki. De a romlékony anyag elrothadása, elporlása után megmaradt, beépült az igazán nagyok, az igazán tehetségesek életművébe a szervülni képes hasznos új. Garcia Lorca vagy Jeszenyin, Aragon vagy Neruda, József Attila vagy Kassák Lajos maguk hullatták el a feleslegesét. S hányan vannak a maiak közt, akik már kimaradtak az izmusok hajdani szertelenségeiből, de hasznélvezői a rég eltűnt iskolák időtálló vívmányainak.

4

Apollinaire azt mondta, hogy a modern költészet a legkisebb tényeket, a legköznapiabb dolgokat kiinduló pontul használva „roppant, ismeretlen vidékek felé” törekszik, „ahol a többértelműségek örömtüzei lobognak”. Ez a felismerés egy új versfajta jelent be. Szemben a múlt század, a régebbi korok egynemű, egytengelyű, az élményt közvetlenül verssé alakító költőivel (hadd tegyem hozzá, hogy ez a minősítés is csak nagyjából igaz) a modern költő olyan műveket ír, amelyek nem egyetlen érzést, hangulatot, gondolatot, élményt rögzítenek. A költő anyaga, figyelmeztet Supervielle, cseppfolyósabb, bizonytalanabb, mint a gondolat, de egyszersmind tartalmasabb, gazdagabb is, hiszen érzések, hangulatok, emlékek, gondolatok szövedéke. Valahogy így képzelte el a verset az orosz Mandelstam is. Dante-tanulmánya inkább költői, mint elméleti-rationális érvényű fejtegetéséből kitetszik, hogy a verset olyanak látja, mint a természeti erők roppant présében összesajtolt, rétegeiben világok keletkezésének és nagy katasztrófáknak a nyomait egy testben őrző kő: térben-időben egymástól távoli, személyes és közös tapasztalatokat, az emberi tudat homályos tartományaiban, a közös emlékezetben tárolt tudást sűrít magába. (Valahogy így gondolta Rilke is: a vers nem érzelmeket közöl, hanem tapasztalatokat.) Mandelstam úgy látja, láttatja, hogy „a költőnek egy különböző sebességgel mozgó vitorlásokkal tele folyón kell átkelnie, így alakul ki a költői beszéd értelme. Hiába faggatjuk a hajókat, az útvonalat nem lehet rekonstruálni: ők nem tudják elmondani, miért ugrotunk át egyik vitorlásról a másikra.” És: „A költői nyelv szövött szőnyeg, rengeteg láncfona van.” Gondolom, ezt az alkotáslélektani magyarázatot úgy értelmezhetjük, hogy a versalkotó elemek a költő tudatának (tudatalattijának) és a vers belső vonzástörvényeinek engedve rendeződnek valamilyen hatékony, de nemegyszer homályos, talányos összefüggésbe. A verssel, a jó verssel közölt tartalomban mindnyájan részesülhetünk, hiszen elemeinek, rendjének nemcsak személyes, hanem közös emberi természetük is van, de megformálódásának valamennyi fázisát nem követhetjük nyomon, mert a modern vers nem ismétli, nem magyarázza genezisének minden mozzanatát. Ilyesmit mond a század alighanem legjelentősebb olasz költője, a kiváltképpen szerencsétlen, bizonytalan jelentésű szóval jelölt hermetista irányzat képviselője:

lője, Eugenio Montale is: „A tárgyat akartam kifejezni, és elhallgatni az indítóalkalmat.” Vagyis a modern vers elválnak az alkalmától, nem a közvetlen élményből szövik fel, ritkán tud fesztelenül vallomásszerű lenni.

A modern vers sokféle tartalommal zsúfolt. Az a becsvágya, hogy minél több felé indítsa növekedésnek a szavak, megint Mandelstamot idézve, sohasem egyetlen pontra irányuló, hanem „szanaszét meredező” tartalmait. Hogy olyasmit fogjon a vers hálójába, amire a hagyományos vers ritkán vállalkozott. Ez történik meg, mondjuk, a *Kikericsék*-ben. Vagy hadd emlékeztessenek Georg Trakl hasonló technikával készült verseire: az állandó elemek, képek és az alkalmanként köréjük gyülekezők kaleidoszkópszerűen mindig módosuló alakzatokba állnak. Mintha derengő fényben egy ábrákkal tele függöny redőzne, meg-megvillantva változó és változatlan képeit. Az olvasó minduntalan úgy érzi, hogy a képek, a szótömbök közti hézagokban is van valami, gyakran éppen ott sejtjük a legfontosabbat, a látható, tapintható sötétben lobogó és tündökletesen fénylő képek közt azt a személyes érzelmi, indulati plazmát, éteri derű és pokoli sötétség elegyét, amely a költeményekben közvetlenül alig-alig nyilatkozik meg. Tárgyakba, képekbe, történetekbe, tájakba fut bele, elszemélytelenítve a vallomást.

5

Ez a személytelenség századunk új utakra tért költészetének jellegzetes megnyilatkozási formája. „A költészet nem szabadjára engedett érzelem, hanem menekülés az érzelemtől. Nem a személyiség kifejezése, hanem menekülés a személyiségtől” mondja Eliot. A személyes szenvedést egyetemessé és személytelenné kell változtatni, tárgyiasítani, „tárgyi megfelelőkbe” vezetni, elszigetelni önmagunktól. Hány változatát lehetne előszámolni ennek az objektív lírának! Füst Milán egy borzongató pompájú színpadon játssza gyászos-ünnepélyes vagy rikitóan vásári, iszonyú humorral formált szerepeit. A portugál Pessoa négy, egymáshoz alig-alig hasonlító életmű-be öltözik, Kavafisz végletesen „lírátlan”, a puszta vázig kopáritott kis drámákba zsugorítja a történelem egy-egy neki valamiért fontos pillanatát. Vajon mi van emögött? Egyszerűen költői módszerváltás? A romantikus én-túláradás szülte csömör? Az érzékelés és a gondolkodás esetlegességének tudata, vagy egyszerűen a megfogalmazás újfajta ingere? S hogy csakugyan ez-e a költészet egyetlen korszerű lehetősége? Én bizony nehezen tudnék rá válaszolni. Illyés öregkorára egyre tárgyiasabb lett, a minden mozdulatában modern Weöres Sándor egyre személyesebb, Szabó Lőrinc olyan forróan személyes kései lírája csupa ideges modernség. Minden attól függ, hogy a vers hogyan van megcsinálva.

6

Arról aztán végképp nem merek beszélni, hogy merrefelé halad majd a legmodernebb líra. Ki tudja, mi mindent lehet még kicsíholni a nyelv képlékenyebb anyagából, a lehető, bár nem létező szóképzésből, a szöveg grammatikai sokértelműségéből, a szabálytalan mondatszerkesztésből, a szavak visszacsonkolásából, a pusztán zenei hatású halandzsaszövegekből vagy a vers tipográfiai elrendezéséből? A grafika, a fotográfia versbekebelezéséből, a kollázs technikából, a mindenféle rendet kiküszöbölő, Tzara kedve szerint egy kalapban összerázott szövegekből, a szép írásmintákból, az iparművészeti vagy képzőművészeti értékű, igazán szépen megtervezett papírfelületekből?

Legfeljebb annyit merek megkockáztatni, hogy mára még a zseniális Apollinaire egymást gerjesztő formai, technikai, tipográfiai újításainak egy része is megindítóan megöregedett. Nem meghökken, inkább valami nosztalgiát ébreszt, mint egy csíkos trikóban velocipédező *sportsman* képe a századfordulóról. Kalligrammáit szívesen

megcsodálja az ember, s tagadhatatlanul érzi, hogy a *Megsebzett galamb*-hoz hozzátartozik a verskép, hogy a szöveg gazdagabban él a nyomdai képével együtt, de azért kinék jutna eszébe este egy kényelmes fotelban egy kötetnyi képverset végigolvasni? Bevallom, engem a spekuláció kevésbé szórakoztat. S bár hamarosan rájövök, hogy Cummings nevezetes zárójeles versikéjét:

moz(méh)d
ul
a (az)t
lan(egy
e)ul
(düli)a
lsz(rózsán)ol

minden további nélkül meg lehet érteni, csak fel kell bontani a zárójeleket, s máris előáll a „hagyományosan is felfogható” vers:

mozdulatlanul alszol
méh az egyedüli rózsán

nincs kedvem a művelethez, s nem andalodom el tőle, hogy „a metafora két oldalának egymásba ékelése közelebb visz szellemünk valóságos működéséhez”. De azért ne legyünk rosszkedvűen maradiak: hadd játsszon, hadd kísérletezzon, hadd hülyéskedjen a költő, de mi se vegyünk mindent halálosan komolyan. Habozás nélkül emeljük meg a vaskalapunkat, de ne legyünk a divat megfélemlített, átvért balekjai.

K A B D E B Ó L Ó R Á N T

A TANÍTVÁNYOK SORSA

(Sötér István: *A templomrabló – Júdás*)

Lehet-e nagyobb kontraszt, mint háborúk–forradalmak idején egy békésen „megszállott” város? Miközben régi és új világok egymást emésztek, mit jelenthet egy tétlenségre, „kivárássra” kárhóztatott környezet? Nem tudni, mit hoz a holnap, de már a tegnap sem lehet mérvadó, nincsenek állócsillagok, amelyekhez mérhetnénk lép-teinket. Persze azért lépni kell, mert ezek a mozdulatlan terek az időben létezhetnek csak, és az élet itt is folytatja önmagát. Élni tehát kell: a teret kitölteni, de ezáltal az időben is haladunk, újabb terekbe kényszerülünk kötődni.

Trója ásatásánál egymás alatt tucatnyi várost találtak. Változó rendszereket, különböző embereket, – népeket, nemzedékeket. A mi századunk – amely valójában alig több mint egy kibővített mai emberöltő – önmaga is szinte számtalan elvesztett világot rejt magában. Hány elpusztult Trójában kellett élnünk. Az élet jellemzője a történelem: nemcsak egyedek, de állampolgárok is vagyunk, kötelemekkel, törvényekkel szabályozott közösségekbe születtünk, változásait akarva-akaratlan el kell vi-selnünk.

Ha pedig a kötelmek, szabályok változnak, megváltozik az érték-rendszer is, nekünk magunknak is változnunk kell. Mennyire képes az ember alkalmazkodni? Hányszor és milyen gyorsan? És mi történik a tegnappal, amelybe falazva hagyjuk magunk egy-egy részét is? Az időben, a történelem menetében ha meg is szűnt mindegyik tegnap, bennünk – résztvevőiben – megmarad mégis valamilyen formában. Sötér szerint: térbeli állapotában. Hordjuk magunkban ezeket a tereket. A *templomrabló* két epilógusa változott világokat mutat be, amelyekben a Sötér-regények főszereplője, Etre Ferenc más-más rendszerekben találkozik az alapregény egy-egy résztvevőjével. Csalódva veszi észre: más emberek lettek, már semmi közülük az alaptörténethez, reménytelen a visszaút a múltba. A huszadik századi, gyorsan változó terek között nincs szerves összefüggés. Az boldogult, aki leggyorsabban tudott felejteni, mássá lenni. Az egyes emberből épp úgy kiestek bizonyos életszakaszok, mint a nemzeti tudatból egyes történelmi pillanatok. A kriptamnázia patológiából előlépett a természetes életösziön megnyilvánulási tünetévé. Ez lett a természetes. A természetellenes pedig: ha valaki átjárást keres egy másik idő terébe. A tanulságidéző emlékezés hallgatott, a kiesett múltba csak az vágyott, aki a változások teherbírásiának próbáját nem bírja. Az örület a Sötér-regényekben az öngyilkosság megtestesülése. A *Kisértet* és a *Hídszakadás* – az 1945-ös és 48-as Sötér-regények bemutatta tragikus vétség: megszállott keresés valamilyen átjáró után, vissza a tegnapha. Olyan emberekről szólnak ezek a regények, akik ott akarnak élni, ahol kedvenc hősük élt, vagy ahol ők – úgy vélik – valaha jól tudtak tájékozódni. De ezt teszi már az 1943-ban megjelent *A templomrabló* orgonistája is: leányában makacs örülettel halott feleségét látja, a sok szempontból bizonytalan ma ellenében a biztosnak vélt tegnapha menekül. Megvan ugyan az általuk áhitott tér: bennük, emlékeikben, – de ők a valóságban, fizikailag akarnak áthatolni, vissza a korábban létezettbe. Az idő törvényeit azonban le nem győzhetik. Élni mindig csak az adott jelenben lehet. Mint a *templomrabló* második epilógusában Paszkál tanár úr ki is mondja. Kemény, kegyetlen választás: vagy az örület vagy a rutinná váló önmegetagadás.

Kérdés, meddig lehet így élni? Meddig hordozhat magában az ember egymásra rétegezett rommezőket, és meddig létezhet a nemzet elhallgatott és feledésre ítélt évek tömegsírjaival múltjában. Mára már szakszó is született erre: identitászavar. Meddig élhetnek az emberek az önazonosság tudatkiesései között?

Sötér István az író szinte predesztinálva van ennek a zavarnak a feloldására. Írói létében maga is hordozta ezt a kriptamnáziát. 1948 és 1975 között úgy élt, vitatkozott, tanított, irodalomtörténetet alkotott, majd újra regényfolyamba kezdett, mintha korábban nem hozott volna létre maga is életműnyi jelentős regényt, köztük olyat, mint a *Fellegjárás*, amely nemzedéke indulásának legendás kulcsművévé is vált.

Úgy élt, mintha ő maga is osztaná a Paszkál tanár úr véleményét. „Az a város poros, kicsinyes hely volt. A lelkek ott vastag zsírréteg alatt fulladoztak. Télen ott csak lucsok volt, nyáron pedig por és forróság. Szabadulni kellett onnan, hogy szabadabb lélegzetet lehessen venni.” – mondja egy-két újabb történelmi fordulat után országhatárokon túlról Paszkál tanár úr, és Etre Ferenc hozzáteszi: „A két világháború között született regényekben olvashatunk ilyen mondatokat a vidéki városokról, és a regényeknek igazuk is volt.” Ha itt pontot tenne, elfogadná ő is ezt az alkalmazkodó bölcsességet. Ehelyett felviszi a hangsúlyt, kimondja a varázsszót: „de én tudtam, hogy csak részben.” Majd hozzáteszi: „Volt valami, amit Paszkál nem értett meg, és a regények sem.” És ezzel kimondja: az író felismerte régebbi regényei újjászületésének kényszerét. Ezek a regények nemcsak saját múltjának vállalását, érvényesítését jelenthetik, de a nemzet önazonosságtudatának korrigálását is szolgálják. Mert amit az egyes ember elhagy, hogy tovább élhessen, azt az írónak kell felvennie, életben tartania. Nem a múltat feltámasztani – ez az ő hatalmában sincs, de nem is akarja –, csak tanúságot tenni és tanulságot hozni.

Sötér István tavaly indult életműsorozata nemcsak régebbi alkotásainak szemléje, hanem új kompozíció is: az egy ember életében kövületként őrzött-feledett terek egymás mellé építése és szembesítése. Ennek az igénynek a bejelentése volt elbeszéléseinek gyűjteménye, a *Komoly ének*, és ennek újabb darabja *A templomrabló* mostani megújítása.

A regény az apák csödjét látó ifjúság tájékozódásának története. Konkrétan: az első ifjúságé, amelynek olyan életre kellett felkészülnie, amely törések sorozata lesz. Talán jelképes is: egyben a század ifjúsága, azoknak az érettségiző korszakáról szól, akik az új században születtek, 1901-ben. 1919 telén-tavaszaán játszódik, a francia gyarmati hadsereg megszállotta Szegeden. Persze mindezt csak a finoman elejtett utalásokból tudhatjuk. Annyira konkrét a történet, hogy kimondatlanul is egyértelmű hol, mikor játszódik, és annyira modellszerű, hogy végülis nem szabad kimondani, mikor és hol történik.

Lényegileg három mester vonzásában születik ez a fajta stilizált konkrétság: Flaubert, Babits és Németh László világának *ütköztetésével* alakítja Sötér saját írói szemléletét. Nem a „megálmodott álmok”-ba költözik, mint Örley vélte, de éppen birkózva velük – harcolva mindjárt három anygallal – mérlegeli a „megálmodott álmok” hatását, és épp ezáltal – Kenyeres Imre szavával: – „egy teljes korszak, egy teljes társadalom képe” bontakozik ki regényeiből. Valaha éppen a Sorsunkban üdvözölte és védte a regényt Angyal Endre, mint a modern regény-kísérletek és a hazai valóság szintézisét: „A francia inspirációt szerencsés kézzel magyar földre, Kelet-Európa világába helyezi át.” Mindhárom mesterhez azért kötődhetett Sötér, mert alkatilag különböznek tőlük. A kötődés így inkább az önfegyelmzés iskolája: a követés veszélyeinek érzékelése. Éppen a mesterek szélsőségei ellenében alkotja meg a maga sajátosan lebegő tónusát, alakítja és vizsgálja szereplőinek jellegzetes tanítvány-voltát: a mindenre figyelő, a különböző hatásoknak kitett, és e hatások tanulságait a túl-lépés szándékával levonó embert. Nem ő a tanítvány, de szereplőinek jellege az, regényeiben éppen ennek a tanítványságnak a lélektanát tanulmányozza. Író és nem próféta: nem új eszmét ad, hanem az eszmék hatását vizsgálja.

A tárgyi világ pontos leírása, történeti és térbeli hitele a Flaubert-en iskolázott írókat mutatja. A ragaszkodás pátosza, amely az álom és valóság határmezsgyéjén látatja az író életének kedvenc tájait, így válik tárgyszerűen megköthető: a szürreális lerajzolt, lebegő – Kállay Miklós és Angyal Endre hasonlatával: – grecói környezetrajz mindig a helyszínről pontos tárgyiasságához kötődik. Ezáltal kap Sötérnél minden leírás egyszerre mítikus távlatot és reális súlyosságot.

Ahogy pedig ebben a környezetben hősei vergődve keresik életcéljukat, az Németh László regényhőseire emlékeztet. Szereplői, mint a Németh-hősök is – az *Izsonyról* elsőként épp Sötér írta le ugyanezt: – egyként léteznek mítikus aurában és élnek köznapi életet. Talán jelképes is: a háború végefelé két, hasonló időpontban játszó regény jelenik meg a Franklin-kiadónál. Németh László *Emberi színjátéka* és Sötér *A templomrabló* című műve. Egy rendszer végén jelennek meg azok a regények, amelyek a rendszer kezdetének idejéről szólnak. A polgári erkölcs és hivatástudat próbái. A kör zárul ekkor, a kezdet megismétlődik a végben. Az ifjúság tájékozódásáról tájékoztatnak egy olyan pillanatban, amikor a hagyomány megtörik, a normák értelmüket veszítik, amikor minden a fonákját mutatja.

De a különbség is jellemző: *Az emberi színjáték* még a húszas évek második felében keletkezik, írója maga is a regény készítése során kísérletezi ki önmaga lehetőségeit. Az önvizsgálat, a hivatáskeresés személyes izgalma élte a művet: egyszerre művészi kompozíció és személyes tájékozódás. Mint Sötér első regénye is, a *Fellegjárás*. *A templomrabló* már visszatekintés. Egy újabb törés előtti légüres „béke”-pillanatban rálátás az első csalódás idejére, az első rommezőre.

Németh László olyan modern Jézus-történetet teremtett, amelyben a hős függetleníti magát korától: környezete tagadásával alakítja szellemi modelljét, mutatja fel az erkölcsi példát, amellyel szolgálni akar, segíteni környezetének. A Németh-hősök fő-

lébe kerülnek a térnek és az időnek, saját teret és időt teremtenek, mégha ez tragikus bukásukat hívja is ki. Sötér hősei fordított értékrendben élnek: kártékony próféták halásznak ígére éhes, jóra készülő tanítványokat. Sötér Németh heroizáló emberábrázolását a babitsi aggályos önkontrollal ellenpontozza. Így azután a próféták mindig lelepleződnek, a tanítványok újra és újra kijózanodnak. Meghatározó elkötelezettség híján sorsuk a kényszerű alkalmazkodás. Sem kitörni sem betörni nem tudnak. Jó állampolgárok szeretnének lenni úgy, hogy emberi méltóságukat is megtarthassák. Nem lehetnek sem tragikus hősök sem megalkuvók: törtek maradnak. Újabb és újabb kötöttségekbe szorulnak úgy, hogy előző kötöttségeiket mindig le kell vetniök. Tépelődő emberek, akik állandó *önkontrollban* élnek. A kimondott szavak nemcsak a másokra hatnak, de visszahatnak kimondójukra is, legalább annyi kárt téve önmagukban is. Mégis az önvádoló meditáció nemcsak romboló, hanem megújulásra serkentő, a jóvátétel módozataira rávezető. Ezért állandó *átmeneti állapotban* vannak: dogma és nihil kettős taszításában próbálnak tájékozódni, a személyes megváltódás módozatait keresve. Kapkodnak ide és oda, ehhez és ahhoz, segítség helyett közönyt, elutasítást vagy éppen gyűlöletet kiváltva. Az elementáris kapcsolódási igény ellentétébe csap át, ez lelkifurdalást vált ki, majd újabb kísérlet csíráit érleli.

Túlzott megpróbáltatás szakad így ezekre a tanítványokra. Mert Sötér emberei alapjukban véve kedves, jó szóra váró átlagéletek. Dickens világából. Nem csontjuk velejéig moralisták, sem nagy ügyeket szolgálni hivatott próféták. Csakhogy rájuk szakadt a század bizonytalansága, a gyors rendszer- és szemléletváltások kényszere. Paradox helyzetük: a jó szóra váróknak épp az eligazító jó szó hiányzik. Vagy ami ezzel egyenértékű: különböző, egymást váltó „jó szavak” hangzanak. És nemcsak egyszerre, – akkor elég lenne egyszer választani –, hanem ismét és ismét változóan (az epilógusok ezt jelzik).

A *templomrabló* történelmi szituációja ennek az élethelyzetnek ad kitűnő teret. Olyan környezetet mutat be, amelyben egy rend törvényei és eszményei már nem érvényesek, de még semmilyen új irányzat sem került felül. Az ellentétek feszültsége jól érződik, de az emberek magukra maradnak. A régi, a keresztény eszmény már csak dogma és beidegzettség, amely képtelen egészséges életre felkészíteni a fiatal-ságot. A régi eszmény alászáll, a műveletlen megszállottság és a bűnös kaland kettős vonására hullik szét. A Sekrestyés és Csamangó egymást kiirtó figurái csakis ebben a nyomasztó „béké”-ben válhatnak példakkká. Ahol a természetes vonzalmak nem fonódhatnak kapcsolattá, ott mindenki pót-célok után fut. A züllött kaland és a „mennyei Jeruzsálem” (a különítmények és a szekták) egyként ennek a nyomasztó megoldatlanságnak a termékei.

Aki a régi eszményeket a maguk tisztaságában kötelességérzettől vezérelve még képviselné, Paszkál, a racionális pap, a babitsi Timár Virgil rokona, maga is ennek a romlott világnak részévé válik. Saját tanítvány-korára emlékezve is csak bizonytalanságát fokozza. Rezonőr, aki sem szembeszállni nem tud, sem alkalmazkodni nem akar. A tudomásul vett kilátástalansággal, az átélt félelemérzettel a kultúra „örökkék egét” állítja szembe. Jelképesen: az orgonista játékát. De ez ekkor csak az ő számára adhat – ha nem is erősítést, de: – kikapcsolódást. Az orgonistának magának nem. Ő már csak Paszkál unszolására muzsikál, legszívesebben felnőtt leánya szeretetért és megértésért küzd, – gyermekjátékokkal. Mindenki más ténykedésben keresi személyes siker-élményét: a sekrestyés a papi hivatásban, a pap az orgonista játékában, az orgonista a gyermeki játszadozásban, majd az időt visszafordító képmutatásban. Az identitászavar teljessége ez, amely a bűnös kalandor prédájává dobja az egész környezetet. A regény kompozíciójának jelképe: a cselekmény tetőpontja – a templomrablás és gyilkosság – a főszereplők jelenlétében történik. Csak ők épp mással vannak elfoglalva.

Csupán „a gyermek ártatlan szeme” mentes a rettegésnek és a kilátástalanságnak ettől a poklától. A regénybeli ártatlan gyermek: Ettore Ferenc, aki az egész történet „írója”, majd a két epilógus főszereplője. Nem alakító, de befogadó, a különböző „mesterek” között a tudomásul vevő és értékelő, egyensúlyozó tanítvány. A ré-

gebbi regényekbe is utólag beleszővi alakját az író. Ő az, akinek szemén át látjuk századunkat a Sötér-regényekben. Az ő jelenléte adja a regények viszonyítási lehetőségét. Ferenczi László Sötér-monográfiájában szinte megjósolta már ezt a „nézőpontot”. A különböző regények hasonló szerepet betöltő elbeszélőiből vázolta fel az utóbb az átdolgozott életműbe valóságosan is beépített figurát.

Ebből a regényből azonban látszólag mintha valahogy még „kilógna”. Valójában ő hozza be a regénybe azt az optikát, amely segít megérteni a tanítványok sorsának példázatát. Neki nem természetes közege ez az önmagában oly zárt, torz világ. Ha oldja is a regény alapvető zártságát, egy lényegi ellentétet mégis épp jelenléte tesz nyilvánvalóvá. Mindenben a szépet és jót látja, gyermeki szemmel. És ez valóban benne is van az emberekben. Ugyanis nem ők rosszak, torzak, csak a körülmények, amelyek ebbe kényszerítik őket. A Sötér-regények jellegzetességét Etre jelenléte fedi fel: ő még csak a jót látja az emberekben, az ő számára a poros-sáros város maga a város. Naivitás? Sötér szerint ez a lényeg. Ami őrizendő. Minden „felnőtt” történet csak ficama a *lényegi jósnak*. Csupa jószándékú ember összmunkája vezet a torz végeredményhez, juttatja hatalomhoz a gonoszt. A bűn szemünk láttára történik, de mi annyira el vagyunk foglalva saját kudarcainkkal, hogy nem is vesszük észre előkészületeit, kifejlődését és még magát a megtörténést sem. Majd minden szereplő szemtanúja a templomrablásnak, gyilkosságnak, de mind csak utólag, elbeszélésből szerez tudomást róla. Az élet kikökönt természetes kerékvágásából. A kis Etre még azt hiszi, minden szabályszerűen él, létezik, a regény szereplői érzik, hogy már semmi sem a megszokott. Az idősök élete bizonytalanná válik, a fiatalok nem tudják, milyen nyomdokba lépjenek. Még a bűn villámfénye sem fedheti fel számukra valódi helyzetüket.

Ha az eddigi Sötér-regények közül a legteljesebbnek a *Bűnbeesést* érzem is, A *templomrabló* a legkoncentráltabb: a magyar értelmiség történetének mély válságába világít. Ugyanakkor maga a regény nem lehangoló, hiszen mindegyik szereplőben, még a kalandor Csamangóban is ott él valamilyen céltudatos élet vágya, álmoképe. Ezt az elherdált emberi lehetőséget gyászoltatja meg Róberttel, aki a kivégzés után mégiscsak megadja a végtiszteességet az elbukott embernek. Sötér szétválasztja a jóra születő embert és a sors kényszerétől eltorzult kényszerpályájú kreatúrát. És ez a Sötér-stílus bravúrja: a céltévesztés pokol-kapcsolataiban vergődő ember napfényes életigényét állandóan éreztetni tudja.

Sötér az utóbbi másfél évtizedben teljes írói életművét átrostálta, újraértelmezte. A *templomrabló* maradt legkésőbbre. Talán ez a legnehezebben újraértelmezhető Sötér-mű. Történelmi értéke egyértelmű: az első megrendülésről szól, amikor egy ifjú nemzedék indul bele a bizonytalanba. Ugyanakkor az úgynevezett keresztény középosztály ifjainak válságát mutatja be. Egy olyan szellemi és erkölcsi rendről kapunk képet, amelyet már legfeljebb az én nemzedékem egyes tagjai őrizhetünk emlékeztünkben, esetleg reflexeinkben. A testiség normális élésén nevelődött ifjúság ma már megmosolyoghatja Tóbiás Kálmán vívódásait, harcát a testiség „kísértésével”, vagy Veronika „lázasadásait”. Persze ha így néznénk, a világ irodalmának minden alkotása mulandó lenne. De mindnek át kellett vészelnie egy relatív mulandóságot.

Ma már egyértelműen szükség van erre a regényre. Egyrészt Sötérnek, hogy a maga „emberi színjátékát” teljesre építse. A megkomponált életmű nyitótörténete ez a könyv. A mítikus szülőhely és az első romváros.

De szükséges önmagában is ez a regény, mert jóval többről szól, mint amit a cselekmény mutat; modelljellegében érezteti: ha egy eszmerendszer dogmává merevül, képtelen eligazítani a kérdező nemzedékeket. A veszélyre figyelmeztet, milyen egy közösség, amikor már csak alkalmazkodik, de nincs miben higygen, nincs mire tehesen rá egy teljes életet. A kontraszt erős, mert Sötér emberei olyanok, akik épp a céltudatos életet igényelnék.

Szokatlan párosításnak tűnt számomra: egy regényt és egy drámát egy kötetbe zárni. Hát még egy társadalmi regényt és egy történelmi drámát.

Pedig *A templomrabló* történelmének feloldása éppen a *Judás*. Az ellentét erejénél fogva. *A templomrabló* a történelmen kívüli szelárnyék, a század jellegzetes hétköznapjainak egyike. A *Judás* a történelem jelenléte, a barrikád pillanata. Amikor a tanítványoknak színt kell vallaniok. Amikor a Sötér-hősök levethetik kétkedő, törtött, alkalmazkodásra kényszerülő álarcukat. Most valóban tanítványok lehetnek, akikre valódi szerepek oszthatnak. *A templomrablóban* csak próféta-imitációk tűnnek fel, a *Judásban* ott a valódi próféta. Persze a tanítványok valójában itt sem vizsgáznak sikeresen: a másik végletbe csapnak át, egymásnak esnek. *A templomrablóban* nincs cél, a *Judásban* túl sok cél ütközik. A dráma veszprémi bemutatója kapcsán értelmezték a nemzeti és világforradalom szembesítését, János és Judás küzdelmét, érzékelték a forradalom és ember megfeleltetését Jézus szellemének és Lázár a költő jelenlétének ábrázolásában. Most csak *A templomrablóval* szembesíteném: a „jó szó-ra” ugró tanítványság másik arcát hangsúlyoznám, a célra találás mindent elsőprő tettekérségét. Mert ebből a századból ezek a pillanatok sem maradhattak ki.

Jól választott Sötér műfajt is. A nihil világa regényben fenyeget, a célratörés drámát kívánt. A kötet a regénnyel és a drámával: tükörszínjáték. Két véglet. A huszadik századi ember kettős arca.

És a két véglet mélyéről a költő Lázár valami lényegeset mutat fel: az embert. Azt, akiről szól a regény is, a dráma is, de akiről mindkét szerepkörben el szoktak felejtkezni. Aki így önmagában elvonatkoztatva nincs, nem is lehet. Aki hol családott reménytelen, hol célravezető cselekvő. Aki a Sötér-hősökben benne él, akire Etre Ferenc és Lázár a költő egyként rálát. Az az ember, aki a Sötér pátoszát hordozza. A Németh László-i mitikus távlat, a babitsi törődöttség után Sötér hősei valami körülírhatatlan sugárzást hordoznak. A bizalom süt belőlük. A tanítványok bizalma és hite, hogy minden tévedésen túl mégis csak valami jót szolgálhatnak. Lehet hogy a mestereket elveszítik, lehet hogy nem egy mozdulatuk kétésgbeesést szül, mégis létezésük értelmet hordoz. Egyik beszélgetésében Sötér arról a látomásról nyilatkozik, amelyből egy-egy műve megszületett. „Egy ilyen látomás mindig valamiféle életérzést, hangulatot, légkört foglal magában, és mindez szétárad a részletekbe és az alakokba. Mondok erre egy példát: a *Budai Oroszlán* az 50-es évek első felében játszódik. Amikor én most vagy máskor erre a korszakra gondolok, mindig ugyanaz a kép áll előttem: a Rákóczi út és a Múzeum körút sarka, háttérben a sárga bérház tornyán a villanyórával, az utcán villamosok és néhány teherautó, a vezetőfülke mögé tűzött ciroksöprűvel, a kirakatok szürkék és szegényesek, némelyiket bedeszakálták, az emberek öltözékéről lerí, hogy elhagyták magukat éppúgy, mint az egész város, az arcukon jó- vagy rosszkevd helyett inkább közöny – és mégis ugyanakkor ezen a kedvetlen képen valami gyönyörű nyári napfény ragyog, sűrű meleg fény, és a járdákra szép árnyékmintákat vetnek a fák lombjai, ez a nyár és ez a fény annyira teljes, mintha sem azelőtt, sem azóta nem láthatott volna ilyen senki... Költészet és valóság párosodása ez, a látásban a fény a költészet fénye, s mindaz, amire a fény ráhull, a fénnel együtt, de mindig csak azzal együtt, jelenti a valóságot.”

Nem véletlen, hogy épp a *Tragédiáért* harcolt annyiszor Sötér. Dehát nem éppen ő figyelmeztet-e a „természeti” szféra üzenetére, a Földszellem jelentőségét nem ő hangsúlyozza? „A sírgödört glóriával által lépő” Éva ugyanazon a tagadáson diadalmaszkodik, mely a sivar és szomorú világban Lucifer eszméjeként valósult meg.” Sötért írói alkata vezette a megfejtéshez. Ez a sugárzás munkált Ádám megújuló reménykedésében, és e remény tudatának derűje világít a Sötér-hősökben is – még a legsivárabb és legszomorúbb helyzetekben is. Mint *A templomrablóban*, vagy a megvakult Judás sorsában az emberre figyelmeztető költő, Lázár segítő szavaiban. (*Szépirodalmi*, 1985.)

„A SZÍVEKBEN MEGŐRZÖTT HAZA”

Keresztury Dezső: Helyünk a világban

Keresztury Dezső arról szól könyvének előszavában, hogy eszmélésének kezdete óta nem hagyta érintetlenül a „könyv címében jelzett kérdés.” Megfigyelőként, kutatóként, állampolgárként és bujdosóként folytonosan szembe találkozott vele, s közíróként tájékoztatnia kellett róla az érdeklődőket, s íróként állást kellett foglalnia. Érthető, hogy ötvenéves időtávlatot karolnak át a könyvben közölt tanulmányok. Az író mondanivalóját természetesen árnyalta és színezte a „hely, idő, alkalom és lehetőség”. A régi írásoknak bizonyos részletei ma már inkább dokumentum értékűek, más részletek viszont ma sem veszítettek aktualitásukból.

Hosszú évtizedeken át vita tárgya vagy inkább tisztázandó történelmi feladat volt Magyarország státusának meghatározása Kelet és Nyugat között. A két háború közötti konzervatív irodalmat elárasztotta a magyarság történelméről, a nemzeti lét értelméről szőtt váteszi jóvendülés. Ahogy Schöpflin Aladár irodalomtörténetében olvashatjuk: „A keleti forró vér és a nyugati hűvös fegyelem összeütközése . . . s egyéni tragédiák szülője . . . szinte közhellyé vált az irodalomban, s méginkább a nacionalista publicisztikában.” Érthető, hogy a *Helyünk a világban* című fejezet – még a felszabadulás előtt szerzett – tanulmányaiban Keresztury Dezső is szembekerült ezzel a kérdéssel. Kárhoztatja, hogy az elmúlt másfél század alatt a magyar közvélemény tudatában a „Kelet és Nyugat között” formulára egyszerűsödött és üresedett a magyarság világhelyzetének problémája. Holott inkább azt kellett volna kutatnunk, hogy mit adhat a magyarság a világnak, „hol a magyar műveltség helye a világban?” Rajtunk is múltott, hogy az idegen még mindig elsősorban egy „barbárabb etnikum” megnyilvánulását, a Közel-Kelet egzotikus világát kutatja bennünk. Pedig a magyarság szellemi élvonalának éppen büszkesége, hogy együtt tudott mozdulni a művelt világ különféle áramlataival.

Mi az oka mégis, hogy a Kelet-Nyugat ellentétének kérdése oly mély nyomot hagyott a magyar közvéleményben? Keresztury nem kis mértékben azt a középréteget hibáztatja, amely a második világháború végéig ható „katonás, nemes úriember szépségeszményét” kölcsönözte az országnak. Igaz, ez a réteg sok értéket is adott, de olyan légkört is teremtett, amelyben sajátos vegyületté olvadt össze az elkésett feudalizmus és rosszul értelmezett demokrácia, a fényűzés és nyomorúság, a nyugati műveltség és keleti egzotikum. S igen sokszor került a vidékiesség, a türelmetlen hazafiaskodás, az illúzionizmus, a magyar önértéztúltengés veszélyébe. A „könyv” kultusza helyett a „ló és kard” igézetébe süllyedt, s minden magyar kérdésben saját osztályvilágának értéknormája szerint ítélte. Az irodalomban sem kedvelte a „magyar ügy hiteles szószólóit és a modern magyar szellem igazi nagyságait”, hanem inkább azokat, akik a magyar udvarházak világát idilli ellágyultsággal tükröztették. S mindezzel szemben a szerző a régi magyarság kiváló „hőseire” irányítja figyelmünket, akiknek tudatában mindig elevenen élt az Európához tartozás.

Együvértartozást bizonyít a „*Klasszikus álmok*” című tanulmány is az antik kultúra és a magyar költészet szoros kapcsolatát elemezvén. Az antikvitas valóban olyan ma is élő hagyományunk, amely az évezredek európai művelődésnek nem csupán kiindulópontja, hanem állandóan ható tényezője. Mindvégig fontos eleme volt műveltségünknek, s jellegzetes szint képviselt irodalmunkban: „színvonalat kívánt, célt mutatott, ízléseket kodifikált, modern íróeszményt formált” – hirdeti az író még 1943-ban készült tanulmányában.

Kereszturyval együttgondolkodva megállapíthatjuk, hogy a felszabadulást köve-

tősen – társadalmi, politikai, gazdasági szerkezetünk megváltozásával – „mélykultúránk” világa is teljes átalakuláson ment át. A kialakult új formák már kívül vannak a régi értelemben vett Kelet–Nyugat-ellentéteken. Műveltségünk egyoldalú nyugatos tájékozódása megszűnőben van. Mert Kelet ma nem csupán katonai erőt jelent, hanem egy „hatalmas szellemi birodalmat” is: eszményeivel, intézményeivel, társadalmi, művészi és tudományos eredményeivel termékenyítőleg hat művelődésünkre. De talán a korábbinál nagyobb távlatok nyílhatnak meg Nyugat felé is: az egyoldalú német orientációt feloldva visszatérhetünk azokhoz a hagyományos kapcsolatokhoz, amelyek pl. a francia és angolszász műveltséghez kötöttek bennünket.

Az új helyzet rendkívüli feladatokat rótt a magyar szellemi élet vezetőire. A második világháború szörnyű pusztítása után végképp önáltató illúzió lett volna akár Kelet, akár Nyugat előőrsének szerepében tetszelegnünk. Legfőbb feladat volt: népünket megmenteni az emberiség számára. S Keresztury Dezső nem csupán állampolgári eltökéltsége, hanem kultúrpolitikai elkötelezettsége révén is cselekedni, hatni kényszerült. Talán történelmünk legválságosabb éveiben – 1945 és 47 között – vállalta a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát. Abban a helyzetben, amikor kulturális intézményeink több mint fele romokban hevert, a szellemi élet képviselői a legsötétebb nyomorban szenvedtek, kidolgozta „*Művelődéspolitikánk feladatai*” című programját. Ez a mű – noha természetesen napjainkban már inkább dokumentum értékű – még ma is a szellemi országépítés heroizmusáról közvetít üzenetet. Mindamellet néhány napjainkban is érvényes alapvető művelődési eszményünket is megfogalmazta.

A „*Mi a magyar?*” című fejezet írásai valamilyen alkalomhoz, többnyire kulturális eseményhez kötődnek, s a „*Magyarság a német közvéleményben*” című szociográfiai jellegű tanulmány kivételével frissebb alkotások. Ez utóbbi – környezetkutatás, szociológiai felmérés alapján – még 1932-ben készült. Az 50 éves időtávlat ellenére ma is figyelemre méltó olvasmány, mivel arról ad hírt, hogy a minket legjobban ismerő európai nép, a németység értelmiségének tudatában hogyan volt jelen a magyarság. A tanulmány politikai természetű tapasztalatain nem érdemes eltűnődnünk, mivel azok a nagy német birodalom ábrándjainak széthullásával elvesztették érvényességüket. Annál inkább figyelmeztetnek a kulturális állaptunkról kialakított, sajnos sok vonatkozásban még ma is élő, vélemények. A szerző mintegy összefoglaló igénnyel szól arról, hogy a németység a magyar kultúra sajátos jellegét nem a tudományban, a művészetben és irodalomban kereste, hanem a megjelenésben, a szokásokban, a temperamentumban: „nem a szellem, hanem az etnikum síkján.” A magyarság nem tudta közölni a világgal léte, öntudata mélyebb problémáit; mintha nem látta volna tisztás küldetését, mintha „nagyon is elzárkózott volna lassan időszerűlenné vált álmai s vágyai világába.”

Talán bizakodásra serkenti az olvasót a „*Századok magyar mesterművei*” című tanulmány. Arról tudósít benne a szerző, hogy az elmúlt évtizedek folyamán a nagyvilág művészeti intézményeiben szép sikert arattak azok a kiállítások, amelyeknek anyagát a magyar vagy magyarországi műkincsekből válogatták össze. Az érdeklődést az a kíváncsiság is táplálhatta, ami a Magyarországról keringő ellentmondásos hírek nyomán támadt: ugyan mit tudnak a magyarok megtekintésre érdemeset bemutatni? S kiderült, hogy a Magyarországon készült műrecek megütik a jó európai színvonalat.

Hasonló meggyőződést sugallnak a „*Mária siralmáról*” – és „*A Bibliotheca Corviniana hazai darabjainak kiállítása elé*” című tanulmányok: a gazdag hangszerelésű *Siralom* nem születhetett volna meg fejlett magyar költészet nélkül; Mátyás birodalma – ahol a Corvinák készültek – szellemi központja volt nemcsak a magyaroknak, hanem egész Közép- és Kelet-Európának, „sőt nyugodtan mondhatjuk, része volt az egész európai világnak.”

A „*Három magyar géniuszt*” című fejezetben három példás magyar alkotó: Bartók, Kodály és Egry életművéről olvashatunk. Világméretben is jelentős művészek ők, nem csupán kifejezik népünk jellegzetességeit, hanem újjá is formálják. Képviselik is, befolyásolják is, amit ma „példázatosan magyarnak és világraszólóan művészi-

emberi értékének tartunk". Altaluk sikerült újra megcáfolnunk a magyarság kultúrájáról és világhelyzetéről terjengő olcsó, közhelyszerű megfogalmazásokat. Hírnevükkel, tekintélyükkel hozzájárultak egy mélyebb, modernebb magyarság-kép kialakításához: Bartók és Kodály művészete az egész világé lett.

Hosszú időn át kötelező volt Bartókot és Kodályt elválaszthatatlan „iker-csillagként” emlegetni. Az elmúlt évtizedek folyamán viszont divatba jött különválasztásuk és átértékelésük. Sőt egyes csoportok kezdték őket egymás ellenében kijátszani. Keresztury Dezső hevesen tiltakozik az efféle kísérletek ellen. Mintegy személyes hangvétellel hangsúlyozza, hogy sohasem keresztezték egymás érdekeit. Különbözött alkatuk, szerepük és céljuk. Bartók teljes azonosulással tudott együtt élni az egész mindenséggel. A modern ember bonyolult érzésvilágával ragadta meg és fejezte ki a világot. A népzene és a népelet tengeréből merítkezve „hajója a világ tengerén repült.” A nemzeti szocialista fenyegetettség elől menekülve elhagyta az országot. Kodály itthon maradt. Meggyőződése volt, hogy „a magyar zenei sivatagot csak Magyarországon lehet megváltoztani.” Kodályé lett Magyarország, Bartóké a világ. Kodály életműve teljes, Bartóké minden kivételes monumentalitása ellenére is töredékes.

Keresztury Dezső igen sokat fáradozott korunk harmadik nagy géniuszának, Egry Józsefnek elismertetéséért is. Az első kicsi, de mégis évekig álló emlékkiállítás ő „lopta be” a Szegedy Róza-ház múzeumába. Még tisztelői közül is többen úgy emlékeznek meg Egryről, mint valami barbárról, csodálatos őstehetségről. A szerző tanulmánya kiemeli a művész meglepően gazdag tájékozottságát, szilárd tudását. Az esztétikai „szövegeket” ugyan nem szerette, de „derékig állott” korának szellemi áramában. Több lett mint festő, a „legjelentősebb magyarok közé emelkedett.”

A „Milyen lesz az ország?” című fejezetben az újjáformálódó nép és ország gondoljai kerülnek elénk. A nagy tapasztalatokkal rendelkező tudós és szépíró aggódva figyelni ugyan városaink és falvaink építkezését, de egész társadalmunk fejlődését tekintve bizakodó. A körülmények kedvezőek. A magyar nép ma nem áll egymagában a világban. Biztatnak eddigi eredményeink is. A második világháború után csak kétségbeesve lehetett kiáltani: „Isten csodája, hogy még áll hazánk!” A csoda megtörtént. „S ha azt kérdik, mi a magyarázata, azt kell mondanom: egy nép csodája ez!” Egy népe, amelyik mintha magára eszmélt volna, mert megtalálta életerét. Hogy helyünk van a világban, ebben Keresztury Dezsőnek is felbecsülhetetlen érdemei vannak. Ezt tanúsítják könyvének tanulmányai is. (*Szépirodalmi*, 1984.)

BÁLINT B. ANDRÁS

A MEGÉRTÉS MÓDOZATAI

Tordai Zádor tanulmánykötetéről

Közhely, de ezúttal nem kerülhető meg: a filozófus azért ír, hogy gondolkodási rendszerét, illetve az erre épült világmagyarázatot elfogadtassa kortársaival. *Másokkal*. A velük való viszony azért fontos számára, hogy önmagát visszanyerve szabadon cselekedhessen: kifejtse nézeteit. „Szabadon adja önmagának magálétét mint mást, és másletét mint önmagát” – írja Sartre *A Lét és a Semmi*-ben.

Tordai Zádor gondolkodásában régóta központi helyet foglal el a másság mibenlétének kutatása. Éppen Sartre kapcsán elmélkedik róla már 1967-ben az *Egzisztencia és valóság*-ban, s későbbi műveiben is. Most kiadott könyve, a *Megértő módban* pedig teljes egészében a különbözős problématicájáról szól, írjon bár Pascalról vagy Georg Büchnerről, Walter Benjaminról vagy Bibó Istvánról. A másság mint érték, a más-

ként való lét és gondolkodás mint előrehajtó feszültség jelentkezik Tordai eszmevilágában. Nagyszabású, a kötet csúcsteljesítményének számító Benjamin-esszéjében fejtegeti, mit jelentett a németországi zsidók számára ez a másként való lét. Az asszimilációról szólván Martin Bubert, ezt a nálunk kevésbé ismert zsidó filozófust idézi: „Azok (az asszimilánsok), mintegy arról biztosítják a németeket, hogy nem *mások*, azért, hogy ne számítsanak *idegeneknek*. Mi azonban kimondjuk, hogy *mások* vagyunk, de hozzáfűzhetjük, mint lelkünk igazságát, amelyet senki nem érthet félre, hogy nem vagyunk idegenek.”

Walter Benjamin életén, belső és külső konfliktusain mutatja be, mint lehet valaki Európában zsidó, zsidóságában német, zsidóként marxista: más, de nem idegen. Hogyan függ és fér össze a zsidó és a marxista messianizmus, az egyetemesség igénye a zsidó azonosságtudattal, a német szellemiség a zsidó értelemmel és elhivatottsággal. Tordai levezeti mint egy matematikai képletet: a sokféle viszony és konfliktus között nincs feloldhatatlan ellentmondás. A megértés kulcsa: elfogadni másságunkat és a többiek tőlünk való különbözősét – de elutasítani, hogy idegenként tartsanak bennünket számon. Mint ahogy nekünk sincs jogunk a tőlünk másként élőket idegennek tartani. Elméletileg ez roppant egyszerűnek tűnik, gyakorlatilag azonban nehezen keresztülvihető. Benjamin halálának módja igazolja, hogy némely korokban lehetetlen.

A lehetőség megragadása és realizálásának megkísérlése: erkölcsi kötelességünk. *A felelősség megvalósításának lehetőségei* című dolgozatában Tordai a cselekvő ember felelősségét taglalja, mind a cselekvő, mind a cselekvést elszenvedő szempontjából. A felelős ember arra törekszik, hogy tettének hatását a másik ember elfogadja, tehát társnak, alanynak tekinti őt. Ez a felelősség megvalósításának egyéni módja. A társadalmi felelősség abban áll, hogy mindenki alany voltát tiszteletben tartjuk. Így jut el a szerző a társadalom érdekviszonyainak elemzéséhez, a hatalom és a felelősség kapcsolódásának vizsgálatához. A hatalomviszonyt kölcsönös érdekrendszerként értékeli, amelyben a hatalmat megvalósító emberek egyensúlyban tartják a társadalmat mint ellentétkomplexumot. Az ellentétek megfékezéséből pedig – állítja – annyiban származhat kölcsönösség, amennyiben az minden ellentétre kiterjed. Ilymódon nyílik módja a hatalomnak arra, hogy az ellene ható erőket is kordában tartsa. Nem itt mondja ki, hanem a Benjamin-esszéiben, de lényege szerint ide is tartozik Tordainak az a megállapítása, mely szerint „az az eszmevilág, amelyik egyedüli érvényességre, egyeduralomra tör, belső jellege és társadalmi létmódja szerint egyaránt mindenkit meg akar akadályozni a tőle eltérő gondolkodásban, elejét akarja venni a másfajta gondolkodásmódok fennmaradásának, egymás iránti türelmének. Választásra készlet – s ha célját nem éri el, szétválaszt.”

A hatalom gyakorlásának egyik formája az igazgatás, amelynek nem egyetlen megvalósítási eszköze a kényszer. Hogy egészséges társadalmakban mennyire nem az, arra *Az elmélet határai*-ban mutat rá. Bibó István akadémiai székfoglalójának kapcsán a hatalommegosztás elvét és gyakorlatát boncolgatja – a társadalmi demokratizmus tükrében. A hatalom megosztása, vagyis a törvényhozó a végrehajtó (igazgató) és a bírói hatalom szétválasztása és egymástól való független működése a hatalom fölötti ellenőrzés előfeltétele, a népszuverenitás megvalósításának záloga. A népszuverenitás Tordai felfogásában tagolást jelent: a hatalom és a nép közötti, ellenőrzést megvalósító közvetítést. A hatalomkoncentráció célja viszont az ellenőrzés akadályozása, a népszuverenitás félresöpzése. Demokráciában erre nincs lehetőség, hiszen a nép tudatában van annak, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik. S tegyük hozzá: a vezetők is tudják, hogy hatalmuk letéteményese a népakarat, a többség kívánsága. Ezzel visszaérkezünk a hatalom és a kölcsönös felelősség kérdésköréhez. . .

A hatalom megosztása természetesen nemcsak a társadalom csúcsein fontos, hanem alapkörökben is; a helyi önkormányzatot is a megosztás elvei szerint kell megszervezni. Így válik lehetővé a különféle szintű és rangú ellentmondások feloldása, a mások alany voltának elismerése és az idegenként való kirekesztés elkerülése. A Montesquieu felfogására alapozott bibói elmélet a korabeli politikai praxis banánhéján csúszott el.

Elfogadtatni másságunkat és elfogadni a másokét, megérteni és megértetni: Tordai gondolkodásának alapelemei ezek. Nyilván maga is érezte, hogy nem elég mind ezt itt-ott érintenie, meg kell próbálnia teljes kifejtését. S megszületett egyik legrövidebb, mégis összefoglaló igényű tanulmánya, *A megértő mód*. Ebben összeveti a megértést a megbocsátással mint a jogos, de igazságtalan tett megítélésével; a magyarázattal mint külső viszonnal, mint a másokkal való megértetés eszközével; a megismeréssel mint az alanyon kívüli világ birtokbavételével. A megértésnek mindegyikkel van közös vonása – és valamennyiől különbözik. A megértésben a másik emberre alapozzuk az értékelést, amely azonban visszahat ránk; a megértés feltétele – csakúgy, mint a felelősségviszonyban – mások alany voltának elismerése. Ezért alapvetően etikai viszony.

Sokféle igazság van, amelyek ütközhetnek egymással, de ettől még igazak maradnak – véli Tordai Zádor. Saját igazunk nem lehet a mások megítélésének mércéje, másra nem kényszeríthetjük a magunk igazát. „Mindegy, miben van különbség: gondolkodásban, hitben vagy magatartásban, a megértés a különbség jogát, a másként való lét jogát szentesíti. Célja, hogy a különbség joga elvvé emelkedjék, általános értékű legyen, vagyis közös igazsággá váljék; a közösség tekintse értéknek a különbségeket, a gazdaság és gazdagodás forrásának.”

Az a felfogás, amely csak a saját igazát fogadja el, szükségképp minden más igazságot hamisnak és kizártnak tekint. Amely azonban elismeri, hogy egyidejűleg többféle igazság is létezhet, elfogadja igazságnak azt a nézetet is, amely csak önmagát hitelesíti. A megértő mód így lesz több és etikusabb amannál, a megértő ember így jut el – a kétely által – önnön igazsága viszonylagosságának felismeréséhez és önmaga megismeréséhez.

Megérteni és megértetni: az emberi cselekvés alapkritériumai ezek. A humánus gondolkodás, a felelős demokratikus társadalmi lét föltételei. Cselekedni annyit, mint különbözni egymástól – erre tanít Tordai Zádor. Különbözni annyit, mint másként élni. Hisz mások vagyunk. S nem vagyunk idegenek. (*Magvető, 1984*)

POMOGÁTS BÉLA

SZÓ ÉS KÉP

– Labancz Gyula és Sárospataky Csaba verseiről –

Labancz Gyula egy évtizede van jelen az irodalmi életben, 1975-ben *Idő: személyi csönddel* címmel a párizsi Magyar Műhely kiadásában jelent meg egy füzetrevaló verse. Ezt követte 1978-ban *Szüntelen képmás* című első hazai kötete, 1982-ben *Lélegzettől lélegzetig* és most *Kéreg-közel* című könyve. Tíz esztendő leforgása alatt négy verseskötet – nem mondhatnók, hogy Labancz a ritkán megszólaló költők közé tartozik. Ennek ellenére a hallgatásának, pontosabban az elhallgatásának igen fontos szerep jut verseiben. Alig néhány jelre, jelzésre redukálja a szöveget, olyan, már-már a kommunikációt veszélyeztető „sűrítéssel” dolgozik, amely minden képet, minden jelzöt, minden utalást kiszorít, annak érdekében, hogy pusztán a tapasztalat vagy a felismerés végsőkig tömörített lényege kerüljön a nyilvánosság elé. Igen ritkán él az olyan, ugyancsak jelzésszerű leírással, amely valamiképpen a külső világ jelenségeit ragadja meg. Ilyen leíró-képszerű verse a mindössze nyolc soros *Acélbalett*: „Hegeszti a sánt, acélbalett / madárcsőrű villanyetető / elektródpálca-hernyó / Stravinski tűzmadarának / Hegeszti a sánt, Szentivánéji álom / manók tűzfenyő körüli / kalapács-

ütésből kikelő / és összefogódzó tánca". Ebben a kis versben a valóságos és mitikus mozzanatok szerencsés vegyülete alakul ki: az ismétlődő kijelentő mondatok, a hegesztés műveletét láttató módon megjelölő metaforák szervesen társulnak azokkal a művelődés:örténeti utalásokkal, amelyek mintegy mitikus jelentéstöbbletet adnak a leírásnak, valamiféle „valóságfeletti” magaslatra emelik a máskülönbben köznapi életképet, az éjszakai nagyváros megszokott apró jelenetét.

Ez a fajta stilizáltságában is szemléletes költői képsor mindazonáltal csak elvéve tűnik fel Labancz Gyula verseiben. Ezeknek a verseknek a konstituáló tényezője ugyanis nem a kép, hanem a szó, amely a költészet hagyományos képszerűsége helyett személyes értelmű fogalmi rendet eredményez: erősen konkrét megfigyeléseket, kijelentéseket állít absztrakt távlatba, illetve emel be a költő egyéni módon szurrealiztikus álomvilágába. Labancznak kétségkívül személyes nyelve van, ha ennek a nyelvnek – az „újholdas” líra vagy a modern szemiotikai experimentalizmus törekvései között – meg is lehet jelölni az előzményeit. Az igen tömör, általában aforisztikus módon fogalmazott pársoros szöveg látszólag tárgyias és személytelen, valójában azonban a költő egyéni létértelmezésére, személyes mitológiájára utal. A „valóságfeletti aforizmak” az ösztönös ráatalálás mozdulatával jelölik meg a köznapi tapasztalatok mögött rejlő sorsértelmezést vagy éppen mitikus magyarázatot. A köznapi kijelentésekben végső igazságok rejlenek, s a végső igazságok a köznapiság álarcát öltik magukra: ez egyben ennek a költészetnek a veszélye is. *Az Itthon vagy* pár sora például meggyőződéssel fejez ki, éppen ezért meggyőző lehet: „Adtam föl franciául beszélni / barátomnak az imént / rögtönzött verset. De hát / a költészet honvágya a nyelv / szerelmes kamasz, csúfolódhatsz, / nagyokat lélegezhatsz: / itthon vagy!” Máskor viszont, úgy érzem, a bölcselkedő kifejezés óhatatlanul nagyot mondásba csap át, pontosabban a versből hiányzik a felismerés frissesége, a gondolat igazi ereje. *A Festés II.* című négyesoroszt idézhetem: „ott tartottunk, hogy a gondolat- / jellel végighúzott levegő / pontosan és végérvényesen / választja el égtől a földet”.

A „valóságfeletti aforizmak” után, úgy gondolom, valami újnak kell következnie, még akkor is, ha Labancz Gyula jövedő költészetében sem a kép, hanem a szó (és az elhaligatás) fogja betölteni a főszerepet. Azt hiszem a továbblépést az olyan dalszerű groteszkek ígérnek, mint például az *Utazó verssorok* című költői ciklus darabjai: ezek a kis versek akár egy abszurd napló jegyzetei világítják meg a költő benső világát vagy környezetével szövődött kapcsolatait. „... emberi mértékben álmodom” – mondja az *Emberi mérték* című vallomásos kis vers zárósora: valamiképpen ez az „emberi mérték” fegyelmeheti az elvonatkoztatató készség túlságos szökelleit.

Sárospataky Csaba első, *Arcunk elvisszük a hegyekre* című kötetének üdvözlését szabadon személyes emlékezéssel kezdenem. Két évtizede ismerkedtem meg az akkor pályakezdő költő első verseivel: a sovány fiatalember hetyke mosollyal próbálta palástolni könyörtelen tapasztalatait, a pontosan fogalmazott verssorok viszont arra utaltak, amit József Attila oly feledhetetlenül kifejezett: „Istenhulladékot, Istendarabkákat keresgél.” Igen, az igazság és szépség vágya: a tisztán metszett képek áhítata éppen a nyomorúságos emberi sorsból következett, mintha a fiatal költő a klasszikus fegyelemmel rendezett szövegben kereste volna öngazolását, a gonosz élmények miatti elégtétel megszerzésének lehetőségét. Bizony hosszú éveket kellett várnia, hogy vívódásainak eredményét a szélesebb nyilvánosság elé vigye, s ha talán természetesebb öröm is lett volna néhány esztendővel a fellépés után kötetbe gyűjteni a verseket, a megkésett jelentkezésnek is vannak előnyei: a versek kidolgozása erősítette a kötet egyéni karakterét, s pontosabban ki lehet tapintani a tehetség, az érdeklődés természetét.

Ezt a természetet mindenképpen a költői képnek adott igen nagy szerep szabja meg, Sárospataky a metaforát tekinti a vers lelkének, s ott van igazán elemében, amikor szóképek által fejezheti ki élményeit, vágyait és félelmeit. Képei gyakran a látványt rögzítik, ennyiben hagyományosak, az impresszionisták látsámodját követi, mint a *Kép biborban és feketében* című hangulatos életkép soraiban: „vidáman kuporog

földre a ház / földszintes ablak egy macska benéz / farka fölött szárnyal két hatalmas lepke / szárnyuk arany csápjuk zöldre festett réz". Hasonló versek rögzítik a költő természeti élményeit, különösen azokat, amelyek a gyermekkor korán bezárult tündérvilágából, a bodrogközi tájból, Sárospatakról és környékéről valók. Máskor a közvetlen látvány álombeli látomásnak, szürrealisztikus képtársításoknak adja át helyét, például a *Megvakítanak* című vers szorongástól szétzilált szóképeiben: „Elfordulnak a székek. Szekrények zárai / nem őrzik meg a rájuk bízott kincset. / Suttogva emeljük föl a félig töltött poharat, / visszaloholunk az üres üvegek mögé / és fehéren nyávog abroszokon a folt.” A képteremtő fantázia működésének leginkább érvényes eredménye mindazonáltal akkor jön létre, midőn a szóképeket a költő sorsértelmezése s ennél fogva valamiféle mitikus erő hatja át. Ilyen például az *Adynak* című négysoros, amely nemcsak tiszteleg a nagy költőelőd emléke előtt, hanem Sárospatak önszemléletének mitikus lényegét is kifejezi: „Tudd meg, fölbontottam már / én is az utolsó üveg borom. / Két öklöm hozzád viszem / és otthagynom liljomos sírodon.” Hasonló önértelmezésről tanúskodik *A bal lator* című költemény is, midőn Ócsai Károly szobrának lírai értelmezésébe rejti a költő önmagáról kialakított mitikus képzetait: „Csak rettegésem sebét látod, / csak üvöltésem tartják a szögek. / Szemem alaktalan átok, / beborítja véres köpönyeg.”

A saját sors költői értelmezései arra utalnak, hogy Sárospatak Csaba magányosnak és vesztesnek tudja magát, s gyötrelmes ifjúságának emlékeitől ma sem szabadul. Ez az önmagára reflektált tragikus természetű sorsmitosz ölt alakot *Oratórium Dózsa György* emlékére című hosszabb költeményében, amely éppen azáltal kerül el az ünnepi alkalmak nyomán született költői művek szokásos pátoszát, hogy a történelmi hős végzetének ábrázolásába beleszővi a személyesebb önértelmezést. Sokat mond, hogy a halálra készülő parasztvezér szószerint ugyanazokkal a szavakkal érzékelteti tehetetlenségét, mint *Összetákol* című rapszodikus ciklusában a költő maga: „Apró kaffanásomat kutyaóliba zárták. / Moslék helyett mosolyt zabálok. / Az elitéltek kordéi naponta megállnak, / szürkül a fény és nő a tályog.” Ennek a tehetetlenség-érzésnek, szorongató magánynak és gyöttrő félelemnek a szerelem és főként a költészet az ellenszere: Sárospatak Csaba egyéni megváltást és üdvösséget keres a versben, és ez a vágya vezeti a hagyományosabb, következőképp harmonikus szépség-eszményhez – a tisztán metszett képekhez, a zárt kompozícióhoz, a költészet tradicionális nyelvi-zenei díszjeihez is. Hányatott sorsa mindazonáltal nemcsak a versek tárgyi világán hagyott nyomot, hanem költészetének bizonyos töredékességében, a befejezetlen vagy csonka szerkezetek (pl. csonka szonett) használatában is tetten érhető. Ez a töredékesség egyszerűsége átmenetet is jelent: a hagyományosabb szépség-eszmény világából ahhoz a diszharmonikusabb dallamkincshez, amely a modern költészet nyelvi-poétikai karakterét adja meg.

Bisztray Ádám:

KERÍTETLEN VILÁG MADARA

„A hétköznapok költeménye kísért minden őszi reggelen, / mikor semminek nincs eleje, se vége” – írja Bisztray Ádám első kötetének egyik megragadó szépségű versében. Szokatlan vallomás ez, hisz a hétköznapok, a mindennapi létezés antipoéziséről, az álmokat, vágyakat sorvasztó monotonitásról összehasonlíthatatlanul többször esik

szó. Igaz, életünk szüntelen rohanás. Kit a megélhetés kinja, kit a szerzés gyönyöre úz, s hajsolt világában az ember csak szenved a mindennapokat. A létezés apró titkaira rácsodálkozni nincs ereje, a hétköznapok jelenségei átfolyanak rajta. Bisztray Ádám versvilága más. Az áprilisi hajnal, a december mély sötétsége, a szitakötő, a hársfa, az elfelejtett mezei szerszámok... a természet világának mind e ritkán emlegetett részlete számára poézist rejt. Érthető hát – (megl lehet ez foglalkozásából is adódik) –, hogy eddigi két verseskötetében a természeti világ elemei tűnnek fel leggyakrabban. No persze nem a mára már megle-

hetősen avitt parnasszista szemlélet tünteti ki ezt a jelenségekört. A köznapiság, mint világképi elem és poetikai metódus, fedezi fel az élet apró jelenségeit, így a környezetben tárgyiasult emberi lényeket is. Ez az átpoetizált egyszerűség Bisztray versvilágának más összetevőiben is megmutatkozik. A történelem – amely ugyancsak gyakori téma – zavaros folyamából sem a jeles események, a világformáló tettek és személyiségek bukkannak fel, hanem az „élethosszú vándorlás”, a „közös szavak kimúlása”, a „gyökeres földet elhagyó szétszívárgó nép” – azaz az ember mikrovilágában lecsapódó, közvetlenül vagy kisebb közössége sorsában érzékelt következmények. A szerelmes versek hevületét, érzelmi áradását sem találjuk meg Bisztraynál. Az „egymásbanélés” mindennapjait nem a kitörő gesztusok jelzik, hanem a kimondatlanul is megfogalmazott közös szavak, a „lélegzeted bennem lassú folytatás” tudata. Egyszerű és ősi témákat ír hát újra Bisztray Ádám. Költészete mégsem monoton, mert ezek az emberi életet leginkább meghatározó jelenségek mai értelmezésűek és sajátos színezetet kapnak. Nem a harsány kolorit, a virtuóz megformálás hívja fel a figyelmet, hanem a pasztell tisztasága, a poézis természetessége.

Bisztray harmadik verseskötete *Kerítetlen világ madara* címmel jelent meg. Az *Appendix* elé helyezett vers nem véletlenül kapta kiemelt helyzetét. A címből kibomló – klasszikus reminiscenciákat ébresztő – ketős metafora félreérthetetlenül jelzi a költő világértelmezését, s benne a költészethez való viszonyát. „Mindent elérhetsz hírt, hitet, hatalmat, / csak az ének marad el” – fogalmazódik meg a versfelütésben az alapvető értékkontraszt. A vers a világ hajszolt talmi értékeit a szabadság végtelenségével ellenpontozza. A tárgyilagosabb szemléletű *Poézisben* a költészet örök metaforája, a keresés ugyancsak a végtelenség szimbóluma. A némi retorikával színezett, kinyilatkoztatásoktól is kísért versekben rokonszenves költői magatartás figyelhető meg: az értelmezhetetlennek tűnő világban (*Értelmezések*) az értékek rendjének kijelölése, a költői szó rehabilitálása. (*Igéim*.) Az első kötet vállalt prófétikussága folytatódik itt, ám a próféciát már az intellektus fegyelmézi.

Bisztray költészetének sajátos vonása a

versekben feszülő köznapi drámaiság. Olyan léthelyzeteket, kapcsolatokat mutat be, amelyek mindennaposak, ahogy a bennük munkáló konfliktusok is. Korunk emberének egyik alapélménye a megszokás kényelme és gyötrő unalma. A *Nihil aliud* – a kötet talán legjobb verse – ezt az állapotot ábrázolja: „arról beszélünk, miről beszéltünk már, / bogárként beszorítva házak dobozába”. Ebből az emberi lényeket lefokozó léthelyzetből megváltást csak az újdonságot sejtető véletlen hozhat. Nincs mód az öntörvényű életre – sejteti a kissé erőltetetten szürrealisztikus *Angyali üdvözlés* is. A csodás jelenés sem nyújt megvilágosodást, mert hiába hasadt meg a menny, kényszerítve a felismerésre, „mi... a földre estünk, s oly szorosan hunytuk be a szemünket, / piros karikat lássunk poklok helyett”. Az időfóbia is sajátunk, így hát Bisztray verseiben is gyakori téma és motívum. A „hosszú kín” és a „szűk öröm” a „homokóra kelyhével egyformán méretik” – fogalmazódik meg az örök megfoghatatlan, az idő relativitása (*Időszámítás*). Feszesen pontos vers a *Közben*. A disztribúnt ácsoló, „dupla pénz reményében” szorgosan dolgozó munkások munkaidejét szellemes frivolsággal ellenpontozza a simára koptatott bazalt „örök-kévalósága”. A végigtérdepelt, csizmasarokkal végigcsiszolt kő az örök dicsőség szimbóluma, míg a két ceremónia közt teret uráló, fűtyörésző, „butykost nyitogató” mesterember a pillanaté, a köznapi valóságé. Ugyanebből az élménykörből táplálkozik az objektív lírához közelálló *Csúcsszáradás*, *Epizód* és a szenvedélyes hangoktól is kísért *Vonj újra, Jubileum*. Az eltérő megjelenítési módok Bisztray líraszemléletének nyitottságáról tanúskodnak.

A költői arcél egyik karakterisztikus vonását jelezték az első kötet szoltáros, zsolozsmázó versei, biblikus parafrázisai. A *Más lett a béke* aztán fordulatot sejtetett: az erdélyi költészet tradícióját folytató versek száma jelentősen csökkent. Az új kötetben viszont ismét találkozunk ilyenekkel. (Persze elképzelhető, a korábbi kötetek idejéből valók a most közölt versek is, csak a szerzői, szerkesztői elképzelés szánt más sort nekik.) A parafrázáló szándékot világosan jelzik a biblikus, szoltáros reminiscenciák: „Erős az én hitem tebenned” (*Lépcsők*), „Világnak világa... Ki felszálló és

foghatatlan permet vagy" (*Von) újra udvarodba engem*) stb. Az archaikus könyörgés, a jellegzetes Krisztus ábrázolat eredeti poétikai szerepét is megőrizve mai jelenségvilágba kerül és új tartalommal telítődik, sajátos világértelmező szerepre tesz szert. A feszes formájú fohásokban a nyilvánvaló stilizáción is átút a világféltés személyes és mai indulata. Az értékek csonkulását, a tisztaság, a szépség kompromittálódását, vesztettségét panaszolja fel a protestáns prédikátorokat idéző hang: „Szelidség, tőrés és alázat elmúlt belőlem, / de félek gyűlölni megtanulni, / értük adj vissza magamnak uram" (*A foháskodás könyvéből*). Az új kötet sajátossága, hogy a szolozsmás hang, a lírai én jellegzetes stilizációja más tematikában és vershelyzetekben is feltűnik. A vallomások versek (*Száműzetés a pusztulásba, Mozdulatlanlás*) is ezáltal összefogottabbak, liturgikusan drámaiak. Az áradó érzelmek kitöltik a feszes formát: „Mért sújtottál magammal engem / soha nem voltam jó és kedves néked, / akkoris lázadó, ha nyugton hallgattam" (*Elöttem mentél a pusztulásba*).

A kötetéről szólva nem lehet megfélemedezni egy sajnálatosan sajátos vonásáról sem. Annál is inkább, mivel az olvasó először csak meglepődik, majd meghökken, később bosszankodik azon a temérék sajtóhibában, ami szinte versenként fogadja. Hogy az írógépén nincs hosszú í, ű az rendben van, de hogy a szedőgépén sincs... A modern líra írásmódja csaknem mindent megenged. Esetleg azt is, hogy vessző után nagybetű következék. Viszont valamilyen játékos kedv ezt a kötetet úgy telehintette vesszővel, hogy a közlés olykor értelmét veszti. A kellő figyelem és – vélhetően – a korrektúra hiánya nemcsak a „mindég"-eket, a „végülis"-eket hagyta javítatlanul, de az ilyen bájos sorokat is: „a sojrompó mögött / cigarettáát szívta lassan"...

Bisztray Ádám harmadik verseskönete fűrgébb volt, mint előző két társa. (Az első és második kötet között kilenc év, míg a második és harmadik közt három év telt el.) Meglehet, a *Kerítetlen világ madara* kevésbé egyenletes és elrendezett, mint a *Más lett a béke*, viszont több kiemelkedően jó verset is tartalmaz. A világ tárgyias rajzából, a lírai monológok drámai intenzitásából értékes művek születtek. (*Szépirodalmi*)

N. HORVÁTH BÉLA

Pintér Lajos:

DIDERGŐ ÜNNEP

Huszonhárom éves, amikor – Kormos István szerkesztésében – megjelenik első verseskönete, a *Fehéringes folyók* (1975). Gyermekverskönete *Zsiványok arca* címmel 1980-ban, az *Európai diákdal* pedig 1981-ben lát napvilágot. Alig harminc éves és költészetét József Attila-díjjal jutalmazták. (Jókor érkezett az elismerés, új lendületet véve folytatja munkásságát.)

Az *Európai diákdal* lezárta a valóságos diákkort, a „Ménesi úti ménésben" időszakot és a virtuális vándordiák-életet, a „csilagközi garaboncos" periódust. A költő felölös felnöttsége visszavonhatatlanná vált. Már rég nem ígérlet, kiteljesedő költészet az övé. Ezért jogos a folytatásban is a fokozott olvasói várakozás és a mlétányosan kritikus visszhang.

Szerves, egységes kötet, ha nem is egyenletesen magas szintű a *Didergő ünnep*. Pontos és találó címadással folytatja az eddigi kétszavas verskötetek sorát. Az *Európai diákdal* még őrizte a tudatos kötet szerkezet ciklusos tagolását. Az új kötet ciklusok nélkül, illesztés és ragasztás nélkül építkezik, a folyamatosság a kötetegységben valósul meg. Határozott értéktudat művészi eredménye a *Didergő ünnep* 44 verse. Eszmei irányultsága erős: „Ígába fogott pacsirták / húzzák a nehéz vasekét" ... „Egyik lábunk ha nemzet, / másik lábunk az érték." Verseiben nemcsak a mesterségbeli tudás, de a művészi érték is nőtt, a gondolati és stiláris szerveség fokozódott.

Távolodnak a sugalló példák, nő az önállóságigény. Visszahozhatatlan a „Kormos-egyetem", csak az emléke él. Szilágyi Domokos „áldozati oltár" maradt. A *Szeretnék élni kétezerig* teljesületlen óhaját viszi tovább Pintér, hogy akkor az „örökösökre" hagyhassa az „ideát". Példaképei bármennyire is támaszai a morális igényességben, a rokonságérzés gyakori emlegetése ismétlő-déshez vezet.

Erötelmes elemi kötődést őriznek az apa és anyamotivumok. Szelid tanulság az apai példa „szótlan apám / termővé fogalmazta a fát / az oltókéssel" (*Párbeszéd a hírszerző fával*). Az anyai intelem: „szarvassá változott fiak / szarrá, vassá ne váljatok." Eleven, érzékletes költői képben jelenik meg a

„fürjleptű” nagyanyácska, aki „Meztélláb jár s hexametert ime, csattog a talpa.”

Alapkérdése: „Önmagamra én is rámutatok mondván: / ilyen fölösleges még sose voltam, / mi vagyok? csillag a porban? por szem a csillagon?” Az emberfogalom tradícióján túl a költői hivatás szerepvállaló és -alakító esélye is benne van a költői kérdésben. Változik az arckép, súlyosabb az időprobléma: „Bölcsöd fölé vadmadár röpi, arcodon csőre aranymetszése. / Hulló hajad kié? / Ráhull a porra hulló hajad, a por-ka.” *Apánk, anyánk hatalma* című versében, általában az önportré-töredékekben is érződik a kor vízjele: „pislá csillagok gyúlnak, hajnalra porig égnek. / Állok a dőlő ég alatt, köszöntetek a mindenségnek”; „Sérti arc com a fényes szélcsend” (*Dúdoló*). A kötet címadását értelmezi *A didergő nyár meghódítása*: „a nyárnak álcázott ősz” felfakasztja a költői óhajt: „Szeress engem mégis, didergő / nyár, csak ne manipulálj!”

Fokozódik a kor lüktetése, Csoóri Sándor *Közeledés a szavakhoz* című versére válaszként írja a *Kilakoltatás a szavakból* címűt, hogy aztán elmondhassa a *Beköltözés a szavakba* vallomását:

Ime, a hangok díszőrsége, megreccsen az ér, buggyan a vér, kuncog a bér, általa, benne. Ird, mondd, el ne vétsd.

Pintér léthelyzetéből adódóan szellemi provinciát vesz birtokba, hatás- és vonzásövezetet alakít ki maga körül, anélkül, hogy provinciális lenne. De a múlt ellen nincs védelem, az időproblémát egyre véresebb valóságként éli át: „Magamat lassan megörlöm én is, dalol a malom”. Az *Európai diákdalban* sorjázó „Tiltó idő”, „jégcsap idő”, „hóhérló időm”, melyben „béklyózva már az álom is” szinonimákkal, konkrétabb utalásokkal folytatódik az új kötetben. Változatlanul érvényes a „Régmúltunk, történelem: a föld / alól – a víz alól kipereg” és a „Mínusz-időben” rávetül az emberre „a Nap-fény-idő árnyékgallya”. A *Didergő ünnepben* „Körben az átvágott torkú ünnep, március” és „Jelenünk háza: égő fahasáb”. Verseiben a világ hidegsége – a kötet címadásban is érződik – a „világ háborús hidegségből” is ered: „A béke a háború folytatása, csak / más eszközökkel . . .”; „világunk ellenpontjai, / a szellem és az erőszak, / kúszva egymás felé nyomulnak” (*Kristályéjszaka*). A hidegség, a hóhullás ré-

gi eredetű: „Vörösmarty versének meghasadt egéről / még mindig dől-dől a hó, (..) Halálos hóhullás a vers, hull, kavarog / a kiegyezések csatartere fölött: / hol élő a holt-nak békét diktál . . .”

Felelőssége már nemcsak nemzedéki, felelősségvállalása mindarra kiterjed, ami ezen a „szamárfüles országlapon” és rajta túl történik:

... Fekete hóhullás
otthon a csongrádi temetőben,
s a farkasréti temetőben,
a házsongárdi temetőben, hol
dombról lefelé ballag a lélek.

Kimondja generációs jellegű felismerését, a döbbenet hangján közvetít üzenetet társainak: „micsoda omlás partfalán áll, / fiuk, a nemzedék . . .” Ami „nemzedékinek” tűnik, konkrétan individuális és egyben generáción túlmutató, közösségi érvényű.

A *Bearanyozott omlásban* himnikus remiszcienciával a túlélés esélyét, a helytállás következményét villantja föl: „a tél szele hóval borít, / hoz rád borút, hoz háborút – / kedved mégis kitelél!” Metaforikusan sűrít történelmi tartalmakat: „Halál kicsiny-ségedre, / a sajátosságra, / az elütő szín méltóságára, / szökevény gondolatra . . . Minden, mi kicsiny s egyenes, / mint a fűszál: *kipusztítandó, / omlasztandó.*”

Kiemelkedő tartalmi és művészi szempontból is az *Egy versből tücsök ciripel*: „Dogmákból épült fennkölt beszédek falai már / a porig lerontva. S aki szépségét öröknek hitte: / a táncosnő is csontig vetkőzik. / Hamis szépség és hazug okosság újra jegyesek ./.” Az idő-probléma rendszerint történelmünk gondjait is tükrözi. A múltból intő példa: „Álom és dogmák. / Álom volt: megdült, dogma volt: megdőlt.” Az illúziótlan látás a valós helyzet tudat feltétele: „A történelemben. A való, a vak ló / hánszor ledobta álmainkat.”

Eszménye máig érvényesen a *szép és helyes élet*, amelyet nem definiálni kell, hanem megélni, valóra váltani. Az *Európai diákdalban* így fogalmazott: „Tünődöm: szép a csillagok / égi útja – / Szép az emberek földi / útja, emelt fővel járj! / Valaki hozám hajol, / valaki sügja.” Községi értéktudattal így konkretizálja eszményét az új kötet *Szépen élni* című versének fináléjában:

Hódolni egy lánynak a kertben
... költő vagyok, tehát más, különös és
különc,
de halhatatlan vállalkozásom csak az,
amelyik veletek közös.

Lényegre figyelő költő. Tudja, hogy a „szépen élni” elve és a „megroppanok én is...” veszélytudata együttesen segítheti csak a biztosabb létérzékelést. Életbizonyíték a versírás: „Írj, mert sok a karám, a rom, / a rém, kevés a rím. Írj, mert / sok a diktátor, kevés a költő. / Írj, mert sok a jövő, kevés a jelen.” A „Tabuk nincsenek?” kérdésre – „De vannak, felelem, de még inkább vannak / s hatalmasabbak: a metaforák!” A kifejező eszközök túlértékelésénél vonzóbb a hitvallása: „Úgy kellene / fogalmazni, visszavonhatatlanul / és végérvényesen, mint elítélt, / az utolsó szó jogán, / tudván, hogy egy pillanattól / csak szava él helyette...” Az írástudók hivatását gyakorolva, a szellem emberének az Egész iránti felelősségigényéről nem mondhat le a részt bírálva sem. Számára az írás feloldozás nélküli, de nélkülözhetetlen gyónás. Kívánjuk, töltsse be imperativusát: „Írd, mondd, el ne vétsd!” (*Szépirodalmi*).

CS. VARGA ISTVÁN

Döbrentei Kornél:

NAPLÖVŐ

Mit csinálhat a költő, ha „Ránk könyököl az Isten, / hogy szétfröccsen a májunk,” s „A Kárpátok közt világtalan bolyong a végzet, / üvöltünk és idetalál”? Természetszerűleg verset ír – felelhetjük akár kánonban is –, miként a most idézett, Száraz Györgynek ajánlott vers címe is sugallja: „És mégis”. E magát kínáló válasznál jóval izgalmasabb, a lényeghez, a tehetség természetéhez azonban csak a „miért”, a „hogyan” vezethet egészen közel. Nos, Döbrentei Kornél számára – miként azt a mostani Naplövő, de előző két kötete is példásan tanúsítja – a minden körülmények közötti etikai tartás tárgyi bizonyítéka a költészet, a vers. Olyan költő ő, aki a reáliákat számbavéve makacsul igyekszik túllépni rajtuk, hitet igazve

őnmagába, olvasójába egyaránt: „Képzeletemnek a semmi sudárló fényéből faragok / szerszámnyelet, hogy fegyveremmé pattint-hassam / az idő szikrákkal vemhes köveit, s belérendülök / a gyönyörbe, amidőn eszme-csírás hangok / támadnak barbár tor-komból, fölrobbantják nyelvermet, / a szájam csupaseb méhe a szónak...”

Aki előző két kötetét (A Skorpió jegyében, 1972; Szököév, 1979) ismeri, annak nehéz újabb, eddig nem tapasztalt jellemzőket felsorolni erről a könyvről. Mondhatnám azért, mert Döbrentei hűséges költő, pályáján nincsenek látványos elfordulások pillanatnyilag érdekesebbnek vélt irányok felé. A lehető legkövetkezetesebben írja-folytatja önmagát, szinte mikroszkopikusan térképezve tudata természetrajzát, így próbálván meghatározni mindenkori helyzetét, lehetőségeit. Mindezt rendkívüli nyelvi erővel, a mélyizzású tehetség szuggesztivitásával, organikus, szürrealisztikusan burjánzó képtenyszetet létrehozva.

Kevés olyan – főleg fiatal – költő van m napság, aki ennyire tudatában lenne gyökereinek. Minduntalan előbukkanó apaképe immár elválaszthatatlanul idézi az emberi történelem egyik legtragikusabb korszakát, a második világháborút: „Lova éjbenyúló nyakára bukva / röpül apám a brjanszki erdőn át, / a teremtség részvét nélküli csöndjét / fölveri, világba lökött léte-met / mindhalálig betölti a patazaj.” (Történetek anyám szíve alatt – II.) Olyan fokú motiváltság ez, mely nem időnként jut eszébe az embernek – egyszerűen sejtjeibe ivódott. Miként nem kell önmagát alkalmi szerepbe kényszerítenie akkor sem, mikor Bretter György, Kormos István, Nagy László emlékére születik a vers – hiszen etikai szemlélete rokonítható velük. Ez utóbbi fogalmazódik meg gyönyörűen, összefoglalóan az Egy régész naplójából című költeményben: „... anyaföld, göröngyülj / menekítőn a balladákat / csikorító csontok fölé, övd meg / a sírokban teled múltat, jaj / ne tarked ki –: csak midőn a kufárzsír / szivárványából kivajudják / megigazult színüket a zászlók.”

A komor, sötét képekkel gördülő versek mellett jelen vannak másfajta hangok is – például a szerelemé. Mitikus utalások, már-már személyiséggetető hevület, az önmegvalósítás és átadás közti abszurd egyensúlyozás, vad, szakadatlan harc a teljességért, az elűzhetetlen szorongás feloldásáért – ilyen

összetettséggel szólnak a Diana-ünnep sorai. A szinte kiszolgáltatottá bódító lírára, egyszerűsre mind képalkotó erejére az egyik legérzékenyebb bizonyíték a Csendélet: „...szád szélénél / a mosoly bűvös hurokja alszik, / benne ragyog az elfogott Isten, / ki hogy szeplőtelen üdvözítsen / az állad gödrében megmosakszik.” Konkrétan, pontosan le nem fordítható közlés a tartalom hamisítása nélkül – hangulatilag azonban mégis „közérthető”. Ugyanakkor e versek szinte mindegyike képes túltekinteni a pillanatra, az érzéki gyönyör mámorán: „Egy rögeszméért dúlom föl testedet. // Ujjammal belesek a lét kulcslyukán, / kitudni, az égi koronából mely / csillag jár öröktől tebenned: öled / szépmivű csapdájában a szerelem kis / állatai nyüzsögnek, vajon melyikből / támasztja fel az idő arcomat?”

Az illúzióktól mentes férfikor ideje ez, amelyben a „téllel kimeszelt arcú merénylők már gyülekeznek”. Mikor biztosan tudható és beváltható: „Az apádtól rádtestált

bakancsba már sose nősz bele, / trikolórcsikos növendék-fegyence a szabadságnak, / vigyázzmenet-tiporta tenyeredből elgurulnak / a színes üveggolyók”. Tulajdonképpen költészete is ezért és ennyivel lépett előre. A szürrealisztikus, rendkívül asszociatív képzuhatag pontosabban kapcsolódik fogalmilag, noha birtokba vételükért azért ezután is meg kell küzdeni – de ez egyáltalán nem róható fel bűnként. Úgy lett pontosabb, hogy a nyelv izgalmassága, vibráló metafora-köntöse megfakult, kifáradt volna. A lehetetlen helyére a nehezen elérhető kerül, amiből engedni – jól tudja – már etikai vétség volna. Mindez pontosan kiolvasható A tenger szaga befejező soráiból: „De ha fú a szél, a négy égtájról hasított / Koppány lélegzi ránk hatalmasan a tenger / nászágszagát és újra szülik majd / szenteltvíztől elrozsdált szívünket / a nagyhasú, messzeséggel várandós vitorlák.” (Magvető, 1984.)

BEZZEG JÁNOS

